

המדיניות הבריטית והציונית בארץ-ישראל בצל החשש מהתקוממות יהודית, 1942–1944

המיפנה בעקבות ועידת בילטמור

מאז שנת 1937 היו התנועה הציונית, ואיתה הישוב בארץ, נתונים בקלחת של ויכוחים וחילוקי-דיעות בשאלות היסוד של יעדי המדיניות הציונית ודרכי השגתם. תסיסה זו החלה בוויכוח על תוכנית החלוקה, ונמשכה במחלוקות על דרכי המאבק בספר הלבן, על הפתרון הרצוי לשאלת ארץ-ישראל (מדינה, פדרציה), וכן בוויכוחים על ההתגייסות ודרכי ההתגוננות כשנש-קפה סכנה כי מלחמת-העולם תתקרב לגבולות ארץ-ישראל. מתוך הקלחת הזאת, של ויכוחים חסרי ציר מרכזי, בהיעדר הגדרת יעד פוליטיווי ברור וריאלי למדיניות הציונית, התגבש בהדרגה קונסנזוס של רוב הישוב סביב המטרה המרכזית שהציב בן-גוריון לתנועה הציונית ולישוב: חתירה להקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, כפתרון היחיד למצוקה היהודית בגולה, וכתשובה למגמה החדשה, שהחלה להסתמן מסוף שנות השלושים במדיניות הבריטית, של נטישת המנדט והצהרת באלפור והיענות לתביעותיהם של הערבים. במאי 1942 אימצו לעצמם ציוני ארצות-הברית בוועידתם במלון "בילטמור" בניו-יורק נוסחה מעורפלת למדי, שמתוכה השתמע כי מעתה חותרת הציונות להקמת "קומונוולת" יהודי בארץ. נוסחה זו – "תוכנית בילטמור" – שעוד ניתנה להתפרש בפירושים שונים, הפכה כעבור מחצית השנה ל"תוכנית ירושלים", כשאושרה בהנהלת הסוכנות ואחר-כך בוועד-הפועל הציוני המצומצם, תוך קבלת פירוש "המדינה" אשר נתן בן-גוריון לניסוח המעורפל שנתקבל בניו-יורק.

הוויכוח הפנימי בתנועה הציונית ובישוב נמשך אומנם גם לאחר-מכן, ואף הלך והחריף, אולם מכאן ואילך הוא נעשה ממוקד יותר. מן הצד האחד של המיתרס נצבו מקבלי התוכנית – מרביתו של הישוב המאורגן בארץ והתנועה הציונית בארצות החופשיות; מן הצד השני – קבוצות שונות של שולליה: סיעה ב' במפא"י, "השומר הצעיר", חלק ממפלגת "עליה חדשה" של יוצאי מרכז-אירופה, קבוצת "איחוד", וכמובן הבלתי ציונים – הקומוניסטים מזה, והחרדים הקיצוניים מזה. גוונים והבדלי דיעות רווחו בכל אחד מהמחנות,

אולם הקו המפריד ביניהם נעשה עתה ברור יותר, וכתוצאה מכך גם הבלטי, על אף הגוונים השונים, את המשותף לכל אחד מהם. החתירה המוצהרת להקמת מדינה יהודית בתום המלחמה חיוקה והבהירה את משמעותם של תהליכים שונים בישוב ובתנועה. המאמץ המדיני הציוני הפך בהדרגה ממאמץ המכוון בעיקרו לשמירת הקיים, ומניעת שינויים לרעה בו, למאמץ המוביל אל יעד מוגדר. עיקרו של מאמץ זה כוון, בתחום המדיני והתעמולתי, כלפי דעת-הקהל והמימשל בארצות-הברית. המאמץ הצבאי – שמאז דיכוי המרד הערבי חתר לשמור על רמת הכוח שאליה הגיע הישוב בסוף המרד הערבי, ולכוננות מפני סכנת התחדשותו בנסיבות המלחמה – נועד מעתה לבנות את התשתית הצבאית של המדינה המקווה ולזכות בחופש פעולה מדיני, המתבסס על עוצמה צבאית מספקת, ללא תלות במעצמה המנדטורית. ניתן לומר, כי בסוף 1942 החלה היוזמה המדינית בשאלת ארץ-ישראל לעבור לידי של הצד הציוני, למרות חילוקי-הדיעות ששררו בתוך המחנה. יוזמה זו באה לידי ביטוי במערכה התעמולתית הנרחבת שהתנהלה בארצות-הברית, במגעיו של וייצמן עם אישי המימשל האמריקני, ובתנופה שנתן בן-גוריון, בשובו לארץ בסתיו 1942, לפעולות ההתכוונות בישוב לקראת ההכרעה הצפויה על גורלה של ארץ-ישראל. מיפנה זה בארץ-ישראל התחולל על רקע התפתחויות כלליות יותר, שחלו במהלכי המלחמה העולמית ובמיוחד בהתרחקה מן המזרח-התיכון, ובמשמעותה לעם היהודי כאשר התברר, בסוף 1942, כי הידיעות שהגיעו טיפין-טיפין על גירוש היהודים ממקומות שונים באירופה "למזרח" והשמדתם מצטרפות למסקנה אחת: ביצוע שיטתי של תוכנית מקיפה, כוללת וכפופה ללוח-זמנים, להשמדת יהודי אירופה הכבושה.¹ כל אלה השפיעו הן על המדיניות הציונית והן על זו הבריטית, והביאו למעורבותו של עוד גורם שנועד לו בעתיד תפקיד בעל-חשיבות גוברת והולכת – ארצות-הברית.

דיונים עם מחלקת המדינה

התעמולה הציונית המתעצמת בארצות-הברית העסיקה את הבריטים, בעיקר את משרד-החוץ, כבר למן ראשית 1942. בסוף אותה שנה גברה דאגתם, משנתכדו תקוותיהם שרגישותם של המתבוללים תבלום אותה, או לפחות תקהה את עוקצה. קולותיהם של אנשים כמו ארתור סולצברגר, מבעליו של ה"ניו-יורק טיימס", שנקט עמדה עקבית נגד התעמולה למען צבא יהודי, או

1. ראה י. גלבר, ספר תולדות ההתנדבות, כרך א': ההתנדבות ומקומה במדיניות הציונית והישובית, 1939–1942, ירושלים 1979, עמ' 674–684.

קבוצת הרבנים הרפורמיים שהתאגדה אחר־כך ב"מועצה למען יהדות", טבעו בים התעמולה הציונית.

הבריטים הודאגו עתה גם מעמדת המימשל האמריקני עצמו בשאלת ארץ־ישראל. מגעים בין פקידי מימשל, ובמיוחד אנשי מחלקת המדינה, לבין מנהיגים ציוניים התקיימו מדי פעם גם בשנות המלחמה הראשונות, אולם למן קיץ 1942 לבשו מגעים אלה אופי סדיר וכיוון ברור יותר. ארצות־הברית, כבעלת־ברית בכירה במלחמה, נועד לה תפקיד מרכזי בהסדרים שייקבעו לאחריה. המנהיגות הציונית כיוונה את מאמציה להבטיח את תמיכתה בהסדר של שאלת ארץ־ישראל המקובל על הציונים, ובראש וראשונה לקבל הבטחה כי לא ינתנו לערבים התחייבויות כל עוד המלחמה נמשכת. אם כי בנושאים מעשיים הקשורים למדיניות בארץ־ישראל, כמו ענייני עליה ועניינים צבאיים, היו הבריטים הקובעים, ניסו וייצמן ועמיתיו לערב גם בהם את האמריקנים, בתקווה שישפיעו על בעלי־בריתם לטובת העמדות הציוניות. כל השאלות הללו הועלו בראשית דצמבר 1942 בפגישה בין וייצמן וגולדמן לסמנר ולס, אשר בסיומה הוסכם כי יוחל בדיון שיטתי בין מחלקת המדינה להנהגה הציונית בשאלות הקשורות לתכנון פתרונה של בעיית ארץ־ישראל.² דא־עקא שתוכנית זו היתה רחוקה עדיין מלהיות ברורה ומגובשת בעיני וייצמן והציונים האמריקניים, שבקירבם גופא התרוצצו מגמות ורעיונות שונים כמעט בכל נושא, למן שאלות־היסוד ועד לפרטי הפרטים. כך למשל שאל עמנואל ניומן: "למה בעצם מתכוונת המלה 'קומונוולט'? האם היא זהה למדינה? על איזו מידה של ריבונות ועצמאות חושבים הציונים?" לאלה הוסיף שורה ארוכה של שאלות להבהרת המצע המעורפל שהתקבל בבילטמור.³ שעה שבן־גוריון כבר גיבש לעצמו את המטרה, עדיין דנו עמיתיו בניו־יורק ובלונדון אם הקומונוולט המצופה צריך להיות קשור לאימפריה הבריטית או לפדרציה ערבית במזרח־התיכון, והתלבטו בשאלה אם אומנם כבר הגיע זמנה של הציונות להשתחרר מאפוטרופוסות בריטית.⁴ בהיותם מודעים לניגודים וחילוקי־הדיעות שבין וייצמן לבן־גוריון,

2. תרשומת של גולדמן על הפגישה עם ולס, 4.12.1942, הארכיון הציוני המרכזי (להלן:

אצ"מ) S25/7676; וייצמן אל מורגנטאו, 6.12.1942, *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, Series A. Letters, Vol. XX, Jerusalem 1979, pp. 376–377 (להלן: איגרות וייצמן, מהדורה אנגלית)

3. ניומן אל א. לוריא, 17.12.1942, אצ"מ Z5/1209.

4. פרוטוקול ישיבת ועד החירום לעניינים ציוניים, 28.12.1942, שם. בשאלות דומות התלבטו אותה עת גם ידידיו של וייצמן בלונדון. ראה מכתבו של מלצ'ט אליו מ־2.12.1942, גנוך וייצמן (להלן: ג'ו').

ולהתנגדותו של האחרון לקו המדיני שננקט בארצות-הברית, יזמו הציונים האמריקניים את בואו של שרתוק, ששהה אז בלונדון, לארצות-הברית כדי ליטול חלק בשיחות.⁵ הם חשבו שעל-ידי-כך תינתן להן גושפנקה של הסכמה מצד הנהלת הסוכנות בארץ ותנוטרל במידה רבה התנגדותו של בן-גוריון למהלכיו של וייצמן. שרתוק הפציר בבן-גוריון להתיר לו לצאת לארצות-הברית ולהשתתף בשיחות – בהנחה שהן תתקיימנה גם ללא השתתפותו, ומוטב שיוכל לדווח עליהן מכלי ראשון.⁶ בן-גוריון התנגד בתוקף, לא רק לשליחתו של שרתוק, אלא לעצם קיומן של שיחות וייצמן עם נציגי הממשל:

[...] הדבר השני, המוזר, שלא הודיעו לנו עם מי, על מה השיחות [...] הרי הדבר נוגע קצת להנהלה. [...] לדעתי היה נחוץ [לווייצמן] בואו של משה לשם המצב הפנימי [...] למען ידעו הציונים שארץ-ישראל אתו. [...] אני כיחיד וכחבר ההנהלה איני חושב שווייצמן מייצג אותי ויכול לדבר בשמי. ואם אדע שיש משא-ומתן קובע והוא יתנהל על-ידים [...] – אסתלק מהנהלת הסוכנות.⁷

אף-על-פי-כן ויתר בן-גוריון בפעם הזאת והשלים בסופו של דבר עם צאתו של שרתוק לארצות-הברית, לא מתוך הסכמה, אלא יותר כדי לפקוח עין על מהלכיו של וייצמן. גם בארצות-הברית היו פקפוקים על עצם קיום השיחות. הנציג האמריקני לשיחות שמונה על-ידי סמנר ולס – מריי (Murray), ראש מחלקת המזרח הקרוב – היה ידוע כעויין לציונות, וכמה מאנשי ועד החירום הציוני הסתייגו מקיום השיחות אתו. הם פיקפקו גם כאשר להשתתפות וייצמן בשיחות בדרג כזה. בסופו של דבר, הכריעו בחיוב בשתי השאלות.⁸

חידושה של תוכנית פילכי

בתוך כך הגיע לארץ מעט מידע על הפעילות בניו-יורק ובוושינגטון ועל ציפיותיו של וייצמן ממנה.⁹ בעוד שלהנהלה בירושלים נמסר באופן כללי

5. גולדמן אל שרתוק, 23.12.1942, אצ"מ Z5/392. על הניגודים בין בן-גוריון לווייצמן בשנות המלחמה הראשונות ראה י. גלבר, ספר תולדות ההתנדבות, כרך א', עמ' 100–93, 148–147, 468–450, 583–579, 677–675.
6. שרתוק אל בן-גוריון, 18.1.1943, אצ"מ S25/1600.
7. פרוטוקול התייעות חברי מפא"י בהנהלת הסוכנות, ינואר 1943, אצ"מ S25/10134.
8. דו"ח שרתוק בישיבת הנהלת הסוכנות, עמ' 5, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ.
9. גולדמן אל קפלן, 11.1.1943, שם S25/1504.

בלבד על עצם קיום השיחות, ולא נמסר דבר על פרטיהן, דאג וייצמן לעדכן את השגרירות הבריטית בווינגטון לאחר כל פגישה עם ולס או פקידיו. איש הקשר השוטף עם השגרירות היה ישעיה ברלין, אשר לו סיפר וייצמן בסוף ינואר 1943 על החייאתה של "תוכנית פילבי" בשיחות הללו ביוזמתו של ולס.

ראשיתה של "תוכנית" משונה זו בסתיו 1939. בתקופה זו היתה לונדון הציונית שרויה במבוכה ניכרת, כתוצאה מן הנסיבות המדיניות שלאחר פרסום הספר הלבן ולאחר שפרצה המלחמה. אותה שעה היה וייצמן מוכן להיאחז בכל בך תקווה, וזה מה שהציע לו ההרפתקן התמהוני סט. ג'והן פילבי, אשר חיפש אז דרכים לפתור את בעיותיו הפיננסיות של מלך ערב הסעודית, אבן-סעוד. פילבי העלה לפני וייצמן ונמייר רעיון, שהערבים יוותרו על ארץ-ישראל המערבית בתמורה להקמת פדרציה ערבית בראשותו של אבן-סעוד, ולתשלום של 20 מיליון ליש"ט שיינתנו למלך תמורת הסכמתו לקלוט בארצו את האוכלוסיה הערבית מארץ-ישראל. וייצמן השיב, כי ככל שהיהדות מדולדלת, היא תהיה מסוגלת למצוא סכום כזה למטרה כזאת. פילבי סיפר על רעיונו לאבן-סעוד בינואר 1940, ואת שתיקתו של המלך פירש כהסכמה.¹⁰ וייצמן מסר על ההצעה לברנדן בראקן, המקשר בינו לבין צ'רצ'יל, במגמה להכניס את צ'רצ'יל לתמונה. בשובו מארצות-הברית לכריטיניה בקיץ 1941 נפגש עם פילבי (שהיה נתון בתוך כך במעצר כמה חודשים על-פי תקנות החירום, בשל היותו פציפיסט ומתנגד למלחמה). מה ששמע מפיו על תגובתו של אבן-סעוד עודד אותו לנסות להציע את הרעיון הפנטסטי לצ'רצ'יל. השרים הבריטיים שאותם ניסה לעניין ברעיון לא גילו התלהבות. אמרי פיקפק בנכונות הערבים לקבל על עצמם את ריבונותו של אבן-סעוד, אך טען שהשילוב של פדרציה עם חלוקה עשוי להיות הפתרון הגואל לשאלת ארץ-ישראל.¹¹ מארטין, מזכירו של צ'רצ'יל, נפגש על-פי בקשת וייצמן עם פילבי, ומסר לצ'רצ'יל על ההצעה.¹² מיון, שר-המושבות, שלל את מועמדותו של פילבי לתיווך ואת הגיונו של הרעיון, אך הסכים ששילוב חלוקה עם פדרציה מצומצמת עשוי להיות קביל על הערבים יותר מחלוקה בלבד, על-פי תוכנית פיל. צ'רצ'יל הגיב קצרות, וטען שכל

10. תצהיר ששלח פילבי אל וייצמן ב־17.11.1943, ההעתק ב־P.R.O., F.O.371/40139, וייצמן אל ס. ולס, 13.12.1943, איגרות וייצמן, מהדורה אנגלית, כרך XXI, ירושלים 1979, עמ' 108-110.

11. אמרי אל צ'רצ'יל, 10.9.1941, P.R.O., PREM. 4/52/5.

12. מארטין אל צ'רצ'יל, 3.11.1941, שם.

העניין אינו בשל וכי עלה טרם זמנו.¹³ אף-על-פי-כן הזכיר ראש-הממשלה את התוכנית לטובה, כאשר נפגש עם וייצמן ערב צאתו של זה לארצות-הברית באפריל 1942. כאשר החלו שיחותיו עם אנשי מחלקת המדינה בווישינגטון, סיפר להם וייצמן על מחשבותיו בעניין הסעודי, מבלי שיתן את דעתו לתחרות הסמויה, שכבר החלה בין בריטניה לארצות-הברית, על ההשפעה בערב הסעודית. אידן התלונן באוזני צ'רצ'יל כי וייצמן משתמש בשמו כדי להעלות לפני האמריקנים רעיונות שאינם מקובלים על הממשלה הבריטית.¹⁴ הפקידים האמריקניים עצמם ראו את הרעיון כפנטאסטי, אולם הבחינו בהזדמנות לנצל אותו לצורכי דחיקת רגליהם של הבריטים. לפי וייצמן, הציע לו ולס שיצא בעצמו לערב הסעודית ויפגש עם המלך.¹⁵ הבריטים, במיוחד במזרח-התיכון, הודאגו מפני אפשרות הופעתו של וייצמן בריאד: "ההצעה, הנזרקת בחדווה מאחד לשני, שלפיה צריך וייצמן לבקר את המלך, מחרידה אותי. אני בטוח שאבן-סעוד יסרב לפגוש אותו, והמצב אז עלול בהחלט להיות גרוע מכפי שהוא עתה", כתב מיופה-הכוח בג'דה.¹⁶ התנגדות לרעיון שררה גם בחוג מקורביו של וייצמן עצמו. אשתו ורה הביעה באוזני י. ברלין את התנגדותה לכל הרעיון הסעודי, וגילתה את דעתה כי מגזימים בהערכת השפעתו של אבן-סעוד. שרתוק, שהגיע לארצות-הברית במחצית פברואר ובראשית מארס, הצטרף לשיחות בווישינגטון, דחה את רעיון ההתקשרות עם מלך ערב הסעודית מכל וכל, וטען כי הבעיה היהודית היא עניינן של המעצמות, בשל היותה בעיה חובקת-עולם. המירב שניתן היה לדעתו לצפות משליט ערבי בנסיבות הקיימות הוא הסכמה מתוך מחאה לנוכח החלטה על ארץ-ישראל יהודית בעיקרה, שיקבלו המעצמות.¹⁷

13. מיון אל צ'רצ'יל, 6.11.1941, והערת שוליים של ראש-הממשלה מיום 9.11.1941, שם.
14. אידן אל צ'רצ'יל, 3.3.1943, P.R.O., PREM 4/52/3.
15. תרשומת של י. ברלין על פגישתו עם וייצמן, 26.1.1943, P.R.O., F.O.371/35031, E815/87/31. וייצמן גם מסר לשגרירות העתקים ממיסמכים שהוחלפו בכתב עם מחלקת המדינה. ראה גם תרשומת של וייצמן על הפגישות עם ולס ב-19 בינואר וב-3 במארס 1943, ג"ו.
16. וול אל בקסטר, 3.5.1943, P.R.O., F.O.921/63.
17. דו"ח של שרתוק על פגישת המשלחת הציונית (וייצמן, שרתוק, ליפסקי וגולדמן) עם נציגי מחלקת המדינה, 3.3.1943, אצ"מ S25/7676; ראה גם הדו"ח שלו בישיבת הנהלת הסוכנות ב-27.4.1943, עמ' 6-9, אצ"מ. על התגובה הבריטית להחייאתה של תוכנית פילבי ראה אצל ג. כהן, הקבינט הבריטי ושאלת ארץ-ישראל, אפריל-יוני 1943, תל-אביב תשל"ז, עמ' 34-37. על הפניות הערביות לווישינגטון וללונדון בעניין זה, שם, עמ' 32.

שיחותיו של וייצמן עם נציגי הממשל בראשית 1943 עוררו דאגה מסויימת במשרד־החוץ בלונדון, ואידן חשש מתסבוכות צפויות מצד האמריקנים בביקורו בווישינגטון במאוס;¹⁸ אולם נראה שהממשל לא ראה שיחות אלה כמחייבות ביותר. מכל מקום בשיחות עם אידן לא הועלה הנושא.¹⁹ הבריטים חששו בשלב זה מצעדיהם של האמריקנים בערב הסעודית יותר מאשר מפני התערבותם האפשרית בענייני הציונות וארץ־ישראל. הידיעות מווישינגטון על התעניינות האמריקנים ברעיון הסעודי של פילבי־וייצמן הביאו את משרד־החוץ להזהיר את נציגיו במזרח־התיכון:

[...] יכול כמובן להיות שזו היא גירסה מכלי שלישי או רביעי של מה שווייצמן אומר כי אבן־סעוד יעשה, ואין היא מייצגת דו־חות בלתי־תלויים ממקורות בארצות־הברית על מה שאבן־סעוד אמר בעצמו לאמריקנים. יהא אשר יהיה, ישנם סימנים להתעניינות מיוחדת מצד ארצות־הברית בערב הסעודית, ונראה כאילו הנפט ממלא תפקיד מסויים בכל זה.²⁰

שליחות הוסקינס למזרח התיכון

האמריקנים עשו אז את צעדיהם הראשונים בסבך המדיניות המזרח־תיכונית, ועדיין ביקשו ללמוד את היבטיה השונים. זו היתה ככל הנראה מטרת הדיונים עם הנציגים הציוניים וגם מטרת שליחותו של נציג הנשיא, קולונל הוסקינס לאיזור; שכן טרם גיבשו עמדה בשאלה מסובכת זו, וודאי שנמנעו מנקיטת יוזמות.²¹ נציגיהם במזרח־התיכון נאלצו להישען בשלב זה על נסיונם של עמיתיהם הבריטיים והכרתם את הבעיות. גישתם לפרובלמטיקה המורכבת של האיזור היתה פשטנית ותמימה. הוסקינס, לאחר שהסתובב כמה שבועות במצריים, ארץ־ישראל וסוריה, נחפו להזהיר את הממונים עליו מפני סכנת

18. אידן אל צ'רצ'יל, 3.3.1943, P.R.O., PREM 4/52/3; וכן אצל ג. כהן, שם.
19. וייצמן ניסה להיפגש עם אידן, אך ללא הצלחה. שרתוק ניסה להעביר לאידן רמז בעקיפין דרך אישים אמריקנים ש"עניין הספר הלבן לאחר המלחמה לא יקום ולא יהיה. מוכרחים לתת את ארץ־ישראל ליהודים. דבר שני [...] שומעים שיש שיחות, שהם מוכרים אותנו, שיש מיחה וממכר, וגם זה לא יתכן." דו"ח שרתוק בישיבת הנהלת הסוכנות, 27.4.1943, עמ' 12, אצ"מ.

20. פיטרסון אל הופקינסון, 13.4.1943, P.R.O., F.O.921/63.
21. על הרקע לשליחותו של הוסקינס ראה *Foreign Relations of the United States* 1942, Vol. IV, pp. 24 ff (להלן: FRUS).

התלקחות מאורעות בין יהודים וערבים בארץ-ישראל תוך חודשים ספורים.²² קביעה זו נראתה תמוהה בפסקנותה אפילו בעיני הנציגים הבריטיים באיזור שמהם שאב הוסקינס את השראתו.²³ פקידי מחלקת המדינה התרשמו ממנה יותר, ואימצו את הצעתו של הוסקינס, שמקורה היה ככל הנראה בפקידי השר-התושב קייסי בקאהיר, לפרסם הכרזה אנגלו-אמריקנית משותפת להרגעת הרוחות במזרח-התיכון. הם חשבו להעלות את ההצעה בשיחותיהם עם אידן בווינגטון בסוף מארס, אולם הסתפקו לבסוף בהעברתה בצניורות דיפלומטיים רגילים.²⁴

חילוקי-דעות בהנהגה הציונית

במישור האמריקני לא קידמו אפוא שיחותיו של וייצמן בראשית 1943 באופן משמעותי את המאמץ המדיני הציוני. לעומת זאת, הן הוסיפו להעמקת הקרע בינו לבין ההנהגה הציונית בארץ-ישראל. כבר ראינו את רוגזו של בן-גוריון על עצם קיום השיחות. בבוא שרתוק לארצות-הברית התברר לווייצמן גודל הפער שבינו לבין הנהלת הסוכנות בארץ. זו לא התלהבה מן הרעיונות הסעודיים למיניהם. לעומת זאת, היתה מוטרדת מההשלכות המעשיות של ההקשחה ביחס השלטונות בארץ ובקאהיר לישוב, ותבעה להסיק מכך מסקנות. וייצמן מצידו דרש שהנהלה בארץ-ישראל תסמוך את ידיה על פעולותיו בארצות-הברית. כאשר ניסה שרתוק להסביר לו כי קודם לכן תרצה ההנהלה לקבל דיווח ישיר עליהן, אם מווייצמן עצמו או לפחות מגולדמן, איים וייצמן בהתפטרות:

אינך צריך לחשוש לכך שהחלטתי הוחשה בגלל ביקורך. [...] יש הנהלה בארץ-ישראל אשר לדעתי עברה את תקופת הברכה שיכולה היתה להביא, והיא מונהגת על-ידי אחד שאתו אני מוצא את עצמי בחילוקי-דעות בעניינים חיוניים רבים. [...] בהשפעתו, מנעה ממני ההנהלה לארגן את העבודה המדינית כאן, חתרה תחת סמכותי וביזבזה

22. הוסקינס (מקאהיר) אל ולס, 23.1.1943, FRUS, 1943, Vol. IV, pp. 747–751.
 23. תזכיר משרד-החוץ הבריטי על שליחות הוסקינס, 31.3.1943, ונספחים אליו מכתבו של קייסי אל מק-מייכל מיום 19.1.1943, ותשובתו של מק-מייכל מיום 23.1.1943, P.R.O., PREM 4/52/5. שניהם מביעים תמיהה לנוכח הערכתו של הוסקינס וספקנות באשר למהימנותן.

24. תזכיר של ו. פארקר, ממחלקת המזרח-התיכון במחלקת המדינה, על שאלת ארץ-ישראל, 16.3.1943, FRUS, 1943, Vol. IV, pp. 763–764, והערה על פגישת מריי-סטרנג ב-29.3.1943, שם, עמ' 764–765.

את זמני. אם בעוד כמה שבועות יקבלו החלטה שונה, יהיה זה מאוחר מדי בשבילי להשתמש בה. [...] ד"ר גולדמן יישאר כאן. [...] אני אפרסם את דבר התפטרותי בלונדון.²⁵

בסופו של דבר לא מימש וייצמן את איומו, ונשאר שלושה חודשים נוספים בארצות-הברית. שיחותיו עם אנשי המימשל הפכו דפנסיוויות יותר לאחר שובו של הוסקינס מסירורו, כשהתרשמותו העיקרית היא סכנת ההתלקחות המיידית באיזור כתוצאה מעמדתם הנוקשה של היהודים.²⁶

שליחותו השנייה של הוסקינס למזרח-התיכון

האמריקנים נרתעו עתה מהרעיון, שעלה קודם לכן בשיחות עם הנציגים הציוניים, להפגיש את וייצמן עם אבן-סעוד. נציגיהם במזרח-התיכון הצטרפו להערכת עמיתיהם הבריטיים, שלפיה אין לצפות שפגישה כזו תצא לפועל.²⁷ הם העבירו לווינגטון שדרים מהמלך הסעודי, שהבהירו את התנגדותו לכל פתרון בארץ-ישראל שיתיר המשך עליה יהודית לארץ, ואת תביעתו לשלח ממנה את העולים שהגיעו אליה בשנים האחרונות כפליטים מאירופה.²⁸ גולת-ההכותרת של פעולתו המדינית של וייצמן בביקורו זה בארצות-הברית (מאז אפריל 1942) היתה פגישתו עם רוזוולט ב-11 ביוני 1943. בראשיתה הודיע לו הנשיא כי הגיע להסכמה עם צ'רצ'יל לכנס ועידה, שבה יודיעו לראשי המדינות הערביות על החלטתם בשאלת ארץ-ישראל. וייצמן נחרד, והזהיר מפני חזרה על פרשת "ועידת השולחן העגול" בלונדון בראשית 1939. מתוכן השיחה אפשר להסיק כי התקוות שנתלו בה היו מופרות, וההכנה המרובה שהושקעה בדיונים עם מחלקת המדינה לא נשאה פירות של ממש. האמריקנים לא השתכנעו במעשיותו של הפתרון הציוני. רוזוולט העיר על אי-הצלחה הכלכלית של ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל, ואף העלה מחשבות על אפשרות של פתרון טריטוריאלי, בדומה להצעות שעמדו על סדר-היום ב-1938/9, תקופת ההחרפה המירבית בשאלת הפליטים. הפעם

25. וייצמן אל שרתוק, 30.3.1943, אצ"מ Z5/1217. נוסח שונה במקצת כתב וייצמן למחרת, ה' 31 במאס (איגרות וייצמן, מהדורה אנגלית, כרך XXI, עמ' 18-19), אולם מכתב זה לא נשלח בסופו של דבר אל שרתוק.

26. תרשומת של וייצמן על שיחתו עם הוסקינס, 21.5.1943, אצ"מ Z5/1363, וראה לעיל.

27. קירק אל האל, 17.4.1943, pp. 768-771, Vol. IV, 1943, *FRUS*; מיופה הכוח בג'דה

(שולאו) אל האל, 3.5.1943, שם, עמ' 775-776, ו-6.5.1943, שם, עמ' 780-781; הציר

בערב הסעודית (מוז) אל האל, 7.6.1943, שם, עמ' 788-789.

28. איגרת מאבן-סעוד לנשיא רוזוולט, 30.4.1943, שם, עמ' 773-775.

דיבר על דרום-אמריקה, ואילו וייצמן העלה כנגד זה אפשרות של התיישבות בחבל הג'זירה שבסוריה. ולס הזכיר שוב את אפשרות התיווך הסעודי בין יהודים לערבים בארץ-ישראל, והציע לנשיא לשלוח, בתיאום עם צ'רצ'יל, שליח לאבן-סעוד. בקשר לכך הוזכרו בשיחה שמותיהם של פילבי, הוסקינס ואחרים. עוד הבטיח ולס לווייצמן, שעמד לשוב ללונדון, כי בתוך שישה שבועות לערך יהיו לו חדשות כשכילו.²⁹

הבריטים לא התלהבו מהאפשרות שישוגר שליח אמריקני לערב הסעודית. הם חשדו במניעיו של ולס, שראו אותו כ"ידיד הציונות מספר 1" בווישינגטון, וחששו מפני תחרות אמריקנית בריאד. יחד עם זאת לא הפגינו את הסתייגותם בגלוי, ומאחר שהוסקינס נקבע כשליח, סברו כי שליחות זו יותר משתשרת את מטרות וייצמן, תהיה הזדמנות מתאימה להבהיר לנשיא את עמדת הערבים.³⁰ בקאהיר העריכו את הצעד האמריקני כהתחמקות מווייצמן, שכן "לא פילבי ולא הוסקינס יראו משכנעים בעיני אבן-סעוד, אם הרעיון הוא שהם יהפכו אותו לציוני".³¹

הנציג הבריטי בערב הסעודית, וייקליי, היה מודאג יותר. הוא חשב בטעות כי הוסקינס נשלח לחקור אם יהיה המלך מוכן לקבל את פני וייצמן או נציגו, שכן כך הסביר לו את הדברים עמיתו האמריקני.³² המלך יקבל ודאי את הוסקינס, הבריק ללונדון, אך בשום אופן לא את וייצמן, גם אם יופעל עליו לחץ מצד ארצות-הברית ובריטניה לעשות כן. אפילו פגישה עם הוסקינס תעמיד אותו במצב בלתי-נעים, שכן יצטרך לקבל מראש מידע על מטרתה. הוא חשש גם מפני נוכחות מתורגמן ערבי, והציע להטיל את התרגום על אחד מאנשי סגל הנציגות שלו.³³ וייקליי נרגע משהגיע הוסקינס לג'דה, טרם צאתו לריאד לפגישה עם המלך. הוסקינס קיבל את תדרוכיו ועצותיו, ולמעשה הכין וייקליי את התזכיר למלך, שבו דובר על הפגישה האפשרית עם וייצמן, ואחד מאנשיו תירגם אותו לערבית.³⁴ השיחות בין השליח האמריקני למלך הערבי הבהירו את שהיה ברור לאנשים בשטח מלכתחילה: אבן-סעוד מתנגד מכל וכל לשחק את התפקיד שיעדו לו בווישינגטון, ועצם ההצעה

29. על הפגישה הזאת עם רוזוולט יש שתי תרשומות של וייצמן באצ"מ Z5/1363, מ-12.6.1943–11. השניה נכתבה כנראה לשם הפצה – ראה העתקים ב-P.R.O.

PREM 4/52/3, וב-794-792, Vol. IV, 1943, FRUS.

30. אידן אל צ'רצ'יל, 28.6.1943, PREM 4/52/5, P.R.O..

31. תרשומות של בנט והאמילטון, 10–12.7.1943, F.O.921/63, P.R.O..

32. בשולי פיסקה זאת במיברקו העיר אידן: "not for this surely".

33. וייקליי אל משרד-החוץ, 22.7.1943, F.O.371/35036, P.R.O..

34. וייקליי אל משרד-החוץ, 10.8.1943, PREM 4/28/3, P.R.O..

החריפה את התנגדותו: אין הוא מוכן לדבר כלל עם יהודים, וזאת מעצם היותם יהודים.³⁵ המלך התנער מכל מה שנאמר בשמו על-ידי פילבי, והאשים את וייצמן בניסיון לשחד אותו באמצעות האנגלי ולהציגו כבוגד בעיני הערבים, וכל זאת בטענה שהנשיא רוזוולט עצמו ערב לעיסקה.³⁶ הוסקינס נפגש, לאחר שובו לווישינגטון, עם הנשיא רוזוולט, ודיווח לו על תוצאות שליחותו. לדבריו קיבל רוזוולט בהבנה את עמדתו של אבן-סעוד, והתרעם על הדרך בה שורכב שמו לתוך הפרשה על-ידי וייצמן. הנשיא גילה לשליחו כמה מהרהוריו על עתיד הבעיה היהודית ושאלת ארץ-ישראל; ומסתבר כי רוזוולט האמין שממדי הבעיה היהודית לאחר המלחמה יצטמצמו – בגלל ההשמדה, ובגלל הסדר החדש שייקבע לאחר הניצחון ויבטיח את מעמדם של היהודים בארצות מושבם. יהודים שלא ירצו להישאר באירופה יוכלו אז להגר לדרום-אמריקה (כפי שאמר לווייצמן בפגישתם ביוני!), ואילו בארץ-ישראל יוכלו יהודים נוספים להתיישב רק בתהליך איטי וממושך. על פתרון שאלת ארץ-ישראל חשב רוזוולט במונחים מעורפלים במקצת: נאמנות בינלאומית, מורכבת מנציגי שלוש הדתות.³⁷ הוסקינס עצמו נשלח עתה ללונדון, לדווח לבריטים על פגישותיו בריאד (שעליהן כבר ידעו כמעט הכל מפי נציגיהם בערב הסעודית ובקאהיר) ולעמוד על הלך-הרוחות במשרד-החוץ הבריטי ביחס למדיניות לטווח ארוך בארץ-ישראל.³⁸ משרד-החוץ מצא עידוד רב בדבריו, וניסה לשכנע את צ'רצ'יל לקבלו לשיחה, שמא יצליח להשפיע גם עליו. אולם צ'רצ'יל סירב, והעיר כי דיעותיו בעניין ארץ-ישראל גובשו לאחר תהליך חשיבה ממושך, ואין כל סיכוי לשנותן.³⁹ סגן שר-החוץ הסביר להוסקינס כי הבריטים אינם רואים אפשרות להתחמק מהקמת מדינה יהודית במתכונת זו או אחרת בארץ-ישראל, ומחשבותיהם מתרכזות בתוכנית של חלוקה.⁴⁰ שמועות על תוכנית כזו ועל נסיונות לשכנע את הערבים לקבלה

35. וייקליי אל משרד-החוץ, 29.8.1943, שם.

36. נוסח תשובתו של המלך להוסקינס, כפי שהועבר על-ידי וייקליי ללונדון, 16.9.1943, העתק ב-P.R.O., W.O.32/10260. ראה גם תזכיר של הוסקינס, 31.8.1943, *FRUS*, 1943, Vol. IV, pp. 807-810

37. תזכיר של הוסקינס למחלקת המדינה על פגישתו עם רוזוולט, 27.9.1943, *FRUS*, 1943, Vol. IV, pp. 811-814, ראה גם סטטיניוס לברלה (Berle), 23.10.1943, שם, עמ' 821.

38. האליפקס אל משרד-החוץ, 30.10.1943, P.R.O., PREM 4/28/3, וסטטיניוס אל וינאנט, 28.10.1943, 821-822, *FRUS*, 1943, Vol. IV, pp.

39. ראה לו אל צ'רצ'יל, 9.11.1943, והערת שוליים של צ'רצ'יל מ-10.11.1943, P.R.O., PREM 4/28/3

40. וכן תזכיר הוסקינס למחלקת המדינה על שליחותו ללונדון, 14.12.1943, *FRUS*,

דלפו כבר באותו זמן לעיתונות בבירת בריטניה.⁴¹ בהיותו בלונדון נפגש הוסקינס גם עם וייצמן, וסיפר לו על תגובת אבן-סעוד לתוכנית פילבי. וייצמן נאלץ להסביר את עמדתו לנוכח האשמותיו של המלך.⁴² הבריטים הסיקו מהסבריו, כי כל כוונתו לא היתה אלא ששאלת ארץ-ישראל תיפתר בין היהודים לערבים על חשבון האינטרסים האימפריאליים באיזור. מובן שמבחינתם הקיץ הקץ עתה על הרעיון הפאנטסטי שוויצמן השתעשע בו במשך מרבית תקופת המלחמה, וראה בו את התשובה לספר הלבן. בו בזמן שב ועלה על הפרק רעיון החלוקה כציר המרכזי לכל המחשבות על פתרון שאלת ארץ-ישראל.

חששות הבריטים מפני הקצנת העמדות בישוב

בשלב זה עוד החזיקה בריטניה ברוב המפתחות לפתרונה של שאלת ארץ-ישראל. לאתר מערכות אל-עלמיין וסטאלינגרד היתה שליטתה במזרח-התיכון בלתי-מעוררת ויוקרתה עלתה לשיא. מעצמות הציר נדחקו והלכו, צרפת טרם התאוששה ממפלתה, ארצות-הברית לא נכנסה עדיין לכלל מעורבות של ממש, וברית-המועצות היתה שקועה במאבק האיתנים לסילוקן של הפולש הגרמני משטחה. ללא מתחרים, יכולה היתה לכאורה בריטניה לגבש את ההסדר המדיני באיזור כרצונה.

אולם למעשה כבר חזו הבריטים בדאגה את הסיכוכים הצפויים באיזור המזרח-התיכון לכשתיגמר המלחמה: כאשר ישובו הצרפתים ויתבעו את חזקתם בסוריה ובלבנון; כאשר ינסו הרוסים לבסס את אחיזתם בצפון-איראן, ואולי יחזרו להגיע אל הים התיכון; כאשר יתעוררו מחדש התביעות הלאומיות הערביות במצריים ובסוריה, וכאשר תגיע השעה לפתור את הבעיה היהודית-ערבית בארץ-ישראל. זו האחרונה היתה מן המטרידות ביותר, אם לא החמורה מכולן; שכן השלכותיה חרגו מתחומי המזרח-התיכון, והיתה להן נגיעה למצב באירופה לאחר המלחמה, וליחסיה של בריטניה עם בעלת-בריתה האנגלו-סאקסית העיקרית – ארצות-הברית. סיכוויי של הסדר בריטי – שייעשה במזרח התיכון ב-1943 – להחזיק מעמד בתום המלחמה היו קלושים, ויכולתה של בריטניה לשמור עליו ללא תמיכה, או לפחות הסכמה

1943, Vol. IV, pp. 825–827

41. ביולטין יט"א, 30.12.1943, וכן להלן.

42. וייצמן אל גייטר, 20.12.1943, וייצמן אל ס. ולס, 13.12.1943, איגרות וייצמן, מהדורה אנגלית, כרך XXI, עמ' 108–112; וייצמן אל השופט רוזמן, 4.1.1944, אצ"מ A312/37 (ואיגרות וייצמן, שם, עמ' 117–120).

מצד בעלות-הברית העיקריות, וקודם כל ארצות-הברית, היתה מפוקפקת. לפיכך לא גילתה ממשלת צ'רצ'יל נטיה, בגלל אופיה כממשלת חירום, לזמן המלחמה, לנצל את השעה לקביעת הסדרים שיחייבו את בריטניה לאחריה. מצד שני, לא התכחשה לצורך בהסדרים כאלה, ולכך שהגיעה העת להרהר בטיבם.

בעוד צ'רצ'יל עצמו חוזר ומדגיש מדי פעם באוזני שריו כי מבלי לקבוע כעת מדיניות אלטרנטיביות בארץ-ישראל אין הוא רואה עצמו מחוייב על-ידי הספר הלבן של 1939,⁴³ החלו מבצעי המדיניות הבריטית באיזור לחשוש כי המתנה עד תום המלחמה תשמיט מידי בריטניה את היכולת לקבוע הסדר משלה בארץ-ישראל, וממילא הדבר ישפיע על מעמדה באיזור כולו.

מאז קביעת מדיניות הספר הלבן רצו מבצעי המדיניות הבריטית בארץ, וחלק מן הממונים עליהם בלונדון, להאמין כי "הרוב הדומם" ביישוב ישרלים בסופו של דבר, ולוא בליט ברירה, עם הפתרון הבריטי של שאלת ארץ-ישראל. עוד קיוו, כי גם רוב היהודים מחוץ לארץ-ישראל ישתכנעו שהפתרון הציוני למצוקה היהודית באירופה אינו מעשי, וישלימו עם פתרון טריטוריאליסטי או אמנציפטורי בתום המלחמה. הוויכוח שהתנהל מאז 1939 בתנועה הציונית ובישוב על דרכי המאבק בספר הלבן ועל יעדיה המדיניים של הציונות, התבטאויותיהם של המתונים בתנועה, הקשיים שבהם נתקלו המוסדות בהשלת מרותם בישוב, חולשת הישוב בתקופת המשבר של אביב 1941 וכשלונו עצרת הגיוס בסתיו אותה שנה – חיזקו את תקוותיהם. עתה, בסוף 1942, נוכחו לדעת שתקוות אלו היו במידה רבה בגדר אשליה או ביטוי למשאלות לבם בלבד.

ראשיתה של ההתפכחות באה לנוכח התעוררותו של הישוב באביב 1942, ובמיוחד בקיץ של אותה שנה, על רקע אפשרות התקרבותה של החזית לארץ.⁴⁴ אוליבר ליטלטון הזהיר, עוד בשוכו ללונדון באפריל 1942 מתפקידו כשר-תושב בקאהיר, מפני יומרותיהם של מנהיגי הישוב שאיתם נפגש.⁴⁵ שוכו של בן-גוריון לארץ באוקטובר, ואישורו של מצע בילטמור בוועד-הפועל הציוני בנובמבר 1942, העמידו את הבריטים על כך, שלא רק שאין בישוב רוב שיקבל פתרון בריטי בנוסח הספר הלבן או בדומה לו, אלא

43. למשל: צ'רצ'יל אל אידן, P.R.O., PREM 4/52/3, 9.3.1943.

44. ראה י. גלבר, ספר תולדות ההתנדבות, כרך א', עמ' 531 ואילך, ועמ' 569 ואילך.

45. תזכירו של ליטלטון נכתב ב-3.4.1942, אך הוגש לקבינט רק ב-23.6.1943. לקראת הדיון בשאלת ארץ-ישראל. הוא מובא במלואו אצל ג. כהן, הקבינט הבריטי ושאלת ארץ-ישראל, אפריל-יולי 1943, עמ' 133-139.

שהרוב הגדול ביישוב ובתנועה הציונית בחוץ-לארץ חותר לפתרון ציוני של השאלה בדרך של הקמת מדינה יהודית. דבר זה הובהר לנציגי השלטון בארץ, אם לא ידעו עליו לפני כן, בצורה גלויה על-ידי בן-גוריון: מדינה יהודית בארץ-ישראל; שלושה מיליון יהודים נוספים שיעלו לארץ, מהם חצי-מיליון בשנה הראשונה לאחר המלחמה; על הסדר בארץ-ישראל ישמרו היהודים, ואילו במדינות השכנות – הבריטים, ובעייתם של אלה תהיה חמורה הרבה פחות מכפי שהם חוששים.⁴⁶

אישור מצע בילטמור על-ידי הוועד-הפועל הציוני המצומצם בירושלים הראה לשלטונות כי רובו של הישוב עומד מאחורי דברים אלה, וידועות היו להם הערכות פנימיות שרווחו בהנהגת הישוב, לפיהן נתמך המצע על-ידי 80 אחוזים מן הישוב.⁴⁷

הנציב העליון מיהר להתריע בפני המיניסטר התושב בקאהיר:

פירושן של התפתחויות אלו הוא שהמדיניות הציונית הרשמית הפכה עתה בגלוי למקסימליסטית [...] המצב לדעתי מסוכן. מזה זמן רב חשתי כי התקופה הקריטית במדיניות היהודית תבוא כאשר יהיה ברור שאנו מנצחים במלחמה, אך עדיין אנו עסוקים מאוד. נראה עתה שהבוסים הפוליטיים הלאומניים ראו בהצלחות באפריקה אות לכך שסוף המלחמה קרב. [...] לא חסרים סימנים לכך כי בשעה זו לא יחששו הציונים הקיצוניים לגילוי כלשהו של עוינות ערבית, שיהיה לו ערך תעמולתי רב בחוץ לארץ.⁴⁸

חששות דומים העלו גם פקידי משרד-החוץ בלונדון:

הנקודה העיקרית היא שבן-גוריון גרף את כל התנועה הציונית מאז מאי שעבר למחנה הקיצוני, בעוד וייצמן נראה עסוק יותר ויותר במחלה שבהחלט יכולה להיות דיפלומטית. אנו יודעים גם ממקורות חשאיים כי הציונים מפיצים באמריקה את הרעיון שאנו מעוררים את הערבים כנגדם, והדבר יכול בהחלט להצביע על כך שהם הם המקווים להביא לידי פעולה ערבית כלשהי, שיוכלו להשתמש בה לחיזוק עניינם באמריקה.⁴⁹

46. תרשומת של מקפרסון על שיחתו עם בן-גוריון, 3.11.1942, P.R.O., F.O.921/6.

47. דו"ח של ה-C.I.D., 12.11.1942, P.R.O., F.O.921/7.

48. מק-מייכל אל קייסי, 21.11.1942, שם.

49. תרשומת של לו, 28.11.1942, P.R.O., F.O.371/31380.

למק־מייכל היו עדיין תקוות קלושות כי קולם של ה"מתונים" – יוצאי גרמניה כמו לנדאואר, אנשי "ברית־שלום" כמו סנאטור ומאגנס, או הגברת הנרייטה סאלד – יישמע בסופו של דבר. הוא המשיך גם לצפות לכך שהבדלנות המפלגתית תגבר בסופו של דבר על הקונסנזוס התנועתי, וזה יישבר שוב.⁵⁰ סימנים שונים יכולים היו לעודד אותו בכך. "השומר הצעיר" ניהל דיונים משלו עם נציגי השלטון ("פרטיים") – כדי שלא לפגוע במשמעת הציונית), וניסה לשכנע את הממשלה לתמוך בקו הדו־לאומי שלו. נציגיו הבטיחו כי אם תנקוט הממשלה ביוזמות משלה יתייצבו מאחוריה האגף השמאלי של ההסתדרות ובתוכו "השומר הצעיר", מפלגת "עליה חדשה", חלק מאנשי "איחוד" וגורמים נוספים. דובריו הפצירו בממשלה לנקוט פעולות מיידיות, כמו רפורמה של כנסת ישראל ובחירות חדשות לאסיפת הנבחרים, בהזיהרם שאם לא כן – תאבד לנצח ההזדמנות למנוע את הקיצוניים בישוב מלסחוף כל מה שעוד עומד בדרכם.⁵¹

אולם עד מהרה נואש מק־מייכל מהתקוות שתלה במתונים. את פניית "השומר הצעיר" לשלטונות ראה כנובעת מאינטרס מפלגתי, נוכח התגבשות הרוב בישוב מאחורי תוכנית בילטמור. אם כי לא הטיל ספק בכנות חתירתם לפשרה יהודית־ערבית כפתרון לשאלת ארץ־ישראל, לא ראה את הצעת המדינה הדו־לאומית שלהם כמעשית ובת־ביצוע. בהדרגה השתכנע שהיסודות השוללים את מצע בילטמור לא יצליחו, גם בעזרת הממשלה, לרכוש תמיכה רחבה בישוב לעמדתם: "[...] וככל שהגוש הציוני הקיצוני יישאר בשלטון, עם שליטתו בהסתדרות, בעיתונות ובמוסדות 'הלאומיים', אני חושש שמתנינות לא תתקבל על־ידי רובה המכריע של הקהילה היהודית כמציעה עתיד לשאיפות היהודיות."⁵²

מפקד הצבא הבריטי בארץ, גנרל מק־קונל, היה מוטרד מפני אפשרות שייעשה בארץ ניסיון יהודי להקים מדינה בכוח הנשק, ותבע להגביר את הכוח הצבאי שבפיקודו לצורך משימות של בטחון־פנים.⁵³ מק־מייכל הצטרף אליו, בדרישה להגדיל את המרכיב הבריטי של המשטרה הארצישראלית, ולהבטיח את מקורות כוח־האדם שלה, תוך כדי המלחמה ובמיוחד לאחריה.⁵⁴

50. מק־מייכל אל הופקינסון, P.R.O., F.O.921/9, 23.11.1942.

51. תרשומת של ר. סקוט על שיחתו עם מ. בנטוב, P.R.O., F.O.921/7, 25.11.1942.

הפגישה נערכה על־פי בקשתו של בנטוב.

52. מק־מייכל אל סטנלי, 11.12.1942, שם.

53. ראה י. גלבר, ספר תולדות ההתנדבות, כרך א', עמ' 679–680.

54. מק־מייכל אל סטנלי, 2.1.1943, P.R.O., C.O.733/439, 75015/50/42.

בו בזמן הצביעו הנציגים הדיפלומטיים הבריטיים והאמריקניים באיזור על החששות בכירות הערביות לנוכח הישגי התעמולה הציונית והצהרות תמיכה ברעיון הקמתו של צבא יהודי, שפורסמו בארצות-הברית בשםם של אישים כמו הנשיא לשעבר הרברט הובר ושר-ההגנה סטימסון.⁵⁵ נורי סעיד הציע אז לאבן-סעוד ליזום פניה משותפת של הערבים לנשיא רוזוולט, אולם יועציו הבריטיים של המלך השפיעו עליו להימנע מכך.⁵⁶ מצד שני, היו אלה סוכנים ופקידי רשות בריטיים בארץ, שעודדו את הערבים המקומיים למחות על ההכרזות הפרו-ציוניות הנשמעות מעבר לאוקיאנוס, ויעצו להם להתארגן ולהקים לעצמם מוסד מדיני מייצג: הם הרחיקו לכת עד כדי הפצת שמועות על כך ש"היהודים רוצים לגרש את הערבים מהארץ [...] מלאכה זו נעשית בחלקה הגדול על-ידי שירות לחישה קבוע, הקיים ליד משרד המודיעין הצבאי, ולו סוכנים שכירים בכל חלקי הארץ."⁵⁷

שירותי הביטחון הבריטיים היו ערים להתערורות שחלה באותו זמן בארגוני המחתרת בישוב, במיוחד לאחר ההלשנות על הפלמ"ח.⁵⁸ מרוב ערנות החלו רואים לעיתים חזיונות תעתועים, כמו למשל ארגון המחתרת "עֶפְרָה", שמנהיגיו נקראים "עֶשְׂרָה", ונאמר עליו כי זה ארגון ציוני חשאי, שמטרתו לבצע פעולות חבלה ברחבי הארץ, באמצעות השוטרים היהודיים, במקרה של התקוממות ציונית. מאוחר יותר "נודע" לבריטים שהארגון מונה חמש עד שש מאות איש ובראשו עומדים שלושה אנשים, שבשמות שניים מהם ידעו לנקוב: זסלני וגולומב. עוד ידעו, ששמו העברי של הארגון הוא "פלוגת מוות".⁵⁹ ממקור אחר למדו כי "השולטים בהגנה עכשיו הינם יעקב

55. שגריר ארצות-הברית בקאהיר (קירק) אל מחלקת המדינה, *FRUS*, 1943, 11.1.1943, Vol. IV, p. 747; תזכיר של האל על פגישתו עם השגריר המצרי, 3.2.1943, שם, עמ' 755–751; תזכיר של ס. ולס על פגישתו עם השגריר המצרי, 30.3.1943, שם, עמ' 766–767. למפסון אל אידן, 4.6.1943, P.R.O., F.O.921/58, דוד"ח M.E.I.C.

(Middle East Intelligence Centre) מ-28.12.1942, P.R.O., W.O.208/1561

56. השגריר הבריטי בג'דה למשרד-החוץ, 27.1.1943, P.R.O., F.O.371/35031, E605, *FRUS*, 1943, Vol. IV, pp. 768–771

57. "מהנעשה בקרב ערביי הארץ – סקירה לחודשי ינואר-מאי 1943", 15.6.1943, אצ"מ S25/4129

58. י. גלבר, ספר תולדות ההתנדבות, כרך א', עמ' 694–696.

59. דו"חות (Security Intelligence Middle East) S.I.M.E., מ-7 בינואר 1943, P.R.O., W.O.208/1562. מאוחר יותר, כאשר התברר להם הסדר מחנות העבודה והאימונים במשקים, פירשו לעצמם את ראשי-התיבות פלמ"ח כ"פלוגות לעזרת משקים חקלאיים!" (סקירת מודיעין של מיפקדת הצבא בארץ לשבוע שהסתיים ב-28.4.1943,

דוסטרובסקי, אבא חושי ודוד שולטיאר [שאלתיאל?]. דוסטרובסקי נתמך על-ידי הקיבוץ המאוחד ופלוגות 'הפועל'. שולטיאר היה פעיל בראשית ארגונו של הפלמ"ח. "הבריטים היו מודעים לעדכון תוכניתה האופרטיבית של ה"הגנה" למקרה של התקוממות ערבית. גם התעמולה הגלויה כמעט שהתנהלה אז בישוב לגיוס לפלמ"ח, הגיעה לאוזניהם, וקיבלה בדיווחים שלהם ממדים גדולים פי כמה וכמה מהישגיה בפועל.⁶⁰

מאז קבלתה של תוכנית בילטמור על-ידי הוועד-הפועל הציוני המצומצם צפו הבריטים לאפשרות של התקרבות ושיתוף-פעולה בין הסוכנות לרוויזיוניסטים, ובעיקר לשיתוף-פעולה בין ה"הגנה" לאצ"ל.⁶¹ בדומה לכך "נודע" להם על הסכם בין ה"הגנה" לאצ"ל להקמת "פיקוד משותף" שבראשו עומדים גולומב ורמז מטעם הסוכנות וקארסקי (!) מטעם הרוויזיוניסטים...⁶² הידיעות מן המזרח-התיכון על התעצמותם של הארגונים הצבאיים היהודיים בארץ-ישראל עוררו דאגה גם בין הפקידים בלונדון.⁶³ החשש מפני חידוש פעילותם הביא לרענון ההוראה המתירה חיפושי נשק "סלקטיוויים" (קרי: על סמך מודיעין) בישובים, הוראה שהוקפאה בימי המתיחות של סוף יוני 1942.⁶⁴ נושא הנשק היהודי הבלתי-לגאלי חזר להיות הבעיה העיקרית שהעסיקה את השלטונות בארץ בתחום הביטחון הפנימי, כפי שהיה בחורף ואביב 1940, ולצד הגיוס ושיטות הלחץ שהפעילה הסוכנות במסגרתו הפך להיות מוקד עימות ביחסים בין הישוב לשלטונות במשך מרבית שנת 1943.⁶⁵ באותה תקופה החלו הבריטים לעלות

(P.R.O., W.O.169/9029).

60. סקירת מודיעין של מיפקדת הצבא בירושלים לשבוע שהסתיים ב-17.3.1943, והסקירה החודשית למארכ 1943, P.R.O., W.O.169/9029. על תוכנית ב' ראה ספר תולדות ההגנה, כרך ג', חלק ראשון, עמ' 239-241. ראה גם בסקירה החודשית

לאוגוסט 1943, P.R.O., W.O.169/9029

61. סקירת מודיעין של מיפקדת הצבא בירושלים לשבוע שהסתיים ב-6.1.1943. P.R.O., W.O.169/9029

62. ד"ח S.I.M.E., 30.1.1943, P.R.O., W.O.208/1562

63. ראה, למשל, הערות פקיד משרד-המושבות לתזכירו של מק-קונל 18 בדצמבר 1942 על בעיות בטחון הפנים בארץ-ישראל minutes P.R.O., C.O. 733/439, וקשיה אל

בויד, 27.4.1943, P.R.O., F.O.371/35033, E1170

64. מיפקדת הצבא בירושלים אל מיפקדות המחוזות והנפות, 31.1.1943. P.R.O., W.O.169/9028

65. תזכירו של מק-קונל למיפקדת המזרח-התיכון בקאהיר על בעיית הנשק הבלתי-לגאלי בארץ, 3.2.1943, שם. מק-מייכל תמך בעמדתו של הגנרל (מק-מייכל אל סטנלי, 13.2.1943, P.R.O., W.O.208/1702).

על עקבותיו של ארגון העליה הבלתי-לגאלית היבשתית מסוריה לארץ-ישראל.⁶⁶ מקור דאגה נוסף לפקידות הבריטית במזרח-התיכון היו המגעים בין הסוכנות לממשלות אירופיות גולות, שנעשו אינטנסיוויים יותר בעקבות הידיעות על השואה, ונוכחות נציגים רמי דרג של ממשלות אלו במזרח-התיכון בסוף 1942. כמה מבין הפקידים הבריטים בקאהיר היו חדורים שינאה היסטורית-כמעט לציונות, וההתפתחויות בסוף 1942 הביאו אותם להתבטאויות קיצוניות. הללו, מכיוון שחזרו ונשנו, השפיעו בסופו של דבר במידה זו או אחרת גם על הדרג המיניסטריאלי הממונה עליהם.⁶⁷

בינם לבין עצמם התלבטו הבריטים לא מעט בשאלה, איזה שיעור של רצינות יש לייחס להצהרות הציוניות. דבריו של בן-גוריון על שני מיליון יהודים שאותם תצטרך ארץ-ישראל לקלוט בתוך זמן קצר בתום המלחמה, נתקבלו בספקנות גם על-ידי רבים מעמיתיו. אין תימה איפוא שהמודיעין הבריטי נתלה לעיתים בהערכותיו בהתבטאויותיהם, כדי להצביע על חוסר רצינותה של תוכנית בילטמור. כמה מקציני המודיעין במרכז המזרח-תיכוני טענו שבתום המלחמה יעדיפו מרבית יהודי אירופה להשתקע בארצותיהם, ואפילו יהודים תושבי הארץ, שהגיעו אליה מחוסר-כרירה עם גלי הפליטים בערב המלחמה, ישובו לאירופה לכשתסתיים. לביסוס טענותיהם הצביעו על התארגנויות למטרה זו בקרב קבוצות של יהודים גרמנים ואוסטרים בארץ. כנגד זאת היו ביניהם "פסימיסטים" שטענו כי גם אם יוכלו יהודים לחיות בכבוד באירופה שלאחר המלחמה, יימצאו לציונים אותם שני מיליון יהודים שהם רוצים להביא לארץ כדי להקים בה את המדינה היהודית, וגם האמצעים לקליטתם, מה עוד שהפעילות הציונית וההכשרה לעליה נמשכו באירופה הכבושה גם תוך כדי המלחמה.⁶⁸

חילוקי-הדיעות בין המנהיגים הציוניים הפכו עתה להיות מוקד קבוע להתעניינות שירותי המודיעין הבריטיים.⁶⁹ בעיקרו של דבר תפסו הללו, ולוא גם באופן פשטני במקצת, את נקודות השוני שבין גישותיהם של וייצמן ובן-גוריון, אולם אלו נתערבבו אצלם מדי פעם במשאלות לבם, עד כדי ערפול

66. סקירת מודיעין חודשית של מיפקדת הצבא בירושלים למארס 1943, P.R.O., W.O.169/9029

67. ראה, למשל, תרשומת של בנט, 7.1.1943, P.R.O., F.O.921/58, minutes

68. סקירה של M.E.I.C. על בן-גוריון ופעילותו בתקופת המלחמה, 24.2.1943, P.R.O., F.O.921/58, וההערות של I.S.L.D. (Inter Service Liaison Department) וה-C.I.D. לסקירה זו, 7.4.1943, שם.

69. ראה למשל, סקירת המודיעין החודשית של מיפקדת הצבא בירושלים למארס 1943, P.R.O., W.O.169/9029

התמונה כולה, וכך הם באו לידי הערכות מוטעות, הן לגבי המטרות הציוניות והן לגבי יחסי הכוחות ומערכת היחסים הכללית בתוך ההנהגה הציונית. שובו של שרתוק לארץ באפריל 1943 העלה נשכחות מימי המחלוקת על נסיעתו לארצות-הברית. הבריטים הסיקו כי שרתוק נשלח בזמנו על-ידי ההנהלה בניגוד לדעת היושב-ראש שלה, ובהבינם היטב מדוע נתבקש לבוא לארצות-הברית, ציפו לקרע בינו לבין בן-גוריון.⁷⁰ סקירת מודיעין שלהם ציינה כי: "יש סיבה להאמין כי בן-גוריון חושש מפני שובו של שרתוק מאמריקה, שכן פעולותיו שלו והחלטות בילטמור עלולות להיראות באור שונה במקצת."⁷¹

לאחר מכן פירשו את החלטת מוסדות הישוב לסיים את משבר הגיוס ולפתוח מחדש את לשכות הסוכנות, וקשייו של בן-גוריון לסחוף אחריו את החוגים הכלכליים בישוב בהתנגדותו לתוכנית השיקום הממשלתית, כעדות לכך שמעמדו בהנהגת הישוב נחלש לעומת הברית שרתוק-וייצמן.⁷² דיעותיו של שרתוק נראו להם קרובות יותר לאלו של וייצמן, ואילו את ההבדל בין האחרון ובין בן-גוריון הגדירו כך: "בעבור וייצמן, תוכנית בילטמור הינה אופטימיזם חסוד. בשביל בן-גוריון זהו המינימום שאין לסגת ממנו. לווייצמן זוהי המטרה הסופית. לבן-גוריון זוהי נקודת התחלה."⁷³

גיבוש עמדת השלטונות הבריטיים במזרח-התיכון

בעקבות התרחקות החזית מהמזרח-התיכון הוחלט בקאהיר, באמצע אפריל 1943, לכנס את מועצת המלחמה של המזרח-התיכון (M.E.W.C.), כשעל סדר-יומה המצב הנוכחי בארץ-ישראל ובסוריה, ההשלכות הצבאיות של המצב בארץ-ישראל, והמדיניות הבריטית בסוריה בעתיד.⁷⁴ המפקד הראשי, וילסון, שהיה עליו להציג את ההיבט הצבאי של ההתפתחויות בארץ-ישראל, הטיל את המשימה על מק-קונל. העניין נחשב לסודי כל-כך, שההוראה

70. סקירת מודיעין של מיפקדת הצבא בירושלים לשבוע שהסתיים ב-3.3.1943, שם.
 71. סקירה לשבוע שהסתיים ב-17.3.1943, וכן גם בסקירה לשבוע שהסתיים ב-28.4.1943, שם.
 72. סקירות לשבועות שהסתיימו ב-9.6.1943, ב-7.7.1943 וב-21.7.1943, שם; וסקירת P.R.O., P.I.C.M.E. (Political Intelligence Centre Middle East) ליוני 1943, W.O. 169/8311. כן ראה מכתבו של סנטור אל וייצמן מיום 24.8.1943, שנפתח על-ידי הצנזורה הבריטית ונמצא ב-P.R.O., F.O.921/60.
 73. דו"ח על המחלוקת בין בן-גוריון לשרתוק, P.R.O., F.O.921/59, 28.5.1943.
 74. קייסי אל חברי ה-M.E.W.C. (Middle East War Council), P.R.O., 21.4.1943, W.O.201/2060

נשלחה למק-קונל על-ידי שליח, והוא נצטווה להביא אישית את תזכירו לקאהיר.⁷⁵ בתזכיר שהפיץ בין חברי המועצה לקראת כינוסה, נתן קייסי ביטוי לחששותיהם של פקידי מהצפוי בארץ-ישראל, ולהשקפותיהם בדבר הדרכים למניעת הסכנה. את שורש הבעיה ראה בכך, ש"הציונות אימצה לה פרוגרמה של התפשטות אשר נראה כי היא מוכנה, בשעת הצורך, לנסות ולבצעה בכוח". כוח כזה עמד, לדעתו, לרשות ההנהגה הציונית: 40 אלף מבני הישוב, המשרתים בצבא ובזרועות המשרתיות בארץ-ישראל ומקבלי לים אימון צבאי מידי הבריטים, ו-80 אלף אנשי ה"הגנה", אשר 15 אחוז מתקציב הסוכנות מוצאים לארגונם, אימונם וצידום.⁷⁶ הוא ציטט מדו"חות המודיעין הבריטי, שסיפרו על הקמת פיקוד מאוחד ל"הגנה" ולאצ"ל (ראה לעיל) ועל התבטאויות מנהיגים מן הישוב, למשל בן-גוריון וגולומב, בדבר הכורח של הציונות והישוב להתכונן למאבק בכוח על עתידה של הארץ (גולומב) או ההזדמנות שתיפתח בתום המלחמה להעמיד את בריטניה וארצות-הברית בפני עובדה מוגמרת (בן-גוריון). בתזכירו הרבה קייסי להשתמש בדימויים נאציים בהתייחסו למדיניות ולפרקטיקה הציונית, דבר שהיה מקובל כבר קודם לכן על פקידי משרדו. את האינטרס הבריטי תיאר במושגים אימפריאליסטיים ללא כחל ושרק. הוא לא האמין יתר על המידה באהדת המדינות הערביות לערבים הפלשתינאים, אולם טען שהן תשמחנה לנצל את בעיית ארץ-ישראל כדי להשתחרר מכל השפעה בריטית. הצעותיו של קייסי לקראת ישיבת המועצה היו – לנקוט בצעדים שיבטיחו כי היוזמה המדינית בארץ-ישראל תישאר בידי הבריטים. לשם כך הציע כי בריטניה וארצות-הברית יפרסמו במשותף הצהרה אשר תשמיט את הקרקע מתחת לרגלי התעמולה הציונית, תפגע ביוקרתם של המנהיגים ה"קיצוניים", תעודד ותעלה את יוקרתם של ה"מתונים", ובו בזמן תרגיע את הערבים. באשר לעתיד הרחוק יותר, כבר חזה קייסי פתרון המאפשר הישארות הבריטים בכל ארץ-ישראל גם לאחר המלחמה, ולזמן ממושך. כדי ששלטון בריטי יהיה מקובל אז על האוכלוסיה, תבע להעלות את רמת השירותים מן הרמה הקולוניאלית לרמה אירופית, גם אם הדבר יעלה בכסף רב. בהקשר זה יש לראות את תוכנית שיקומה של הארץ לאחר המלחמה, שפורסמה זמן קצר לפני כן על-ידי הנציב העליון. בן-גוריון, שעמד על משמעותה זו, הטיף בלהט

75. המפקדה בקאהיר אל מק-קונל, 20.4.1943, שם.

76. קייסי העיר בתזכירו שהמספרים אינם מצטברים, שכן חלק נכבד מהמשרתים בצבא ובמטרה נמנים על חברי ה"הגנה". מהללו שירתו, לפי הנתונים שלו, כ-8000 מחוץ לארץ-ישראל.

לאי שיתוף-פעולה עם הממשלה בתחום זה.⁷⁷

ערב כינוסה של המועצה ניסה קייסי לעמוד בעצמו על הלך-הרוחות בארץ-ישראל ויצא לירושלים. בארמון הנציב נפגש עם שרתוק, לשיחה שהתנהלה כהגדרתו off the record, אך למרות זאת שימשה לו כהזדמנות להזהיר את הנהגת הישוב מפני תוצאות הקו המדיני שלה מאז סוף 1942. לאחר דיון קצר בשאלת משבר היחסים עם ממשלת הארץ סביב פרשת סגירת לשכות הגיוס, עבר קייסי לנושא העיקרי: "שאלתי אותו האם נכון הדבר שהיהודים מתכוונים לתפוס [בכוח] את ארץ-ישראל?" שרתוק התחמק מתשובה, ואז עבר קייסי ל"התקפה" – בהנחה ששתיקת שרתוק כמוה כהודאה – והזהיר מפני גל של תגובות אנטישמיות בעולם האנגלו-סאקסי, אם אומנם כך יעשו הציונים. הוא טען שהבריטים יצטרכו להמשיך ולשלוט בארץ-ישראל, הטיל ספק בתחזיות העליה הציוניות לתקופה שלאחר המלחמה, ורמז על אפשרות של ירידה המונית של יהודים אשר ישובו לאירופה בבוא השלום אליה. את השיחה סיים באזהרה:

ללא ספק שקלה הציונות את הקו המדיני שלה במלואו, ונראה לי שהם החליטו כי יהיה זה למיטב האינטרס שלהם להילחם בממשלה הבריטית. הזכרתי לו כי אני מדבר כאדם פרטי, ולא באופן רשמי, אך עמדה זו אינה נראית לי כמבטיחה לשאת פרי – מבחינת האינטרסים של היהודים בארץ-ישראל או בחלקים אחרים של העולם.⁷⁸

באותו יום שבו נפגש קייסי עם שרתוק, הביא מק-קונל לקאהיר את תזכירו על ההשלכות הצבאיות של המצב בארץ-ישראל. מיסמך חשוב זה, שחובר כאמור לקראת הדיון במועצת המלחמה של המזרח-התיכון, יש בו כדי להאיר את הצד הבריטי בכל אותה שלשלת התנגשויות שבין הישוב לשלטונות הארץ, המאפיינת את הקיץ והסתיו של שנת 1943. בתזכירו הרבה מק-קונל להיכנס לתחום המדיני, בטענה שלא ניתן להפרידו מן התחום הצבאי, ואת

77. תזכירו של קייסי מ־21.4.1943. התזכיר הופץ מאוחר יותר, ב־17.6.1943, כמסמך קבינט בלונדון לקראת הדיון בשאלת ארץ-ישראל, בסימון W.P.(43)246. P.R.O.. הוא מובא במלואו אצל ג. כהן, הקבינט הבריטי, עמ' 124–132.

78. תרשומת של קייסי על פגישתו עם שרתוק, 2.5.1943, P.R.O., F.O.921/58. בדיווח של שרתוק להנהלת הסוכנות ב־2.5.1943 על הפגישה (פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ), אין זכר לאזהרותיו של קייסי. התרשומת של קייסי נשלחה אל מק-מייכל ואל סטנלי. (קייסי אל סטנלי, 17.5.1943, P.R.O., F.O.921/59). קייסי העיר: "אם כי מהשיחה לא יצא שום דבר חדש, היא היתה מעניינת עבורי בכך שאישרה דברים כה רבים ששמעתי עד כה מכלי שני מאנשים אחרים" (שם).

שורש הבעיה ראה בשאיפות היהודיות בארץ־ישראל: "הללו אינן נשמרות בסוד, והן הולכות ונעשות פנאטיות יותר ויותר". להערכתו היתה תוכנית בילטמור בחזקת צעד ראשון בלבד. בעקבות ההשתלטות הציונית על ארץ־ישראל תבואנה התפתחויות דומות גם בעבר־הירדן וייתכן שגם בארצות שכנות אחרות. אשר לארץ־ישראל הרי: "היהודים נחושים בהחלטתם להגיע למצב שבו יוכלו לא רק להגן על עצמם [...] אלא גם יהיו חזקים במידה מספקת לאיים או לתקוף כל מי שעלול להתנגד למאמציהם להשיג את ארץ־ישראל לעצמם." כעדות לכך שימשה לו הדרישה לצבא יהודי על דגל, שעמדה לדעתו מאחורי הלחץ המופעל על המתנדבים לצבא להתגייס לגדודים העבריים ולא ליחידות השירותים המקצועיות. באותו הקשר ראה את מאבקן של היחידות העבריות על זכותן להניף את הדגל הלאומי, מאבק שהוא העריכו כ"התפתחות מסוכנת. אין ספק שהשלטונות היהודיים מייחסים חשיבות רבה לסמלים ציוניים כממחישים את עובדת קיומו של צבא יהודי – למעשה, אם לא בשמו."

עדות נוספת למגמות ההשתלטות היהודיות ראה מק־קונל במאמץ הגיוס של הישוב: לצבא, לנוטרות ולמשמר המולדת, ובצבירת הנשק והרחבת האימונים של ארגוני המחתרת, ה"הגנה" והאצ"ל, "שעתה יש להוסיף עליהם גם את הפלמ"ח". באותו הקשר ראה הגנרל הבריטי גם את מערכת הגיוס בקיץ 1942, ואת התגובה לידיעות על השואה בסתיו של אותה שנה, שאותה תיאר כניסיון לנצל את מעשי הנאצים באירופה כדי לקדם את התביעות להקמת צבא יהודי ולהגדלת היקף העליה לארץ־ישראל. בסכמו את הסכנה היהודית בארץ כתב:

ברור שככל שנצחון בעלות־הברית יראה קרוב, כן יתעצמו הדרישות, ובסופו של דבר יובילו לאיום בפעולה מזויינת מצד היהודים או להתפרצות ממש. כן עלולים היהודים לתזמן את דרישותיהם הקיצוניות לרגע שבו נהיה מסוגלים פחות מכל להתנגד להן. הדבר יכול להיות בו־זמנית עם סיום פעולות האיבה באירופה, אך גם מוקדם יותר. תוצאת כל ההתפתחויות הללו היא ליכודם של היהודים בהשקפה ציונית־קנאית, והתרחקות גוברת מכל אפשרות או צורה של שיתוף־פעולה עם הערבים.

כתוצאה מהקשחת העמדה היהודית, טען מק־קונל, חלה הקשחה מקבילה גם בצד הערבי, אם כי להערכתו לא היתה צפויה התפרצות ערבית לפני תום המלחמה. כתוצאה מכך הגיע למסקנה שמהלך המאורעות בארץ־ישראל מוביל בהכרח למלחמת אזרחים בסוף המלחמה או בסמוך לכך.

לאחר שסקר את הכוחות הצבאיים, המשטרתיים והמחתרתיים השונים הקיימים בארץ-ישראל, טען שכל תיכנון אסטרטגי בריטי בעתיד חייב להביא בחשבון הצבת יחידות-שדה בריטיות בארץ-ישראל כדי להבטיח את הביטחון הפנימי והסדר הציבורי. מכאן עבר לניתוח בעיית הנשק הבלתי-לגאלי בארץ. לאחר ניתוח של מקורות הנשק, תוך הדגשת הגניבות מהצבא בתקופת המלחמה, איזופור ההחלטות הנוגעות לגילוי ה"סליקים" של ארגוני המחתרת, והצגת השיקולים בעד ונגד חידוש החיפושים בשלב זה, הגיע למסקנה כי חיפוש שיטתי יצריך כוחות בגודל של דיוויזיה אחת או שתיים, לתקופה שאין לחזותה מראש. יתירה מזאת, הוא עשוי להחיש את ההתקוממות היהודית. הואיל ופתרון זה הוצא מכלל חשבון כל עוד נמשכה המלחמה, המליץ מק-קונל על שורה של צעדים שהיה בהם כדי לצמצם לדעתו את סכנת ההתפרצות בארץ-ישראל. בראש צעדים אלה מנה את הרחקתן של יחידות הרגימנט הארצישראלי מהארץ, היהודיות והערביות גם יחד. הגדודים העבריים נראו לו כחממה לאנשי ה"הגנה", וכאחראיים לגניבות נשק רבות ממחסני הצבא הבריטי (שלושה חיילים ארצישראליים נידונו ונשפטו לתקופות מאסר שבין 6 ל-10 שנים לפני תחילת משפטי הנשק הגדולים של קיץ 1943, שבהם היו מעורבים אנשי הרכש של ה"הגנה").⁷⁹ ועוד הציע, לשוב ולהקטין את מסגרת הנוטרות לממדים שמלפני הרחבתה באביב 1941, ולצמצם את האיומן וסוגי הנשק הניתנים לה. מעל לכל תבע להשלים את החלק הבריטי של משטרת ארץ-ישראל ולהחזיק בארץ דיוויזיה בריטית, ועוד אחת בכוננות בסוריה או במצרים, לשם דיכוי מהומות בארץ.⁸⁰

לאחר שהוכנה כהלכה מן הבחינה הפוליטית ומן הבחינה הצבאית, החליטה המועצה בתום שלושה ימי דיונים (10-13 במאי 1943), כי סכנת התפרצות צבאית בארץ-ישראל הולכת ומחמירה כתוצאה מקיצוניות היהודים, והתגוררות שהיא מעוררת אצל הערבים. התפרצות זו, "שנצטרך כמובן לדכאה בכוח, תעורר בוודאי התפרצויות דומות בעיראק ובסוריה ותהיינה לה תוצאות מיידיות במצריים ובערב הסעודית; השפעתה על יחסינו עם ארצות בעלות אוכלוסיה מוסלמית, לרבות הודו, תהיה ניכרת במשך שנים רבות." בהיעדר תקווה להסכם בין היהודים לערבים לפני תום המלחמה באירופה, בכל-זאת ראתה המועצה אפשרות למנוע התפרצות על-ידי נקיטה מיידית של אמצעים אחדים:

79. "הערות על בתי-דין צבאיים", נספח לסקירת ה-D.S.O. במפקדת הצבא בירושלים לחודש יוני 1943, העתק ב-P.R.O., F.O.371/35038.
80. "ההשלכות הצבאיות של בעיית ארץ-ישראל", 2.5.1943, P.R.O., W.O.201/2060.

- א. הגדלת חיל-המצב הבריטי בארץ-ישראל עד לשיעור המומלץ על-ידי מק-קונל (ראה לעיל).
- ב. הגדלתו בדיוויזיה נוספת בתום המועד של מיכסת העליה שנקבעה בספר הלבן, היינו – לקראת ה-1 באפריל 1944.
- ג. השלמת כוח המשטרה הבריטי בארץ-ישראל והקמת ז'נדרמריה בריטית.
- ד. הגברת המאמצים לגילוי נשק בלתי-ליגאלי.
- ה. פרסום אזהרה מטעם הממשלה הבריטית, שהיא לא תשלים עם כל ניסיון לשנות בכוח הזרוע את השלטון בארץ-ישראל.

ועוד המליצה המועצה שלצעדים אלה, על-מנת שישאו פרי, תתלווה הכרזה מתאימה על עקרונות המדיניות הבריטית, אשר תאשר מחדש את הספר הלבן, כשהיא נתמכת על-ידי המימשל האמריקני.⁸¹

איתותי האזעקה של הנציגים הבריטיים במזרח-התיכון לא איתרו להגיע למשרדי הממשלה בלונדון. במיוחד זכו להזדווחיהם של הגנרלים בארץ ובמיפקדת הזירה המזרח-תיכונית. התמונה שנצטיירה לא היתה רחוקה מהתקוממות יהודית העלולה לפרוץ בכל רגע. תזכירו של מק-קונל מילא בוודאי תפקיד מכריע בגיבושה של תמונת-מצב זו. וילסון ניצב מאחוריו ממושבו בקאהיר ותמך בדרישתו להגדיל את חיל-המצב בארץ. גם במטה הכללי הסכימו שהמצב מחמיר, והורו לוויילסון לפקוח עין על פעולת שירותי המודיעין העוסקים בבטחון פנים. לעומת זאת היו נדיבים פחות כמה שנוגע להקצאת כוחות לחיל-המצב, וטענו שבינתיים יש להסתפק בז'נדרמריה הבריטית שעל הקמתה כבר הוחלט.⁸² נראה כי הדרישות להצבת שתי דיוויזיות בארץ-ישראל ובסמוך לה, שהעלו מק-קונל ווילסון, לא נתקבלו מיד על דעת המטה הכללי. גריג פנה לקייסי, כדי לברר אם אומנם יש ממש בהערכות אנשי הצבא על מרד יהודי הממשמש ובא ולשאול להערכותיו לגבי הצפוי במקרה כזה בארצות השכנות.⁸³ קייסי הפנה את גריג להחלטות מועצת המלחמה של המזרח-התיכון, שהופצו בלונדון, אולם הרגיע אותו שהסכנה הצפויה מצד היהודים בארץ-ישראל איננה מיידית.⁸⁴ בתוך כך פנה למק-

81. החלטות מועצת המלחמה של המזרח-התיכון, 19.5.1943, P.R.O. W.P.(43)247. הן

מובאות במלואן אצל ג. כהן, הקבינט הבריטי, עמ' 111–123.

82. גנרל ניי אל גנרל וילסון, 29.5.1943, P.R.O., W.O.201/164. למעשה אושרה הקמת

הז'נדרמריה על-ידי הקבינט רק כעבור חצי שנה.

83. גריג אל קייסי, 10.6.1943, P.R.O., W.O.208/1705.

84. קייסי אל גריג, 12.6.1943, שם.

מייכל ולוילסון ונועץ עימם על התשובה המפורטת שתישלח ללונדון.⁸⁵ התשובה נשלחה כעבור שבועיים על-ידי וילסון, שציין כי קשה להעריך מתי תפרוץ התקוממות יהודית בארץ-ישראל. לא נראה סביר בעינינו כי היהודים יתקוממו כאשר מעשה כזה יעורר כנגדם את דעת הקהל. לדעתו יעדיפו לנצל את האיום בהתקוממות כאמצעי סחיטה. מצד שני, יחס סבירות גבוהה יותר לאפשרות של פרובוקציה יהודית כלפי הערבים, וניצול תגובתם להצדקת התחמשותם כלפי דעת-הקהל בעולם החופשי. על שאלה שניה של גריג "באילו נסיבות עלולים היהודים לפנות לשימוש בכוח, בהנחה שיהיה חיל-מצב בריטי חזק בארץ-ישראל או בסמוך לה?" השיב וילסון כי "היהודים בוודאי ימתינו לרגע הנוח ביותר להם והמביך ביותר לנו." במקרה כזה, העריך וילסון, תתבטא התגובה בארצות השכנות בפרעות בתושביהן היהודים. לדעתו, לא היה אפשר לחסל את ה"הגנה", ובייחוד כשרבים מחבריה משרתים בצבא ובמסגרות המשטרתיות, אך כנגד זה אפשר לגלות את מחסני הנשק שלה, אם הצבא יסייע למשטרה, ואם יוגדל פיארכבעה תקציב התשלומים למלשינים.⁸⁶

במשרד המלחמה נרגעו הרוחות, ותרמה לכך גם יציאתו של גריג לביקור במזרח-התיכון. לאחר שדן בקאהיר על המצב בארץ-ישראל עם קייסי, מוין, וילסון וקציני המטה שלו, ובירושלים עם מקמיכל ומק-קונל, השתכנע כי האזעקה היתה אזעקת-שווא. סיכום הדיונים, שהקדימו בימים ספורים בלבד את הדיון הכללי בקבינט בשאלת ארץ-ישראל (ראה להלן), היה שהכרזה על מדיניות חדשה בארץ-ישראל תהיה מסוכנת ביותר בשעה זו; וכי צריך להבהיר לסוכנות כי יש בכוונת הבריטים להישאר בארץ עד ליישוב הבעיה כולה, ושימוש בכוח לא יניא אותם מכוונתם זו. רעיונותיו של צ'רצ'יל בדבר התיישבות יהודית באריטריאה ובטריפוליטניה (ראה להלן) נתקבלו בספקנות. בבעיה הדחופה של העלייה לאחר ה-31 במאוס 1944 הוסכם על המשכתה, ואילו ביחס לגילויי גניבות והברחת נשק הוחלט להמתין עד להזדמנות להפליל את האחראים לכך – דהיינו ראשי ה"הגנה" והמוסדות (ראה להלן), ובינתיים לשפר את מערכת המודיעין לגילוי מקרי הברחה ומחבואי נשק.⁸⁷

85. קייסי אל מקמיכל, 12.6.1943, P.R.O., F.O.921/59.

86. וילסון אל אלן ברוק, 24.6.1943, P.R.O., W.O.208/1705.

87. סיכום המסקנות שהתקבלו בדיוניו של שר-המלחמה בקאהיר ובירושלים ביוני-יולי 1943, שם. גריג לחץ בכל שיחותיו לשפר את המערכת המודיעינית הבריטית כלפי הישוב, שנראתה לו כבלתי מספקת. ראה גם סטנלי אל מקמיכל, 25.6.1943, P.R.O., C.O.733/439, 75156/75, 2.7.1943. ותשובתו של הנציב מיום

גיבוש המדיניות הארצישראלית בלונדון

בעוד גריג מבקר במזרח-התיכון ודן בצעדים שיינקטו בטווח הקצר, דהיינו – עד לתום המלחמה, התכנס הקבינט בלונדון, בראשית יולי 1943, לדיון יסודי בעקרונותיה של המדיניות הבריטית בארץ-ישראל לטווח הארוך יותר. הדיון, ששיקף את מורכבות יחסי הכוחות והעמדות השונות בקבינט בעניין זה, זכה כבר למחקר ממצה, שהקיף את הרקע שלו ואת תוצאותיו.⁸⁸ שורשיו היו נעוצים בעיקר במערכה הציונית, המדינית והתעמולתית, בארצות-הברית, שהביאה בסופו של דבר את משרד-החוץ הבריטי לידי ייזום פניה לקבינט, שהדגישה את השלכותיה המסוכנות על המצב במזרח-התיכון. משרד-החוץ הציע לפרסם הכרזה, שתבהיר כי הספר הלבן הוא המירב שיכולה בריטניה להציע ליהודים בארץ-ישראל, ו/או לדרוש מהמימשל האמריקני למתן את התעמולה הציונית בארצו.⁸⁹ בו בזמן נאלץ וייצמן – כתוצאה מחוסר התכלית הממשית שבשיחותיו בווישינגטון וכתוצאה מהבהרותיו של שרתוק בביקורו בארצות-הברית, בדבר הפער שבינו לבין ההנהגה בארץ – לפנות, כדרכו בעבר בנסיבות כאלה, ישירות לראש-הממשלה. בדיון וחשבון שמסר עם שובו להנהלת הסוכנות סיפר שרתוק:

בשיחה עם סמנר ולס ומריי אמרו הם שיש להם ידיעות [הוסקינס!] על התרגשות בעולם הערבי [...] בינתיים קיבלנו ידיעות מהארץ על הנעשה בתחום זה של ענייני הערבים, על יוזמה חדשה של הערבים להתארגן מתוך עידוד השלטונות [...] על שיחות שונות של אנשי הממשלה עם ערבים, שבהן חוזר ומתאשר הספר הלבן, על שיחות של אנגלים וגם אמריקנים בארצות שכנות [...] על פדרציה וכו', אז אמרתי שאנחנו צריכים למסור את הדברים לאמריקנים וגם לאנגלים, שידעו מה אנחנו חושבים. [...] קיבלתי אחר-כך עוד ידיעות בדבר תעמולה ערבית באמריקה, ועוד קודם לזה חשבתי שד"ר וייצמן צריך לכתוב לצ'רצ'יל, לא רק מכתב אינפורמטיבי.⁹⁰

ב-2 באפריל 1943 כתב איפוא וייצמן לצ'רצ'יל מכתב, שבו שטח שורה של קובלנות על התבטאויותיהם של שרים ופקידים בריטיים בשאלת ארץ-ישראל, המרמזות על דבקות במדיניות הספר הלבן. במכתב קבל גם על

88. ראה ג. כהן, הקבינט הבריטי, עמ' 39 ואילך, והתעודות הנספחות.

89. ג. כהן, שם, עמ' 36–38.

90. דו"ח שרתוק בישיבת הנהלת הסוכנות, 27.4.1943, עמ' 10–11, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ.

המגעים, שעליהם שמע משרתוק, בין הנציגים הבריטיים ושליטי מדינות ערב, בדבר איחודן לפדרציה, כל זאת תוך התעלמות מן היהודים בארץ־ישראל.⁹¹ עוד הזכיר לצ'רצ'יל את עמדתו כלפי הספר הלבן בעת פרסומו, ואת הקשר בינו לבין מדיניות הפיוס. בהתייחסו לידיעות המגיעות על השמדת יהודי אירופה טען: "הגמול על טבח יהודי אירופה יכול להיות רק בכינון ארץ־ישראל כארץ יהודית."⁹² צ'רצ'יל ניצל את מכתבו של וייצמן כדי לכפות על עמיתיו דיון בקבינט, בטרם יתאמו המיניסטרים הנוגעים בדבר עמדה משותפת נגדו. כצעד ראשון פנה אל שני השרים שאותם הזכיר וייצמן במכתבו, קראנבורן וסטנלי, וביקש את תגובתם לפני הפצת המכתב בין שאר חברי הקבינט. שר־המושבות גם נתבקש לבדוק את האפשרות להפוך את המושבות האיטלקיות הכבושות – אריטריאה וטרפוליטניה – ל"בתים לאומיים" יהודיים נוספים על הבית שבארץ־ישראל.⁹³ קראנבורן, שר־המושבות הקודם, הסתפק בהכחשת טענותיו של וייצמן. סטנלי ניצל את ההזדמנות כדי להזכיר לראש־הממשלה את הדיווחים על הידרדרות המצב בארץ־ישראל, ואת סיומה הקרוב של תקופת ניצול מיכסת העליה לפי שנקבע בספר הלבן – מה שיחייב דיון והחלטה בממשלה לגבי המשך העליה.⁹⁴ אידן, שתוכן פנייתו של צ'רצ'יל לשני עמיתיו הובא לידיעתו, כתב וביקש להעלות את הנושא לדיון בקבינט.⁹⁵ כעבור שבוע הפיץ צ'רצ'יל את מכתבו של וייצמן בין כל השרים וצירף לו גם העתק של נאומו בפרלמנט נגד הספר הלבן ב־1939, ומכתב לוואי המזמין למעשה עימות בקבינט בין ההשקפות המנוגדות בשאלת ארץ־ישראל.⁹⁶

91. חשדנות לגבי הפעילות הדיפלומטית הבריטית במדינות הערביות ופעולות האדמיניסטרציה בארץ בקרב הערבים רווחה בישוב כבר מסוף 1942, וטענותיו של וייצמן במכתבו משקפות דברים שכתב א. ששון, המומחה לעניינים ערביים של הסוכנות, אל בן־גוריון ואל ב. ג'וזף חודשים קודם לכן (ראה א. ששון אל בן־גוריון, 30.11.1942, ואל ג'וזף, 14.12.1942, אצ"מ S25/4132).
92. וייצמן אל צ'רצ'יל, 2.4.1943, שם S25/7569 (העתק); P.R.O., PREM 4/52/3 (מקור). פורסם אצל ג. כהן, הקבינט הבריטי, עמ' 85–87, ובאגרות וייצמן, מהדורה אנגלית, כרך XXI עמ' 19–21.
93. צ'רצ'יל אל קראנבורן ואל סטנלי, 18.4.1943, P.R.O., PREM 4/52/3. פורסם אצל ג. כהן, שם, עמ' 88. ראה גם מיברקו לרוזוולט מ־30.4.1943, וכן איגרתו אל אידן ואל סטנלי מיום 8.6.1943, P.R.O., PREM 4/51/4.
94. קראנבורן אל צ'רצ'יל וסטנלי אל צ'רצ'יל, 19.4.1943, P.R.O., PREM 4/52/3.
95. אידן אל צ'רצ'יל, 20.4.1943, שם, וביתר הרחבה אצל ג. כהן, הקבינט הבריטי, עמ' 43.
96. צ'רצ'יל אל חברי קבינט המלחמה, 28.4.1943, P.R.O., W.P.(43)178.

במשך החודשים מאי ויוני 1943 הגיבו שרים אחדים על קריאת התגר של צ'רצ'יל בתזכירים שהגישו לקבינט.⁹⁷ סטנלי הדגיש את הידרדרות המצב בארץ, ואת הכנותיהם של היהודים והערבים להתמודדות. אידן הדגיש את הפעילות הציונית בארצות-הברית והשפעתה במדינות-ערב. הוא העלה רעיון, שהשתעשעו בו בצורות שונות במשרד-החוץ כבר זמן-מה ואשר הועלה בעצם על-ידי הוסקינס לאחר שליחותו הראשונה באיזור, לפרסם הצהרת כוונות משותפת, אנגלו-אמריקנית, שתגיד את הערבים. ליטלטון, שרתושב לשעבר, ניצל את ההזדמנות להפיץ תזכיר שנכתב על-ידי עוד בסיום תפקידו בקאהיר, באפריל 1942. בתזכיר זה סיפר (בטרם בילטמור) על מגמותיה של ההנהגה הציונית כפי שלמד אותן בשיחותיו עם שרתוק, על עוצמת ה"הגנה" והאצ"ל, והעלה את המחשבה כי חשיבותה האסטרטגית של הארץ תחייב את בריטניה לשלוט בה עוד תקופה ארוכה לאחר תום המלחמה. שרים אחרים, כמו קראנבורן וסטאפורד קריפס, העלו לטווח רחוק אפשרויות של אלטרנטיבות למדיניות הספר הלבן, ואטלי הציע למנות ועדת קבינט שתדון בהן ותגבש הצעות למדיניות העתידה בארץ-ישראל. קייסי שלח מקאהיר את תזכירו, שהוכן לקראת הדיון במועצת המלחמה של המזרח-התיכון ואת ההחלטות שנתקבלו בה (ראה לעיל). לאחר-מכן בא ללונדון כדי להשתתף בישיבת הקבינט. לקראת נסיעתו הכין מחדש את עיקרי עמדתו כפי שהתכוון להציגם בישיבה והתרכז בעיקר במה שראה כבעיות שוטפות, או בעיות לטווח קצר: הצורך, מבחינת הבריטים, להיות ככוננות מול אפשרות של התפרצות אלימה ופלאומית בארץ-ישראל, קיצוניות דרישותיהם המדיניות של הציונים (מדינה ועליה המונית), ממדי הסתרת נשק בלתי-לגאלי והברחת נשק מן החוץ אל הארץ, תוקפנותם של נאומי המנהיגים הציוניים כלפי השלטונות בארץ, התעצמותם של ארגוני המחתרת, התקרבות התאריך הקובע (ה-31 במארכ 1944). דעתו של קייסי היתה שהשפעת ההתפתחויות האלה לא תוגבל בתחומי הארץ, אלא עשויה להתפשט על פני המזרח-התיכון כולו. באשר לסכנת ההתפרצות, הכין קייסי להצגה בפני הקבינט שלושה תסריטים אפשריים:

א. היהודים יצרו מצב שבו ננסה לעצור בכוח את העליה כדי לקיים את המדיניות הבריטית המוצהרת, ויסמכו על דעת-הקהל שתמנע מבריטניה לכפות את הספר הלבן.

ב. היהודים יפעילו טקטיקה של פרובוקציות שיביאו את הערבים לתקוף אותם.

97. כל התזכירים מובאים במלואם ונידונים בהרחבה אצל ג. כהן, הקבינט הבריטי.

ג. היהודים יעוררו, כהצעת לורד וג'ווד, מרי אזרחי ויסרכו לשלם מיסים, או אותם מיסים המוצאים על הערבים, ועל-ידי-כך יגרמו למהומות שיהיה על הבריטים לדכא.

באשר לעליה, קייסי התכוון להציע שיאפשרו לנצל את הסרטיפיקטים שטרם השתמשו בהם במסגרת מיכסת הספר הלבן ללא הגבלת זמן, ונימוקו עימו: הדבר יהווה בלם-עצומים זמני עד שייחלש הדחף ליציאה מאירופה, בהיעלם הממשלות האנטישמיות. להערכתו, צריך יהיה לקלוט בארץ-ישראל בתום המלחמה את החיילים המשוחררים. מאידך גיסא, עם הפסקת היצור המלחמתי תחול האטה במשק, יצטמצם הביקוש ותיווצר אבטלה של כ-50 אלף מובטלים ואף יותר. כמצב זה לא יהיה מקום לתביעות העליה. קייסי תמך בהתלהבות בהצעת משרד-החוץ לפנות למימשל האמריקני; הוא הזכיר גם את מאמצי הסוכנות להפוך לממשלת הישוב היהודי, מאמצים שבאו לדעתו לידי ביטוי גלוי במגעים עם השלטונות הבריטיים בארץ ובקאהיר, במאבקה על סמלים לאומיים יהודיים בצבא, ובהשלטת מרותה על הישוב.⁹⁸

קייסי, בתור "האיש שבשטח", פתח את הדיון שהתקיים ב-2 ביולי. הוא הציג את דיעותיו כפי שגובשו בחודשים הקודמים, ולאחר מכן המליץ שוב לרסן את הקיצוניים ולעודד את המתונים שבין מנהיגי היהודים, להחזיק כוח צבאי מספיק בארץ ובסביבתה, ולנקוט צעדים נוספים למלחמה בהברחות הנשק לארץ; הוא אומנם לא הציע לערוך חיפוש שיטתי מבית לבית, אולם המליץ להשתדל לגלות מחבואי-נשק קיימים. סטנלי היה זה שהציע לפרסם הצהרה אנגלו-אמריקנית משותפת, והצעתו נתקבלה בהסכמה כללית, תוך הנחיה שעליה לכלול גם הכרזה על פעולות שתנקוט בריטניה לטובת היהודים בתום המלחמה. להסכמה כללית זכתה גם ההצעה לפתור את שאלת העליה בגבולות מיכסת הספר הלבן לאחר מארס 1944. בלחצו של צ'רצ'יל הוחלט לא לשנות את מדיניות חיפושי הנשק. נימוקו היה שחיפושי סליקים פוגעים רק ביהודים, מכיוון שהערבים מחזיקים את נשקם כל אחד בביתו הפרטי.

באופן יוצא מן הכלל השתתף בדיון גם פילדמרשל וייול, המפקד הראשי במזרח הרחוק, ששהה אותו זמן בלונדון, והוזמן בשל נסיונו בארץ-ישראל, והכרת בעיותיה. וייול הדגיש, כי במאבק בין יהודים לערבים בארץ-ישראל, ללא התערבות המדינות השכנות, תהיה ידם של היהודים על העליונה. דיעה זו היתה יוצאת-דופן, שכן בתזכיריהם לקראת הדיון נימקו רוב השרים את עמדתם נגד שינוי כלשהו במדיניות הספר הלבן לטובת היהודים, בצורך

⁹⁸ "רשימות להצגת בעיית ארץ-ישראל", חוברו לקראת ביקורו של קייסי בלונדון, יוני

לכפותו על ערביי ארץ-ישראל בכוח הנשק הבריטי. עם זאת הדגיש וייוול שיהיה זה אסון, מבחינת האינטרסים הבריטיים אם ייווצר מצב בארץ שבו תהיה יד היהודים על העליונה במאבק עם הערבים. לאחר שהוחלט על הצעדים שיש לנקוט בארץ-ישראל בטווח הקצר, נסב הדיון על המדיניות הבריטית לטווח רחוק יותר, והוחלט כצפוי, על-פי הצעתו של אטלי, למנות ועדת שרים שתגיש את המלצותיה למליאת הקבינט. צ'רצ'יל שמר לעצמו את הזכות למנות את חברי הוועדה.⁹⁹ מינוי ועדת הקבינט דחק את שאלת המדיניות הבריטית של הטווח הרחוק בארץ-ישראל אל מאחורי הקלעים למשך חודשים רבים. דיוני הוועדה, ובמידה רבה אף עצם קיומה, נשמרו בסוד.¹⁰⁰ הם לא באו לידי ביטוי במדיניות הבריטית השוטפת בעניינים ציוניים עד לראשית 1944, וגם אז במידה מועטה מאוד. לעומת זאת, היתה להחלטות הטווח הקצר שנתקבלו בקבינט ב-2 ביולי השפעה גלויה ומיידית יותר על המדיניות הבריטית בארץ, ועל המגעים האנגלו-אמריקניים בשאלה ארץ-ישראל.

ההכרזה האנגלו-אמריקנית שלא הוכרזה

קריאות האזעקה והתיאורים הקודרים שבאו מקאהיר לא הרשימו במיוחד, ככל הנראה, את חברי הקבינט. מכל מקום, לא עד כדי שישתכנעו בצורך לנקוט פעולות דרסטיות לנוכח הסכנות שמפניהן התריעו הדיפלומטים והגנרלים באיזור. היטיב לבטא זאת סטנלי, שכתב לקייסי ערב שובו של האחרון למזרח-התיכון:

[...] אני מרגיש עדיין שהאנשים שם במזרח-התיכון אינם מבינים ממש את המצב הפוליטי [בלונדון], ונוטים לדבוק בתוכנית מושלמת, אשר יתכן ואיננה מתייחסת למציאות הפוליטית. אני חושב שתוכל לסייע לי רבות בהסברת קשיינו כאן בבית בפניהם.¹⁰¹

את עיקר תקוותיהם תלו עתה השרים המעוניינים – אידן, קייסי ובמידה פחותה גם סטנלי – בפרסומה של ההצהרה האנגלו-אמריקנית המשותפת, אלא שגם בעניין זה נכונה להם אכזבה. רעיון ההצהרה היה ביסודו של דבר אמריקני. הוא הועלה לראשונה (ראה לעיל) על-ידי הוסקינס, בתום שליחותו

99. סיכום ישיבת קבינט המלחמה ב-2.7.1943, P.R.O., W.M.92(43), פורסם אצל ג. כהן, הקבינט הבריטי, עמ' 148–153.

100. על דיוני הוועדה, התוכניות שנידונו בה ועמדתם של חבריה, ראה נ. קצבורג, מדיניות במכון, ירושלים תשל"ז, עמ' ע"ו–צ"ד.

101. סטנלי אל קייסי, P.R.O., F.O.921/60, 20.7.1943.

הראשונה במזרח-התיכון בינואר 1943, ואומץ על-ידי מחלקת המדינה בווישינגטון. האמריקנים ראו בהצהרה צעד להרגעת הרוחות במזרח-התיכון ולמניעת סכנת התפרצות מיידית (הוסקינס ניבא כזכור שזו תפרוץ כבר באביב 1943). פקידי מחלקת המדינה התלהבו מהרעיון, ולחצו על השגריר בלונדון, וינאנט, להשיג במהירות את הסכמת הבריטים.¹⁰² אולם סמנר ולס הבטיח למנהיגים הציוניים כי המימשל לא יהיה שותף להצהרה שתפגע בדרישותיהם. עוד הבטיח להם לבלום את שתדלנותו הפרו-ערבית של הוסקינס בקרב סנטורים שונים.¹⁰³ משרד-החוץ הבריטי החל לדון בפניה לאמריקנים בדבר הכרזה משותפת מאוחר יותר, מבלי לדעת על הרעיון המתגבש בווישינגטון, ולמטרה אחרת: לבלום את התעמולה הציונית בארצות-הברית. על-אף הבדלי הגישות נראה היה כי הדיונים בין משרדי-החוץ של שתי המעצמות נשאו פרי, וגובש נוסח מוסכם של הודעה משותפת.¹⁰⁴ אולם, ברגע האחרון, בעקבות התנגדות שר-המלחמה סטימסון ועוזר מזכיר המדינה ולס, וכתוצאה של לחץ ציוני על הפנטגון, על מחלקת המדינה ועל הבית הלבן, נסוגו האמריקנים. בתחילה דחו את מועד הפרסום, שכבר נקבע ל-27 ביולי, ואחר-כך הסתלקו לחלוטין מהעניין.¹⁰⁵ הבריטים הופתעו מהמהלך האמריקני.¹⁰⁶ משרד-החוץ הסבירו להאליפקס כי עוד בטרם באה הפניה האמריקנית נשקלה אפשרות לפנות אליהם ולהציע פרסום הכרזה משותפת. ביקשו ממנו להסביר למחלקת המדינה את החשיבות שמייחסים בלונדון להכרזה, והודיעו כי מקווים לקבל בהקדם את הטיוטה לנוסח החדש שלה.¹⁰⁷ תשובתו המיידית של האליפקס היתה מרגיעה: מחלקת המדינה מבטיחה כי הכוונה היא לחזק את ההכרזה תוך הסתמכות על נימוקים צבאיים שיספק הפנטגון, וטיוטה חדשה תישלח ללונדון בתוך יום-יומיים.¹⁰⁸ רק כעבור שבוע התברר לשגריר הבריטי, לאחר שיחות עם מזכיר המדינה

102. האל אל וינאנט, 9.6.1943, *FRUS*, 1943, Vol. IV, pp. 790–792; וינאנט אל האל,

29.6.1943, שם, עמ' 795.

103. דו"ח של י. ברלין על פגישתו עם נ. גולדמן, 3.7.1943, P.R.O., F.O.371/35036, E3953/506/65.

104. אידן אל האליפקס, 21.7.1943, P.R.O., F.O.371/35036, E4249, נוסח זה אושר גם בישיבת הקבינט ב-2 ביולי.

105. על פרשת ההודעה ראה נ. קצבורג, מדיניות במבוך, עמ' נ"ב–ס"ד.

106. ראה, למשל, מיברק השגרירות בווישינגטון למשרד-החוץ, 19.8.1943, P.R.O., F.O.371/35037, E 4931.

107. משרד-החוץ לווישינגטון, 31.7.1943, P.R.O., PREM 4/51/6.

108. האליפקס אל משרד-החוץ, 1.8.1943, שם.

האל ועם הנשיא, שהאמריקנים הסתלקו מן העניין לגמרי. מן הטור העיתונאי של דרו פירסון הוא למד על השתלשלות העניינים שהביאה לכך, ותמונה מפורטת יותר שלח י. ברלין בדיווחיו.¹⁰⁹ הבריטים שבו וניסו להחיות את ההצהרה בדיוני ועידת קוויבק באוגוסט, אך ללא הצלחה.¹¹⁰ אידן ניסה לדבר על לבו של האל, וזה הטיל את האשמה בפנטגון, שנסוג מעמדתו הקודמת, אשר חייבה את ההצהרה.¹¹¹ צ'רצ'יל לא היה מעוניין במיוחד בהצהרה מעין זו, והסתפק בכך שהסכים עם הנשיא ששתי המעצמות יעקבו אחר ההתפתחות יות בארץ-ישראל. קייסי נותר היחיד שקיווה עדיין כי ההצהרה המשותפת תתפרסם אי-פעם, בהוסיפו לחשוש ממה שראה כהקשחה בעמדתה של הנהגת הישוב כלפי השלטונות בארץ, במיוחד בתקופת משפטי הנשק בקיץ 1943. לפיכך ביקש מצ'רצ'יל לעשות למען ביקורו של וייצמן בארץ-ישראל, בתקווה שישפיע לטובת קו תגובה מתון יותר בישוב.¹¹² הוא גם ניסה להחיות את רעיון ההצהרה המשותפת והורה לפקידיו להכין נוסח שיוכל להגישו ללונדון, ולקבל באמצעותה את הסכמת וושינגטון. ככל הנראה קיבל לכך עידוד מהוסקינס, שהגיע אותה עת לביקור נוסף במזרח-התיכון בשליחות אל אבן-סעוד (ראה לעיל).

פקידי המיניסטריון בקאהיר לא היו אופטימיים בכל הקשור ליוזמתו של קייסי. להערכתם הגיעו רוזוולט וצ'רצ'יל בקוויבק לכלל הסכמה על קו מדיניות ארצישראלית שיהיה מקובל גם על הציונים, ולפחות על וייצמן. לפיכך כל ניסוח של הצהרה משותפת יצטרך לקבל את הסכמתו של נשיא ההסתדרות הציונית (ובהקשר לכך הזכירו את דוגמת איגרתו של מקדונלד לווייצמן מ־1931), וודאי שנוסח כזה לא ישרת את המטרות שלשמן חשבה בזמנו (ראה לעיל) מועצת המלחמה של המזרח-התיכון כי ההצהרה נחוצה.¹¹³

109. י. ברלין אל אנגוס מאלקולם, 9.8.1943, P.R.O., F.O.371/35037, E5043; האליפקס אל משרד-החוץ, 10.8.1943, העתק ב־W.O.32/10260, P.R.O..

110. נ. קצבורג, מדיניות במבוך, עמ' ס"ד–ס"ה.

111. אידן אל צ'רצ'יל, 21.8.1943, ואידן אל א. סרג'נט, 22.8.1943, P.R.O., PREM, 4/51/6.

112. קייסי אל צ'רצ'יל, 12.9.1943, P.R.O., W.O.193/620. קייסי התרשם מאוד ממתינותו והגיונו של וייצמן. ראה קייסי אל סטנלי, 19.7.1943, P.R.O., F.O.921/59.

113. תרשומות של בנט ושל ראקר, 17.9.1943, P.R.O., F.O.921/60, minutes. למעשה היתה זו מחלקת צפון-אמריקה במשרד-החוץ, שהציעה להראות לווייצמן את נוסח ההכרזה טרם פרסומה, אם אכן תפורסם אי-פעם. ראה תרשומת של נ. בטלר על פגישתו עם וייצמן, 26.8.1943, P.R.O., F.O.371/35037, E5170.

קייסי המשיך לעמוד על דעתו,¹¹⁴ אולם פקידיו, וכן יועצו הבריגדיר קלייטון התעקשו, בטענם כי הצהרה שתעבור צנזורה ציונית רק תלבה יצרים והכנות למהומות באיזור, תחת לשכך אותם.¹¹⁵ במקום זאת הציע קלייטון לפנות לאמריקנים בצינורות צבאיים, ולשכנע אותם כי המצב הצבאי באיזור מחייב פרסום הצהרה כמו זו שעליה כבר הוסכם, על מנת שלא ייפגע מאמץ המלחמה, ולקוות כי תמיכת הפנטגון תסייע למחלקת המדינה להתגבר על הלחצים הציוניים המופעלים עליה ועל הבית הלבן. תקווה נוספת התעוררה בלבו עם הסתלקותו של סמנר ולס ממחלקת המדינה, שם נחשב בעיני הבריטים, ובצדק, כתומכם המובהק של הציונים והמחבל הראשי בתוכניותיהם. עתה, על רקע משפטי הנשק בארץ-ישראל, חשב קלייטון כי אפשר לשוב ולהעלות מחדש את הצהרה המקורית, שנדחתה על-ידי האמריקנים, ואשר רק היא יכולה היתה לדעתו להועיל במזרח-התיכון.¹¹⁶ בעוד בקאהיר מעריכים כי וושינגטון ולונדון פועלות מתוך הסכמה, נראה כי האמריקנים עשו באותו זמן נסיונות לבסס לעצמם עמדה עצמאית, ולוא על חשבון הבריטים, במיוחד בערב הסעודית.¹¹⁷ יתכן שכל פרשת שליחותו של הוסקינס (ראה לעיל) לא היתה אלא חלק ממאמץ זה. בעוד הבריטים מסתייגים מן המעורבות האמריקנית בסעודיה, הבאה על חשבונם, נתקבלה זו על-ידיהם בברכה בארץ-ישראל, על שום שסברו כי שם אולי יכולים האמריקנים לסייע בידיהם להתגבר על קשייהם. הפקידות האמריקנית ניסתה אמנם לסייע כמיטב יכולתה. מריי הציע כבר באוגוסט לבריטים לפנות באמצעות צינורות צבאיים ובנימוקים צבאיים ולהעלות מחדש את תוכנית ההצהרה המשותפת. בספטמבר – אוקטובר 1943 ביקר בווינגטון בריגדיר קוויליאם, ראש מרכז המודיעין הפוליטי במזרח-התיכון (P.I.C.M.E.).

114. תרשומת של קייסי, P.R.O., F.O.921/60, minutes, 21.9.1943.

115. תרשומות של בנט, 23.9.1943, ושל קלייטון, 24.9.1943, שם.

116. תרשומת של קלייטון, 27.9.1943, שם.

117. בקיץ 1943 החלו האמריקנים לספק נשק לאבן-סעוד, בנצלם את הסדרי "החכר והשאל". אידן המודאג העמיד את צ'רצ'יל על משמעות הדבר (אידן אל צ'רצ'יל, 10.10.1943, P.R.O., PREM 4/28/3). צ'רצ'יל הציע שיפנה אל רווולט ויצביע על הסכנות הטמונות בחימושם של הערבים בשעה שהיהודים אינם חמושים, והתוצאות שעלולות להיות לכך בבוא בריטניה להגשים את מדיניותה בארץ-ישראל לאחר המלחמה (צ'רצ'יל אל קאדוגאן, 16.10.1943, שם). אולם אידן ביקש מצ'רצ'יל שלא לפנות לרווולט, וציין כי הנימוק, שבו חשב ראש הממשלה להשתמש, אינו תופס לאור הגילויים במשפטי הנשק המתנהלים בארץ-ישראל (אידן אל צ'רצ'יל, 15.11.1943, שם).

בשובו לקאהיר דיווח כי גנרל סטרונג, ראש מחלקת המודיעין הצבאי בפנטגון "היה רוצה מאוד לשתף איתנו פעולה בעניין ארץ-ישראל. מאידך גיסא, הוא מתקשה בנקיטת יוזמה מכיוון שארץ-ישראל שרויה בתחום אחריות בריטי; אולם אם ידע את העובדות במלואן, ידאג לכך שיוצגו במקומות המתאימים." סטרונג גם תידרך את קוויליאם כיצד להבהיר בווינגטון את עמדת המיפקדה במזרח התיכון בצורה שתקבל על דעת-הקהל בארצות-הברית, וביקש לקבל תזכיר שיענה על השאלות הבאות, המלמדות על עמדתו שלו וכוונותיו:

- א. האם אנו [הבריטים] מאמינים כי הציונים בארץ-ישראל מתכוונים להשתמש בכוח אם ייכשלו בשנה הבאה בהשגת פתרון מדיני המקובל עליהם?
- ב. איזה כוח צבאי יעמוד לפקודת הציונים?
- ג. באיזה תרוץ יצדיקו הציונים את שימושם בכוח?
- ד. בהנחה שהציונים אכן ישתמשו בכוח, לאיזה סדר-כוח יזדקקו בעלות-הברית על-מנת לטפל במצב?
- ה. אם אומנם ישתמשו הציונים בכוח בארץ-ישראל, מה תהיה התגובה בארצות המזרח-התיכון האחרות, במיוחד ביחס לקהילות היהודיות באותן הארצות?¹¹⁸

בעצה אחת עם מחלקת המדינה ושירותי המודיעין של ארצות-הברית (גם הוסקינס היה שותף לקנוניה זו) העלו עתה מחדש השלטונות הבריטיים במזרח-התיכון - משרד השר-התושב והמיפקדה הצבאית של הזירה - את דחליל סכנת ההתקוממות הציונית בארץ-ישראל. בזו הפעם קבעו את עיתויה לאביב 1944, וביימו את ההצגה ביתר יסודיות. במשרד השר-התושב הכינו טיוטה מוזמנת למכתב מגנרל וילסון, המפקד הראשי, לקייסי, שבה נאמר בין השאר:

כל האינפורמציה שברשותי מציינת כי:

- א. המנהיגים הציוניים בארץ-ישראל ובארצות-הברית נחושים בהחלטתם להתנגד לכל ניסיון למנוע את הגשמת הכוונות והמטרות הציוניות בארץ-ישראל [...].
- ב. בשביל המנהיגים הציונים בארץ-ישראל שוב אין זו יותר שאלה

118. "הערה על המצב בארץ-ישראל" (נכתבה על-ידי קוויליאם), P.R.O., 4.11.1943.
F.O.921/60

האם להשתמש בכוח או לא להשתמש בו, לשם השגת מטרותיהם המדיניות. עכשיו השאלה היא מהו הרגע המתאים ביותר לשימוש בכוח.

ג. בנוסף לכך, ידוע כי הציונים בארץ־ישראל ובאמריקה משתדלים לכפות על הממשלה הבריטית הסכמה להקמת צבא יהודי, שיעודו לכאורה להילחם בנאצים, אולם המטרה האמיתית בהקמתו היא להבטיח את השגת המטרות הציוניות בארץ־ישראל [...].

אם מצב עניינים זה יימשך, אעמוד בבוא הזמן מול מצב שבו יאלץ להשתמש בכוח צבאי ניכר כנגד היהודים בארץ־ישראל, או, אם ישיגו הציונים את מטרותיהם המדיניות או חלק מהן, אעמוד מול תסיסה ודאית בארצות הערביות וכתוצאה מכך, מול צורך להפנות כוחות ניכרים של בעלות־הברית לתפקידי בטחון־פנים. חיוני לדעתי שאוכל לטפל במצב כזה במינימום של כוח ובמינימום של התערבות פוליטית מבחוץ.

אני מבקש, לכן, שבנוסף לכל הצעדים האחרים יישקל מחדש פירסומה של הכרזה אנגלו־אמריקנית, מנוסחת על־פי הקווים שלפיהם היתה צריכה להתפרסם ביולי. אני מציע עוד, שהצהרה זו תלווה בפרסומת מתאימה, שתבהיר לאלה שלהם נועדה, כי כל מי שיאחז בנשק כנגד בעלות־הברית כל עוד הן נתונות במלחמה כנגד הציר, ייחשב כעומד לצד הציר, ובצדק ידוכא במלוא כוחו הצבאי. אני מבקש גם ליזום פרסומת מתאימה כנגד מערכת התעמולה הציונית האינטנסיבית הנוכחית המכוונת לעורר את דעת־הקהל בעולם כנגד בריטניה, למקרה שניאלץ להשתמש בכוח כנגד היהודים בארץ־ישראל.¹¹⁹

במכתבו לקייסי שכתב למחרת הצטמצם וילסון בנימוקים צבאיים בלבד. הוא ציין את סכנת ההתלקחות בארץ־ישראל, מבלי לתלות אותה בלעדית ביהודים, מנה את הכוחות העומדים לרשותו במקרה של התפתחות כזאת, הסביר שאינו מוכן להשתמש ביחידות יווניות, בלגיות או צרפתיות לדיכוי מהומות בארץ־ישראל, וודאי לא ביחידות הודיות, שבהן מוסלמים רבים, בעוד שמעט היחידות הבריטיות במרחב כבר מיועדות למשימות באזור הים האיגאי באביב 1944. לכן, בהיעדר כוחות צבאיים מתאימים, האלטרנטיווה

119. נכתב ב־4 בנובמבר 1943. מצורף למכתבו של קולונל לסקלס אל קייסי מאותו יום, שם. נוסח האזהרה הוצע על־ידי הגנרל האמריקני סטרונג לבריגדיר קוויליאם, וטייטה זו חוזרת עליו כמעט מלה במלה (ראה הערה קודמת).

ההולמת היא איזושהי פעולה מדינית. לפיכך ביקש לשקול מחדש את פרסום ההצהרה המשותפת.¹²⁰ המכתב לא ענה בדיוק על ציפיות פקידיו של השר-התושב ואנשי ה-P.I.C.M.E., אולם קייסי החליט בכל-זאת להסתמך עליו ולזיום פניה בריטית לארצות-הברית. בו בזמן הועלתה מחדש, מצידו של הוסקינס, יוזמה אמריקנית בעניין זה. בלונדון לא התלהבו מהצעתו – להחיל את ההצהרה על המזרח-התיכון כולו, מבלי להזכיר כלל את ארץ-ישראל – ומצאו בה חסרונות רבים. בעיני המטה הכללי היתה מלכתחילה מטרתה העיקרית של ההצהרה המשותפת להרגיע את הרוחות לקראת אביב 1944 – המועד שבו צפו להתלקחות בארץ, אולם עתה הם ציפו בדאגה לתגובות שיתעוררו כשתפרסם המלצת ועדת הקבינט על חלוקת הארץ, וחשוב יותר בעיניהם היה להשפיע על עיתוי פרסום ההמלצה ולהתאימו לתוכניות בניית סדר הכוחות במזרח-התיכון.¹²¹ באותו זמן נתגלו שוב חילוקי-דיעות בין מחלקת המדינה ל"פוריין אפיס" באשר לנוסח המדוייק של ההצהרה, ומכיוון שבתוך כך הועתקה המערכה המדינית הציונית לבית-הנבחרים האמריקני, נגנזו הרעיון שנית.

הצעה אחרת העלה אז השגריר האליפקס: לנהל מערכת תעמולה אינטנסיבית וית בזכות הספר הלבן, כמגלם את עקרון ה-government by consent (מימשל בהסכמת התושבים) בתקווה שכך יתקבל יותר על דעת-הקהל האמריקנית, ויהיה אפשר לאזן את הלחץ הציוני ערב הבחירות.¹²² הצעה זו נדחתה בשל התנגדותו התקיפה של צ'רצ'יל, אשר הודיע בצורה חד-משמעית לאטלי ולאידן כי הוא עצמו יצא בגלוי נגד כל תעמולה מסוג זה, שכן:

[...] ודאי שאיננו מתכוונים לגרום צרות לעצמנו באמריקה ולפגוע בסיכוייו של הנשיא להיבחר מחדש למען דפיטוזם עלוב וגוסס אשר כזה. הערבים לא עשו למעננו דבר במלחמה זו, מלבד המרידה בעיראק. אנו חייבים להביא את הדברים להכרעה בקבינט כאשר אשוב [מוועידת קאהיר]. בינתיים אסור לנו להתחייב לאיזושהי הגנה חדשה על הספר הלבן. צורה זו או אחרת של חלוקה הינה הפתרון היחיד.¹²³

120. וילסון אל קייסי, 5.11.1943, שם.

121. תזכיר המטה הכללי אל גריג, 9.12.1943, P.R.O., W.O.32/10260.

122. האליפקס אל משרד-החוץ, 8/9.1.1944, P.R.O., PREM 4/52/5.

123. צ'רצ'יל אל אטלי ואידן, 12.1.1944; צ'רצ'יל אל אידן, 16.1.1944; משרד-החוץ אל

האליפקס, 29.1.1944 ו-8.2.1944, שם.

ציפיה להתקוממות היהודים

בהיעדר הצהרה אנגלו־אמריקנית על מדיניותן של בעלות־הברית במזרח־התיכון בתקופת המלחמה ולאחריה, בהיעדר הנחיות ברורות מלונדון, ותוך כדי המתנה לגיבושה של מדיניות בריטית לטווח ארוך בדיוני ועדת הקבינט, המשיכו מבצעי המדיניות הבריטית במזרח־התיכון לטפח את סכנת ההתקוממות היהודית; הם המשיכו לגלות את סימניה בכל אתר ואתר ולא פסקו מלחשוב כיצד להתמודד איתה. בשנות המלחמה הראשונות היה השיקול הצבאי ראשון במעלה; הוא הנחה את צעדי הבריטים באיזור, והממשלה בלונדון התקשתה לכפות את דעתה, גם כשזו היתה שונה, נגד נימוקים מסוג זה. אולם עתה, מ־1943 ואילך, היו שיקוליהם של הנציגים הבריטיים באיזור שיקולים אימפריאליסטיים בראש וראשונה, לעיתים אפילו ציניים למדי, והשפעתם על ההחלטות המתקבלות בלונדון היתה מוגבלת יותר מאשר קודם לכן. יחד עם זאת, בלונדון עסקו עדיין בניהול מלחמה בקנה־מידה עולמי, בעוד שבמזרח־התיכון יכולים היו הנציגים הבריטיים להתפנות לבניית מעמדה של האימפריה לאחר המלחמה מתוך מידה רבה של עצמאות.

שאלת ארץ־ישראל הבלתי־פתורה נראתה בעיניהם כמכשול עיקרי בדרך לבניית מזרח־תיכון מאורגן ומונחה על־ידיהם, וחוסר הנכונות של לונדון להרחיק לכת במדיניות אנטי־ציונית, שראו אותה נחוצה במזרח־התיכון, תיסכל אותם. הם העריכו כי ערביי ארץ־ישראל הבינו סוף־סוף שהספר הלבן הוא הפתרון הטוב ביותר שיוכלו להשיג, ושיהיו מוכנים לקבלו.¹²⁴ הציונים לעומת זאת היו תקועים כעצם בגרונם. מצד אחד, המשיכו הפקידים הבריטיים להתריע בהתמדה על הסכנות הנשקפות מהם לאינטרסים האימפריאליים, ומצד אחר – נתקפו תיסכול, כל אימת שנודע להם על הצלחתם של לחצים מדיניים ציוניים בארצות־הברית ובבריטניה. ביאושם, הגיעו אפילו לרעיונות על "מרד", בצורת התפטרות קולקטיבית של הפקידות, באם תסטה הממשלה ממדיניות הספר הלבן.¹²⁵

בטבע הדברים ראה והתייחסות כמו אלה של הפקידות הבריטית הביאו למתיחות ביחסים עם הנהגת הישוב. מתיחות זו הלכה וגברה במהלך חודשי האביב והקיץ של שנת 1943; ואף שלא היתה יזומה על־ידי הצד היהודי, נראה היה לבריטים שהיא מחזקת את חששותיהם ומצדיקה אותם. חששות אלה גברו ככל שנמשכה ההעברה המסיווית של גייסות בעלות־הברית מהמזרח־התיכון לזירות הלחימה החדשות שנפתחו או עמדו להיפתח: בתחי-

124. סקירת P.I.C.M.E. לחודש יולי 1943, W.O.169/8311, P.R.O..

125. ראה, למשל, תרשומת של בנט, 22.10.1943, F.O.921/60, minutes, P.R.O..

לה בצפון-אפריקה, אחר-כך באיטליה ולבסוף במערב-אירופה. כבר בראשית ספטמבר הודיעו לגנרל מק-קונל מקאהיר לבל יסתמך על חלק גדול מהכוחות הבריטיים המוצבים בארץ במקרה של התחדשות מהומות בנוסח שנות השלושים, שכן כוחות אלה מיועדים למשימות מוגדרות, וחייבים להתאמן לקראתן ללא הפרעה. הכוחות שעמדו לרשותו כללו דיוויזיה הודית מוקטנת, שהיה עליה לעזוב את האיזור בראשית 1944, כוחות מגיוס מקומי – הרגימנט הארצישראלי, הלגיון הערבי וחיל-הספר העבר-ירדני – שלא באו בחשבון למשימות של דיכוי מאורעות או מרד, ורגימנט יוגוסלובי אחד. בשעת הדחק יכול היה להשתמש בשורה של יחידות מתאמנות שלא יועדו עדיין למשימות מוגדרות, אולם גם הללו היו אמורות בסופו של דבר לעזוב את הארץ.¹²⁶ קיום הביטחון הפנימי בארץ-ישראל הוטל על מסגרת משטרתית בריטית חדשה, הו'נדרמריה הארצישראלית. מק-מיכל, שצפה את תהליך ריקונה של הארץ מכוחות צבא, הציע את הקמתה כבר במאי 1943. לאחר ויכוח שנמשך חודשים אחדים על פרטים שונים: מקורות כוח-אדם, תנאי שירות, כפיפות, וכו',¹²⁷ הוגשה לקבינט הצעה מוסכמת של משרד-המלחמה ומשרד-המושבות להקמתה, וזו קיבלה את אישור הממשלה.¹²⁸ גם לאחריו לא היתה הופעת הו'נדרמריה צפויה בארץ-ישראל אלא כעבור חודשים רבים, ובתוך כך המשיכה להטריד את מפקדי הצבא האפשרות, שנתנו עליה את הדעת זמן רב, ושהיתה כביכול קרובה למימוש עכשיו: שהיהודים יתקוממו בשעה שהמזרח-התיכון יתרוקן מכוחות צבא אשר יועברו לזירות לחימה אחרות. עד לקיץ 1943 הוטרדו הגנרלים הבריטיים בעיקר מצבירת הנשק בארץ-ישראל ומהתעצמות ארגוני המחתרת, וראו בכך עדות חותכת לתכונת המרידה. משלא התממשה המרידה הצבאית שממנה חששו, החלו מחפשים ביטוי אחר לסכנה היהודית. מסוף 1943 ציפו שיבוא בצורת עליה המונית, אולי בכוח הנשק, של ניצולים מאירופה לחופי ארץ-ישראל, שתלווה אולי גם במרי אורחי יהודי, בהנהגת מוסדות הישוב, אשר יתבטא באי-ציות לאדמיניסטרציה הבריטית בארץ. בשלב שני יוכלו פעולות הממשלה נגד העליה הבלתי-ליגאלית, ו/או נגד גילויים של מרי אורחי, לשמש אות להתקוממות כללית. הבריטים עקבו אחרי הכשרה במקצועות הימאות, הכנת קאדרים של

126. גנרל סקובי אל מק-קונל, 4.9.1943, P.R.O., W.O.201/164.
 127. ראה תזכיר שהוכן במפקדת המזרח-התיכון בקאהיר ב-18.10.1943, הסוקר את השתלשלות תוכנית הו'נדרמריה (שם).
 128. ההצעה ב-P.R.O., W.P.(43)510, היא אושרה על-ידי הקבינט ב-19.11.1943. (סיכום הישיבה, P.R.O., W.M.158[43]).

פעילי עליה ב', ואחרי נסיונות לרכוש אוניות ברומניה, וציפו למעין "עליה ג'" כמושה, בנוסח שאותו חזה בן-גוריון כשהטיף למאבק בספר הלבן ערב המלחמה.¹²⁹

בתוך כך סיימה ועדת הקבינט שנתמנתה ביולי 1943 את דיוניה, ובדצמבר הגישה דין-וחשבון ראשון, שהמליץ על חלוקת ארץ-ישראל.¹³⁰ החייאתה של תוכנית החלוקה כפתרון לבעיית ארץ-ישראל עוררה מחדש חששות רדומים וגלויים. בלונדון קבלו פקידי משרד-החוץ, כבר בראשית ספטמבר 1943, על שכל החומר המתקבל בוועדה הוא "עובדתי טהור או פרו-ציוני מאוד". לדעתם לא יוצגה עמדתו האנטי-ציונית של משרד-החוץ בצורה הראויה על-ידי סגן-השר לו (Low). לאחר שמשרד-המושבות העביר לנציב העליון את תוכנית החלוקה שהגיש אמרי לוועדה, כדי לקבל את חוות-דעתו, חששו במשרד-החוץ מדליפה אפשרית, כאשר המיסמכים האלה יסתובבו במשרדי הממשלה בירושלים. דאגה רבה עוד יותר גרמה להם פגישתו של וייצמן עם סטנלי, שבה אמר לו שר-המושבות כי "חלוקה באוויר"; וכך, בעוד משרד-החוץ רומז לנורי סעיד שלא יבוא ללונדון, כיוון שאין הבריטים רוצים לדון בענייני ארץ-ישראל, מקיים וייצמן שיחות בבירה הבריטית עם אישים חשובים כסטנלי ואמרי. מלכתחילה היתה עמדת משרד-החוץ, שאם מדינה יהודית בארץ-ישראל היא בבחינת הכרח שאין למנעו, יש להגבילה לממדים סמליים, ולמצוא מרחב-מחיה למרבית היהודים שישרדו אחרי המלחמה באזורי התיישבות אחרים.¹³¹ דאגה חמורה עוד יותר עוררה תוכנית החלוקה בקרב מפקדי הצבא, שזכר המרד הערבי, בעקבות תוכנית החלוקה של ועדת פיל, עוד היה שמור עימם. עתה חששו שגם היהודים עלולים להגיב בכוח על תוכנית מעין זו.¹³²

חששות אלה סוכמו בדין-וחשבון, שהגישו ראשי המטות הבריטיים לקבינט לקראת הדיון במסקנות הוועדה, ובו סיכמו את המחיר הצבאי

129. תזכיר P.I.C.M.E. על "האפשרויות בארץ-ישראל, 1944", P.R.O., 2.12.1943, W.O.208/1705

130. נ. קצבורג, מדיניות במבוך, עמ' ע"ח-פ"ט.

131. קאדוגאן אל אידן, 5.9.1943, ותרשומת של אידן למחרת, P.R.O., F.O.371/35038.

132. הערות ותיקונים לטיוטה ולתזכיר על הצרכים האסטרטגיים הבריטיים במדינות הלואנט לאחר המלחמה, שהוכנו לקראת ישיבת ועדת ראשי המטות ב-9.12.1943, P.R.O., W.O. 106/2326; הדו"ח הסופי של ועדת המיזנה לוועדת התכנון לסיום פעולות האיבה (P.H.P.), שהוגש לראשי המטות ב-1.1.1944, שם. ראשי המטות קיבלו את ההמלצות (ישיבתם ב-5.1.1944, שם), והורו לוועדת התכנון המשותפת לשלוש הזרועות לבחון את השלכותיה של תוכנית החלוקה.

שייתבע תמורת הגשמת המלצתה.¹³³ צ'רצ'יל עירער על הנחותיהם ומסקנותיהם כאחד, וכך כתב:

דומה כי ראשי המטות מניחים שהחלוקה תעורר את איבת היהודים. נהפוך הוא, המדיניות של הספר הלבן היא המעוררת את איבת היהודים. ההתנגדות לחלוקה תבוא מצד הערבים. [...] יש לזכור שהלורד וייוול קבע [בישיבת הקבינט ב-2 ביולי 1943] כי אם יניחום לנפשם, יכו היהודים את הערבים. לכן לא תוכל להיות כל סכנה גדולה אם נעשה יד אחת עם היהודים כדי לאכוף הצעת חלוקה [...]. לפיכך איני יכול לקבל בשום פנים את הצרכים לביטחון הפנימי המפורטים בטבלה [שהגישו ראשי המטות] והנובעים מההנחה שהיהודים והערבים יעשו יד אחת להילחם בנו. מובן מאליו שלא ניגש לשום תוכנית חלוקה שלא יתמכו בה היהודים.¹³⁴

על אף התערבותו של צ'רצ'יל עמד המודיעין הצבאי, שעל הערכותיו ביססו ראשי המטות את תזכירם, על דעתו. חלוקה עשויה להתקבל על-ידי וייצמן, כתבו קציני המודיעין ב-P.I.C.M.E., אולם לא על-ידי בן-גוריון ושרתוק, שכבר הצהירו על התנגדותם לפתרון כזה ועל דבקותם בתוכנית בילטמור. את המאבק בין וייצמן לבן-גוריון, שנתחדש עם התפטרותו של בן-גוריון מהנהלת הסוכנות באוקטובר 1943 (ראה להלן), הם פירשו על רקע עמדתם השונה של שני המנהיגים בשאלת החלוקה. אשר לטענתו של צ'רצ'יל בדבר כוחם הצבאי של היהודים – הרי שהסכימו להערכתו של וייוול, אולם הוסיפו כי אין זה רצוי להניח ליהודים לכפות על הערבים את תוכנית החלוקה, בגלל הפגיעה שייפגע מכך מעמדה של בריטניה במרחב כולו. הבריטים יצטרכו אז להגן על נתיניהם ועל היהודים המקומיים בכל ארצות האיזור, ולפיכך לא תהיה המחוייבות הצבאית פחותה מזו שחוזים ראשי המטות בתזכירם. בסיכומו של דבר המשיכו לדבוק בהערכתם כי היסודות הקיצוניים בסוכנות, בהנהגת בן-גוריון, יעשו יד אחת עם הרוויזיוניסטים ויתנגדו בכוח להגשמת תוכנית חלוקה.¹³⁵

לקראת המאבק הצפוי על אישור תוכנית החלוקה, נתבקשו שוב שירותי

133. דו"ח ראשי המטות הבריטיים על הצרכים האסטרטגיים של בריטניה במדינות הלוואנט עם תום המלחמה, 22.1.1944, P.R.O., W.P.(44)46.

134. צ'רצ'יל אל גנרל איזמי, עבור ראשי המטות, 25.1.1944, P.R.O., PREM 4/52/1.

135. שני תזכירים של M.I.2 מ-26 ו-27 בינואר 1944, P.R.O., W.O.208/1705.

המודיעין הבריטיים באיזור להציג את הערכת-המצב שלהם. זו גרסה כי בחודשי הקיץ, אחרי דיון יולי בקבינט, הוסיף המצב להידרדר. כל פעולה של הממשלה התואמת את מדיניות הספר הלבן או שאינה עולה בקנה אחד עם עקרונות תוכנית בילטמור הציונית, נתקלת בהתנגדות ונסיגות לסיכולה מצד הישוב ומוסדותיו. למעשה, רואים היהודים את הסוכנות כממשלתה של ארץ-ישראל, וביטוי לכך הוא שפע הגילויים של הזדהות לאומית ביחידות היהודיות שבצבא. הסוכנות מכריזה בגלוי על זכותם של היהודים להחזיק בנשק להגנתם ומעודדת התנגדות לחיפושים. אפשר לומר לפי זה כי קיים בפועל מצב של מרד בסמכות השלטונית: השורות הבאות מבטאות את תמצית השקפתם: "הקהילה היהודית המאורגנת לעילא והחמושה היטב, מחזקת את עמדתה בהתמדה, שעה שהסוכנות היהודית נוהגת כממשלה ריבונית. לפיכך הפעלת סמכותה של ממשלת ארץ-ישראל נתקלת בקשיים המחמירים מדי יום".¹³⁶

הערכותיו של קוויליאם נראו בלונדון במבט ראשון מחמירות מדי, וראש המודיעין ביקש לדעת אם המפקד הראשי שותף להן. בתשובה נמסר בקיצור: "המפקד הראשי, ממשלת ארץ-ישראל והמפקד בארץ-ישראל – כולם מסכימים".¹³⁷ ככל הנראה, הושפעו ההערכות הבריטיות לא במעט מהתגובה החריפה בישוב ובקרב מתנדביו בצבא לחיפוש ברמת-הכובש בנובמבר 1943, ומן העמדה התקיפה שגילו בעקבותיו המוסדות כלפי השלטונית.¹³⁸ אחת התוצאות היתה, שלנוכח ידיעות על הוראה שניתנה מטעם מיפקדת ה"הגנה" לישובים להתנגד בכוח לחיפושי נשק נוספים, הודיע הנציב העליון

136. קוויליאם אל גנרל דווידסון, ראש המודיעין (D.M.I.) במטה הכללי בלונדון, P.R.O., W.O.201/164, 16.1.1944. מיברק זה, או הדו"ח שממנו הוכן, נפל בידי הש"י, ותרגומו לעברית נמצא באצ"מ S25 230.

137. ראש המודיעין אל המפקד הראשי במזרח-התיכון, 18.1.1944, P.I.C.M.E. למחלקת המודיעין במשרד המלחמה, P.R.O., W.O.201/164, 23.1.1944.

138. דו"ח מק"מיכל על פגישתו עם שרתוק, 17.11.1943, P.R.O., W.O.208/1702. מפקד מיבצע החיפוש, בריגדיר קמרון, כתב בדו"ח המסכם שלו על המיבצע (19.11.1943, שם), כי: "יש לי ניסיון רב בעבודת ביטחון פנימי באירלנד ובהודו, אך מעולם לא הייתי עד לתגובה יותר סוערת וקנאית כלפי אלה העוסקים בחיפוש [כמו ברמת-הכובש]". ראה גם דו"ח מק"קונל על החיפוש למיפקדה בקאהיר (20.11.1943, שם). דו"ח מק"מיכל על התגובה בישוב, 21.11.1943, שם, וסקירת ה-D.S.O. במיפקדת הצבא בארץ לנובמבר 1943, P.R.O., W.O.169/9029. כן ראה דו"ח שרתוק על שיחותיו עם קייסי בקאהיר, בישיבת הוועדה-הפועל הציוני ב-28.12.1943, אצ"מ S25/1820.

למפקד הצבא בארץ שיש להפסיק את החיפושים לאלתר.¹³⁹ באותו זמן אישרה הממשלה בלונדון עקרונית את המלצות ועדת הקבינט בדבר חלוקת ארץ-ישראל. הסתייגויות הגנרלים נדחו, אולם דרישה אחת נתקבלה: הוסכם שלא לפרסם דבר על מדיניות חדשה בארץ לפני הניצחון על גרמניה.¹⁴⁰ בכך ניתנה שהות נוספת למתנגדי פתרון זה במשרד-החוץ הבריטי, בצבא ובפקידות במזרח-התיכון, לערער עליו ולנסות לסכלו. הסתייגויות השר-התושב בקאהיר, שטען כי הצעת החלוקה שאושרה הינה פרו-יהודית יתר על המידה, והסתייגויות השגרירים הבריטיים בקאהיר ובבגדאד, שנתמכו על-ידי אידן, חיזקו את המטה הכללי בהערכתו הקודמת, ש"ביצוע תוכנית החלוקה יגרום למאורעות רחבי-היקף וממושכים באיזור שבו השקט הפנימי הוא בעל חשיבות אסטרטגית עליונה".¹⁴¹ בו בזמן נראה היה כי בארץ-ישראל עצמה מתחילה להתממש התחזית של מרד יהודי מזויין שעליו התריעו הכל כבר כשנה: אלא שבניגוד למצופה, לא היה זה מרד של הישוב בהנהגת הסוכנות כנגד הממשלה, כי אם מרד נגד מרות הממשלה והמוסדות הישוביים גם יחד.

התלבטות הנהגת היישוב

וחידוש הקרע בין בן-גוריון לווייצמן

השלטונות בארץ ובקאהיר הפריזו בהערכת עוצמתו של הישוב ויכולתו להתייצב נגד המדיניות הבריטית ולהכתיב את רצונו. עוד יותר מכך טעו בהערכת כוונותיה של המנהיגות, לפחות בטווח הקצר, עד לסיום המלחמה. הידיעות שנתקבלו מדי פעם על הלך-הרוחות בקרב הפקידות הבריטית בקאהיר לא עוררו בהנהגת הישוב כל הד, משום שהלך-רוח זה נראה להם מופרך מעיקרו.¹⁴² שרתוק, שהוזהר בקאהיר על כך שהציונים דוחקים את הקץ ושהם עלולים להביא לכלל התפוצצות במזרח-התיכון, השיב מניה וביה שאין הישוב מתכוון לפעול בדרכים בלתי-קונסטרוציוניות.¹⁴³

139. גנרל דוידסון אל סגן הרמטכ"ל, עוזר הרמטכ"ל למיבצעים וראש המיבצעים, P.R.O., W.O.208/1702. minutes, 13.12.1943. המודיעין העריך גם כי מטרת

בואה העיקרית של משלחת הנהלת הסוכנות ללונדון (ראה הלקן) היא להעביר את המערכה על חיפושי הנשק לבירה הבריטית (דוידסון אל אלן ברוק, 9.1.1944, שם).

140. נ. קצבורג, מדיניות במבוך, עמ' צ"ח-צ"ט.

141. תזכיר מועצת הצבא אל שר-המלחמה, 20.5.1944, P.R.O., W.O.32/10260.

142. ראה, למשל, דברי שרתוק בישיבת הנהלת הסוכנות ב-27.6.1943 (עמ' 5) על שיחותיו עם קאזאליט (אצ"מ).

143. סקירת ב. ג'וזף על פגישותיו של שרתוק בקאהיר, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות,

את האווירה שמצא בקרב הפקידות בקאהיר בקיץ 1943 תיאר שרתוק בשוכו לארץ:

זאת לא היתה הפעם הראשונה שנתקלתי מצד האנגלים בהבעת ודאות שהארץ עומדת על עבריי־פ־פחת, שבכל יום עלול להתרחש אסון, והארץ תטבע מחדש בתוך ים נרגש של מלחמת־דמים, מלחמת אזרחים בעצם ימי המלחמה, שבנו יהיה תלוי הקולר, שאנו נחולל את הדבר הזה, אם על־ידי זה שנמרוד ביום בהיר אחד, או על־ידי שנסדר איזה מקרה כדי להטיל את האשמה על אחרים [...] כדי שנוכל להכות אותם באופן מדיני, או שזה יצדיק תגובה מצידנו.¹⁴⁴

לדבריו, השיב לאנשי־שיחו:

קצת קרדיט לשכל שלנו! האומנם אתה סבור שהיהודים הם כלי־כך אידיויטיים? שום דבר אינו רחוק ממחשבותינו כמו הכוונה להיכנס איתכם בריב דמים. [...] כמו הכוונה לבוא איתכם אפילו בריב פוליטי בימי המלחמה. [...] לבסוף אמרתי לו: תדע לך שאלו כולן הן בדותות. ראית צל הרים כהרים, אלו הן עלילות, והוספתי משהו על טיב הרפורטים של האינטליג'נס שלהם.¹⁴⁵

אפילו בן־גוריון, שנחשב בעיני הבריטים כקיצוני שבין המנהיגים הציוניים, היה עדיין רחוק בראשית 1943 מלחזור לתביעתו מלפני המלחמה לצאת למאבק אקטיווי כנגד "ממשלת הספר הלבן". להיפך, כשנלחץ להגיב בכוח על הקשחת יחסם של השלטונות הצהיר: "עלינו לענות על כל התנגשות בכל היכולת שלנו, אבל אין זאת אומרת שתמיד צריך לעשות את הקרב האחרון". כל עוד נמשכת מלחמת־העולם, טען, אין לצאת למלחמה בספר הלבן, שכן:

איני יכול לנהל מלחמה בספר הלבן בלי תמיכה מוסרית לכל הפחות של העם היהודי בעולם, אני איני יכול לנהל מלחמה גם בלי תמיכה מוסרית של טובי העולם, של ידידים אלה באנגליה, של ידידינו באמריקה, כי אנחנו בכוחנו בלבד לא נוכל להשיג את הכל. [...] יש עתה מלחמה אנושית ולי יש חלק בה, ואיני רוצה שיחשבו שאין לי חלק בה.

1943.8.8, עמ' 1-2, אצ"מ.

144. סקירת שרתוק בישיבת הוועד־הפועל הציוני המצומצם, 1.9.1943, אצ"מ 301 S25, עמ' 6.

145. דו"ח שרתוק (פגישתו עם ארתור ראקר, מנהל משרד השר־התושב) על ביקורו בקאהיר, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 22.8.1943, עמ' 14, אצ"מ.

לדעתו צריך היה לדחות את המאבק בכוח עד לאחר שתסתיים המלחמה: "לאחר המלחמה יש רק מלחמה יהודית, ואז השיקולים הם: מה טוב לעם היהודי ושום דבר אחר לא, ואז – מקסימום של כוח בהגשמת ובהגנת זכותנו."¹⁴⁶

בשלב זה הוא הסתפק במערכה לגיבושו הפנימי של הישוב סביב קונסנזוס של בילטמור, ואי־שיתוף־פעולה עם השלטונות באותם תחומים שניתן לראותם כהגשמה הלכה למעשה של הספר הלבן. פירושה של מערכה זו היה יכוח פוליטי פנימי ממושך במפלגתו, בישוב ובתנועה הציונית כולה, שכל עוד לא הוכרע לא היה אפשר להעלות על הדעת מאבק חיצוני בעל סיכויי הצלחה.¹⁴⁷ הוויכוחים שהתעוררו סביב דרישתו להחרים את תוכנית השיקום של הממשלה, שפורסמה על־ידי הנציב העליון בסוף מארס, הראו לו עד כמה רחוקה עוד הדרך לליכודו של הישוב לכוח מגובש, המסוגל לעמוד על דעתו מול השלטונות ולצאת להתמודדות איתם.

חילוקי־דעות רווחו בישוב, ועדיין לא התגבשה בקרב ההנהגה הציונית החלטה סופית וברורה באשר לאוריינטציה המדינית הבסיסית שלה: האם להפנותה בלעדית לארצות־הברית, או לתלות תקוות גם בעתיד בדעת־הקהל הבריטית ובידידי הציונות בממשלה, על־אף האכזבות שהנחילו לתנועה מאז פרוץ המלחמה, ועל־אף ההחרפה ביחסים עם השלטונות בארץ למן סוף 1942.

מן הדין־וחשבון, שמסר בן־גוריון בשובו לארץ בסתיו 1942, השתמעה פסימיות רבה לגבי סיכויי הציונות בבריטניה, ואופטימיות לגבי סיכוייה באמריקה.¹⁴⁸ ואילו מהדין־וחשבון שמסר שרתוק בשובו לארץ באפריל 1943 השתמעה התרשמות הפוכה.¹⁴⁹ כך התפרשו דבריו גם למתנגדי בילטמור, וגם לבריטים שאיתם נפגש.¹⁵⁰ ואומנם, לאור העובדה שהישגו של וייצמן, לאחר פעולה בת שנה ויותר בארצות־הברית, הסתכם במה שדובר בינו ובין רוזולט (ראה לעיל), ולעומת זה, באותה שעה, דווקא בלונדון החל עיצובה

146. דברי בן־גוריון בכינוס בגבעת־השלושה, 22.7.1943, ארכיון בן־גוריון 1358, עמ' 38–36.

147. ראה, למשל, דבריו של בן־גוריון בפגישה עם אנשי הנהלת מפלגת "עליה חדשה" ב־19.1.1943, שם.

148. דו"ח בן־גוריון להנהלת הסוכנות על מסעו בבריטניה ובארצות־הברית, 4.10.1942, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ.

149. דו"ח שרתוק בישיבת הנהלת הסוכנות, 25–27.4.1943, עמ' 13–15, 21–24, אצ"מ.

150. ראה, למשל, התרשמות של קייסי מפגישתו עם שרתוק ב־2.5.1943, ומכתבו של סנטור להכסטר מ־2.6.1943, P.R.O., F.O.921/59.

של מדיניות חדשה בארץ-ישראל – נראה היה כי מוטב שלא לוותר על הקלף הבריטי, ועל ניצולו לטובת הציונות. עמיתי וייצמן, ששמועות על ההתעוררות במשרדי הממשלה בנושא הארצישראלי לקראת הדיון בקבינט הגיעו אליהם, החלו ללחוץ עליו לשוב ללונדון.¹⁵¹ ערב צאתו חזרה לבריטניה, נפגש עם האליפקס בווינגטון, להזכירו כי תקופת חמש השנים של מיכסת העליה על-פי הספר הלבן עומדת להסתיים.¹⁵² על-ידי-כך התכוון להכשיר את הקרקע לשובו. סמוך להגיעו ללונדון ביקש להיפגש עם צ'רצ'יל. ראש-הממשלה נמנע מלקבלו, והורה למזכירו מארטין להפגישו עם סטנלי או אידן.¹⁵³ למעשה, בילה וייצמן את הקיץ בלונדון בשיחות בלתי-מחייבות עם אישי ממשלה שונים, אשר לא הכניסו אותו בסוד דיוניה של ועדת הקבינט שהתנהלו באותו זמן, ולכל היותר רמזו לו ששוב מהרהרים בתוכנית לחלק את ארץ-ישראל בין היהודים, הערבים והבריטים, והתעניינו בעמדתו לאפשרות כזאת. התעניינות דומה הראו באותו קיץ הנציגים הבריטיים במזרח-התיכון גם לגבי עמדתה של המנהיגות בארץ-ישראל, ושרתוק נשאל על כך כל אימת שביקר בקאהיר, ועל ידי כל מבקר רס-דרג בארץ.¹⁵⁴ בעוד שהעמדה שהציגו שרתוק, בן-גוריון וחברים אחרים של ההנהלה בארץ, ביחס לאפשרות של חלוקה היתה שלילית מוחלטת, רמז ככל הנראה וייצמן לאנשי-שיחו בלונדון, שהוא עשוי לקבל פתרון כזה.¹⁵⁵ הידיעות שהגיעו על כך מלונדון העמיקו עוד יותר את הפער בין וייצמן לעמיתיו בארץ. כבר קודם לכן הגיעו לירושלים ידיעות (ממנהיג "המזרחי", הרב מאיר ברלין, שביקר בארצות-הברית) כי וייצמן, ובעקבותיו גולדמן, "סוטים" מתוכנית בילטמור, ומשוחחים עם האמריקנים על פתרונות אחרים לשאלת ארץ-ישראל. ידיעות אלו עוררו תסיסה במפלגות התומכות בתוכנית בילטמור, והחשדות בירושלים גברו, משנודע כי על-אף התנגדות ההנהלה בירושלים פתח וייצמן משרד

151. סיכום ישיבת הוועדה המדינית בלונדון, 24.5.1943, אצ"מ Z4/302/27.

152. תרשומת על פגישת וייצמן-האליפקס, 1.7.1943, ג"א.

153. מארטין אל צ'רצ'יל, 25.7.1943, והערת צ'רצ'יל בשוליים, P.R.O., 26.7.1943. PREM 4/52/3

154. ראה, למשל, דו"ח שרתוק על פגישתו עם קאזאליט, בישיבת הנהלת הסוכנות, 27.6.1943, עמ' 5, וכן דו"ח על פגישותיו עם מרין, בישיבת הנהלת הסוכנות, 22.8.1943, עמ' 18-19, ועם ראקר, שם, עמ' 20-21, פרוטוקולים של ישיבות הנהלת הסוכנות, אצ"מ.

155. ראה, למשל, תזכיר P.I.C.M.E. על "היסודות המתונים יותר בסוכנות היהודית", מיום 31.7.1943 (P.R.O., W.O.169/8310), בדבר ידיעות שלפיהן נוטה וייצמן להסכים לחלוקה, וכי אף הצליח לשכנע את שרתוק לתמוך בו.

מדיני בווישינגטון, והפקיד עליו את גולדמן ואת ליפסקי. בהנהלת הסוכנות נשמעה דרישה לשלוח משלחת מהארץ כדי "לרסן" את וייצמן. אולם בן-גוריון, שסירב לנסוע בעצמו, טען כי שליחים אחרים רק יעמידו את עצמם ואת ההנהלה במצב מגוחך, שכן דבר לא ישתנה בעקבות בואם. לעומתו, טענו סנטור, קפלן ואפילו שרתוק, שאפשר לסמוך על פעולתו של גולדמן בווישינגטון, ולכל היותר יש לצרף אליו נציג מארץ-ישראל, כשהדיעה הכללית מצדדת במועמדותו של ג'וזף לתפקיד.¹⁵⁶ ההחלטה נדחתה, וכעבור שבוע סוכם כי המחלקה המדינית תגיש הצעה בעניין המשרד בווישינגטון. הכוונה היתה ככל הנראה להדחיק את העניין, אולם הידיעות שהגיעו על התגברות הפעילות התעמולתית הערבית והבריטית בארצות-הברית העלו מחדש את הצורך בפעולה מדינית נמרצת, המחייבת שיגור איש מהארץ. שרתוק שוב הציע את ג'וזף, בכוונה שינהל את הפעולה בשיתוף עם גולדמן. ג'וזף, בעידודו של בן-גוריון, סירב לנסוע בתנאי כזה.¹⁵⁷ למעשה היתה ההנהלה בירושלים שרויה בערפל בכל הנוגע לפעילות המדינית בשאלת ארץ-ישראל – הבריטית, האמריקנית וזו של וייצמן (בארצות-הברית ואחר-כך בבריטניה). בן-גוריון התלונן על כך:

הנה היתה לד"ר וייצמן שיחה עם נשיא ארצות-הברית ואין אנו יודעים את תוכנה. אנו יודעים גם כן שלד"ר וייצמן ולד"ר גולדמן היו שיתות בווישינגטון, ועתה שמענו על שליח מיוחד מאמריקה לאבן-סעוד [שליחתו השניה של הוסקינס] – ואין אנו יודעים מהו הקשר בין כל הדברים האלה.

לפיכך תבע, והנהלה החליטה כדעתו, שאיש המשרד הציוני בלונדון יבוא לארץ כדי לדווח את כל הידוע להם.¹⁵⁸

בסוף אוגוסט 1943 חזר שרתוק מביקור בקאהיר, ומסר כי בפגישותיו שם התרשם שמשוהו מתרחש מאחורי הקלעים, וכי בלונדון מתחיל כנראה תהליך של הינתקות מהספר הלבן. ידיעות אלו לא עלו בקנה אחד עם המציאות היומיומית בארץ-ישראל, ועוררו חשד שיש כוונה "להרדים" את הישוב,

156. ישיבת הנהלת הסוכנות, 20.6.1943, עמ' 2 ואילך, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ.

157. ישיבת הנהלת הסוכנות, 25.7.1943, עמ' 12–13, שם. לבריטים היה מידע מפורט ומעודכן על המחלוקות הפנימיות בהנהלת הסוכנות בשאלת המשרד. ראה תזכיר P.I.C.M.E., הערה 155 לעיל.

158. ישיבת הנהלת הסוכנות, 8.8.1943, עמ' 4, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ.

ולהחליש את התנגדותו לצעדים הננקטים בפועל בשטח: פרשת לשכות הגיוס, דיכוי הזהות הלאומית של היחידות העבריות בצבא, ועתה – משפטי הנשק.¹⁵⁹

החשדות גברו משנודע בארץ בדיעבד על פרשת ההצהרה האנגלו-אמריקנית שהוסרה אותו זמן מעל הפרק (ראה לעיל). המידע שהגיע לשרתוק מלונדון על המגעים בין הבריטים לאמריקנים היה מדוייק, והוא מיהר להזהיר את גולדמן ולהעמידו על הצורך להוסיף לעמוד על המשמר, שכן הבריטים עלולים לנסות שוב לגרור את האמריקנים להצהרת תמיכה במדיניותם המזרח-תיכונית והארצישראלית. עתה, משנודע על תוכנית ההצהרה המשור-תפת, הסתברו לשרתוק דיבוריהם של הפקידים בקאהיר על סכנת ההתפוצצות במזרח התיכון, והוא הסביר לגולדמן כי כל זה "או שהוא תוצר של דמיון חולני, הניזון מדו"חות מודיעין מרושעים, ארסיים ומטעים בצורה מפלצתית, או – מה שגרוע יותר – תחבולת-סתר זדונית שמטרתה לסכל את תקוותנו באמצעות הונאה אדירה".

לנוכח משפטי הנשק פנה שרתוק גם לווייצמן, וביקש ממנו להבהיר לשרי הממשלה את האבסורד שבדיווחים מהמזרח-התיכון. וייצמן אכן דאג להעביר לצ'רצ'יל, באמצעות לורד צ'רוול (Cherwell) הודעה כי הוא, וייצמן, "משוכנע כי חוגים מסויימים משתדלים לעורר תקריות ומהומות בארץ-ישראל בכוונה להטיל את האשמה על היהודים, וכך לסכל כל ניסיון לרוויזיה של הספר הלבן.¹⁶⁰ שרתוק חשש גם ממניעי שליחותו המחודשת של הוסקינס (אשר נפגש אתו ועם בן-גוריון טרם צאתו לערב הסעודית), ובמיוחד קבל על שהקשר האישי של וייצמן עם רווולט לא נוצר לקידום הפרוגרמה הציונית (דהיינו תוכנית בילטמור) כי אם לחידוש רעיון מפוקפק מלכתחילה (תוכנית פילבי). מעל לכל חרד מפני חידושו של הוויכוח על תוכנית החלוקה, אם יתגלה ברבים שזהו הפתרון הנידון עתה כתחליף לספר הלבן. ברל כצנלסון כבר הזהיר בוועד-הפועל הציוני, כי "יהיה זה אסון אם מתוך רצון להיפטר מהספר הלבן נאחו בזה", וכן ש"כל מי שרוצה חלוקה אינו יודע לאן יגיע". הוא תבע לקבל החלטה "שתקבע את אופני המשא-ומתן

159. ברוח זו נשלח מכתב לארצות-הברית, כנראה על-ידי שרתוק, ב-29.8.1943, אצ"מ S25/99.

160. צ'רוול אל צ'רצ'יל, 30.9.1943, P.R.O. PREM 4/52/5. בעקבות פניה זו הזהיר צ'רצ'יל את קייסי מפני "נטיות מצערות אלה" (צ'רצ'יל אל צ'רוול, 3.10.1943, ואל קייסי, 6.10.1943, שם). ראה גם וייצמן אל רוזנמן (ווישינגטון), איגרות וייצמן, מהדורה אנגלית, כרך XXI, עמ' 117.

המדיני, ותמנע את האפשרות של דיבורים על חלוקה מצידנו".¹⁶¹ לפיכך כתב שרתוק לגולדמן:

היות והופעתה מחדש בשטח היא אך ורק הודות להתנגדותנו הבלתי-מתפשרת לספר הלבן, הקו שעלינו לנקוט בו הוא לא למהר ולקדם אותה בברכה, אלא לגלות הסתייגות קרירה, ולהמשיך ללחוץ לקבל את העוגה כולה. יהיה זה אסון, מבחינה חיצונית ופנימית כאחת, אם בשלב זה תהפוך החלוקה, או ייווצר הרושם שהיא נהפכת, לסיסמתנו.¹⁶²

בשלהי קיץ 1943 נראה היה להנהגה הציונית בארץ, בבריטניה ובארצות-הברית כי שעת ההכרעה המדינית בגורלה של ארץ-ישראל הולכת ומתקרבת. בארץ נראה היה כי מדיניות הספר הלבן עומדת להתמוטט. הקשחת יחסם של השלטונות לישוב נתפסה כמאבק-השהיה שמנהלים חסידיה של מדיניות זו. בלונדון נודע לווייצמן מפי אמרי על קיומה של ועדת קבינט ועל כך שהיא דנה בפתרון על בסיס חלוקתה של הארץ. מסטנלי הוא שמע כי מדובר על חלוקה טובה יותר מזו שהוצעה על-ידי ועדת פיל, והגיב שעתה זה מעט מדי ומאוחר מדי. ההרגשה כי תוכנית חלוקה מתודשת, שפרטיה לא היו ידועים, מנסרת בחלל האוויר, הביאה להתעוררות מחודשת של וייצמן וחבריו בלונדון, ובמיוחד נמייר, להחיות את תוכנית פילבי. היה זה דווקא בשעה שתוכנית זו שבקה חיים בעיני הבריטים, לאחר שהוסקינס בא ללונדון ודיווח שם על ביקורו בריאד (ראה לעיל). סטנלי אמר זאת לווייצמן בגלוי, אולם זה הסיק מכך רק ש"חוגי משרד-המושבות אינם נותנים אמון בפילבי".¹⁶³ ביקורו של הוסקינס אילץ את וייצמן לצאת למערכה אפולוגטית ולהסביר את גירסתו שלו להשתלשלות תוכנית פילבי.¹⁶⁴ בו בזמן נראתה עתה תוכנית זו בעיניו, וביחוד בעיני נמייר, אלטרנטיווה יחידה לחלוקה, ופתרון אפשרי יחיד שישאיר את ארץ-ישראל המערבית כולה ליהודים.

161. פרוטוקול מושב הוועדה הפועל הציוני המצומצם, 1.9.1943, אצ"מ S25/301.

162. שרתוק אל גולדמן, 30.8.1943, שם S25/1504. ראה גם שרתוק אל לוקר, 13.9.1943, שם Z5/1217.

163. סקירת וייצמן על פגישתו עם סטנלי, סיכום ישיבת הוועדה המדינית בלונדון, 10.11.1943, שם Z4/302/28.

164. מכתבו אל ס. ולס, 13.12.1943, ואל ג'. גייטר, 20.12.1943, איגרות וייצמן, מהדורה אנגלית, כרך XXI, עמ' 108, 112. וייצמן הפגיש את הוסקינס ופילבי, ונפגש אז בעצמו עם שניהם. המכתב אל ולס, כמו גם מכתבו אל השופט רוזמן (שם, עמ' 117), נועד להביא את הדברים לידיעת רוזולט.

לפיכך הוחלט בלונדון שלא לדווח בינתיים לארץ-ישראל על דברי צ'רצ'יל, אמרי וסטנלי לווייצמן בעניין החלוקה.¹⁶⁵ נמייר טען, לאחר שנפגש עם פילבי פעם נוספת, כי הוא מודע לכל הקשיים הטמונים בתוכנית, אולם "אם אנו הולכים על כל ארץ-ישראל המערבית, או למעשה על כל פתרון ראוי לשמו, כי אז אנו צריכים ללחוץ למען תוכנית פילבי. אבן-סעוד הוא הערבי היחיד שהוא עצמאי באמת."¹⁶⁶ תפקידו של הנפט במדיניות המזרח-תיכונית של בריטניה וארצות-הברית, והשפעתו על התחרות ביניהן בערב הסעודית, נעשו עתה ברורים יותר.¹⁶⁷ גולדמן, שהגיע ללונדון בתחילת 1944, האיר את הצד האמריקני של תחרות זו. נמייר הציע לשנות את הדגש בתוכנית פילבי מאישיותו של אבן-סעוד לרעיון העברתם של הערבים מארץ-ישראל ("ה'טר'-נספר"). את העיקר ראה וייצמן בעמדתו של צ'רצ'יל. ראש-הממשלה נתן אומנם פעם את ברכתו לתוכנית, סיפר, אולם מאז לא שמע ממנו מילה עליה. מדברים שאמר לו דנקן סנדיס, חתנו של צ'רצ'יל, בזכות רעיון הטרנספר, הסיק שאולי הוא משמש שופר לחותנו. גולדמן הטיל ספק ביחסן של המעצמות לרעיון, ומכל מקום הציע להמתין לבואו הצפוי של שרתוק ולהתייעץ אתו בטרם ייעשה צעד כלשהו, ודעתו נתקבלה.¹⁶⁸ בעוד בלונדון משתעשעים במחשבות על טרנספר ותוכנית פילבי, נראה היה בארצות-הברית, בעקבות הכינוס הראשון של הוועידה היהודית-אמריקנית, כי רובה הגדול של היהדות המאורגנת בארץ זו מתייצב מאחורי תוכנית בילטמור.¹⁶⁹ במצב זה, נוכח חילוקי-הדיעות והבדלי המגמות בתוך ההנהגה הציונית, ולנוכח קשיי התקשורת בין שלושת מרכזיה, נראה שחיוני לקיים מיפגש בדרג העליון של מנהיגים משלושת המקומות לשם עדכון הדדי, בירור חילוקי-הדיעות וניסיון להגיע לכלל קביעה מוסכמת של הטקטיקה והיעדים המדיניים, וניסוח מפורש יותר של הסעיפים המעורפלים שבתוכנית בילט-מור.

כבר ראינו כיצד התלוננו בארץ על חוסר אינפורמציה על אודות המתרחש בלונדון ובארצות-הברית, ותבעו את בואם של נציגים מוסמכים משם כדי לדווח להנהלה על המהלכים המדיניים. תלונות דומות נתקבלו גם בכיוון ההפוך: מלונדון ומניו-יורק. התקשורת בכתב אל לונדון וממנה בעניינים

165. סיכום ישיבת הוועדה המדינית, 16.11.1943, אצ"מ Z4/302/28.

166. סיכום ישיבת הוועדה המדינית, 2.12.1943, שם.

167. סיכום ישיבת הוועדה המדינית, 7.1.1944, שם.

168. סיכום ישיבת הוועדה המדינית, 25.1.1944, שם.

169. ראה מכתבו של גולדמן אל שרתוק על דיוני הוועידה, 16.9.1943, אצ"מ S25/1504.

מסווגים והגבלה מאוד משביטלו הבריטים בסוף 1942 את ההיתר שניתן למשרד בלונדון להשתמש בצינורות ה-S.O.E. (Special Operations Executive) לצורכי התקשרות עם ארץ-ישראל. הנימוק הרשמי היה שכתוצאה מגידול נפח התקשורת הרשמית לא ניתן להעמיס על הרשת את דיווחי הסוכנות. למעשה נעשה הדבר בעקבות שינוי יחסם הכללי של השלטונות לישוב באותה תקופה ובמיוחד לאחר הפרשיות של הברחות וגניבות הנשק. עתה, בראשית אוקטובר 1943, ביקש וייצמן לחדש את ההיתר שניתן לסוכנות להשתמש בשירותי התקשורת הרשמיים, אך נענה בשלילה.¹⁷⁰ בתוך כך הודיע גולדמן על כוונתו לבוא לארץ, ולוקר הודיע על בואו מלונדון. אולם בן-גוריון ושרתוק תבעו את בואו של וייצמן בעצמו, כדי שקביעת המדיניות תיעשה בדרג גבוה ביותר, והסיכום שיתקבל יחייב את וייצמן במגעיו כלפי חוץ. גם השרים הבריטיים שאיתם נפגש הציעו לו לצאת לארץ-ישראל כדי להרגיע את הרוחות שם, אולם וייצמן התחמק מלבוא. תחילה טען כי מצב בריאותה של אשתו מונע ממנו לבוא על אף רצונו.¹⁷¹ בעקבות הפגישה עם צ'רצ'יל, בסוף אוקטובר, טען שאם כי טרם הוחל במשא-ומתן של ממש עם הממשלה הבריטית, הרי הוא מנהל שיחות פרלימטריות חשובות, ואינו יכול לעזוב את לונדון. כנגד זאת תבע את בואה של משלחת מארץ-ישראל לשם.¹⁷² ההנהלה בירושלים לא עמדה בתקיפות על דרישתה, וחלק מחבריה אף נטה לתמוך בעמדתו של וייצמן, כנגד בן-גוריון. עסקנים ציוניים שהגיעו מלונדון סיפרו בישיבת ההנהלה שהפעילות הציונית בבריטניה זוכה עתה לפריחה מחודשת, על קיומה של ועדת הקבינט, ועל חידוש הדיבור על חלוקה. מבלי שאמרו זאת במפורש היה אפשר להבין מדיווחם, שמדובר על הצעת חלוקה "טובה", ושבלונדון הציונית אין דוחים את הרעיון על הסף, ואולי אף רואים בכך מוצא אפשרי מהמצב.¹⁷³ לנוכח

170. מארטין אל צ'רצ'יל, 4.10.1943, ומארטין אל וייצמן, P.R.O., PREM 13.11.1943, 4/52/3. באותה תקופה החלו הבריטים לחשוך בקיומו של קשר אלחוטי חשאי בין ההנהגה הציונית בארץ להנהגה בארצות-הברית (השגרירות הבריטית בושינגטון אל משרד-החוץ, 15.10.1943, E5543, F.O.371/35038, P.R.O.). קשר כזה אכן הוקם כבר במאי 1941 (ראה העתקי מיברקים באצ"מ S25/1516, וכן עדות א. רמז במכון למורשת בן-גוריון, שדה בוקר).

171. שרתוק בישיבת הנהלת הסוכנות, 26.9.1943, עמ' 14, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ. ראה גם תרשומת של נ. בטלר על שיחה עם וייצמן P.R.O., F.O.371/35037, E5170, minutes

172. וייצמן אל שרתוק, 29.10.1943, איגרות וייצמן, מהדורה אנגלית, כרך XXI, עמ' 91. על פגישת צ'רצ'יל-וייצמן ב-25.10.1943 ראה תרשומת בארכיון בן-גוריון 903.

173. ראה הדו"ח של שיין ווינגר בישיבת הנהלת הסוכנות ב-26.9.1943, עמ' 4-1,

הדברים האלה החליט בן-גוריון לכפות הכרעה במחלוקת שבין וייצמן לבינו, מתוך תקווה שההנהלה תתייצב לצידו. ב־26 באוקטובר 1943 הודיע על התפטרותו מראשות הנהלת הסוכנות. לאחר שסקר את פרשת מריבותיו עם וייצמן בלונדון ובארצות-הברית – בשאלת הצבא היהודי, בשאלת השוויון (Parity) בגיוס בארץ, בהערכת עמדותיהם של מוין והאליפקס כלפי הציונות, ועוד – הודיע כי לדעתו:

ענייני ארץ-ישראל עומדים להיחתך בקרוב [...] הוא יודע שהתפטרותו תו עלולה לפגוע בשלום הפנימי של התנועה, אבל יש עניין חשוב יותר, וזה גורל ארץ-ישראל אחרי המלחמה. עניין זה עומד בסכנה יום-יום. אם ד"ר וייצמן יהיה בארץ-ישראל הוא לא יזיק, או שהוא לא יעשה דבר מבלי ידיעת ההנהלה. נכון שלד"ר וייצמן יש מעמד חשוב אצל העמים, אבל הכרחי להקיפו באנשים, שלא יעשה בלעדס כלום על דעת עצמו, כי אחרת הוא עלול להזיק. [...] אל לנו לשכוח שהוא האיש היותר דיקורטיווי בתנועה הציונית, אבל אסור להשאירו לבדו, אז הוא עלול להיות מסוכן. [...] אתם חברי ההנהלה ידעתם כל זאת, והכרחי היה להודיע לד"ר וייצמן שאין לנהל כל פעולה מדינית אלא לאחר שישב אתנו ונקבע איך ומה לעשות, אבל אתם לא עשיתם זאת.¹⁷⁴

התפטרותו של בן-גוריון באה בתקופה שבה נראה היה כי היחסים עם שלטונות הארץ מגיעים לכלל משבר, בתקופת שיאם של משפטי הנשק, החיפוש בחולדה, וההתנגשות בעקבות החיפוש ברמת-הכובש. חברי הנהלת הסוכנות נרתעו מצעדו של בן-גוריון, ולאחר שלא עלה בידם לשכנע אותו לחזור בו, קיבלו פה אחד החלטה, שלפיה אין ההנהלה מקבלת את ההתפטרות, והיא מבקשת מווייצמן לבוא מיד לארץ-ישראל.¹⁷⁵ לעומתם, לא נבהל וייצמן מצעדו של בן-גוריון, והודיע כי אין בכוונתו לבוא לארץ – הן בשל סיבות משפחתיות (מצב בריאותה של רעייתו), הן בשל סיבות מדיניות (דיוני ועדת הקבינט), והן משום שאין בכוונתו להיגרר אחר שיטותיו של בן-גוריון, אשר: "התקיף אותי בניו-יורק על חטאי בלונדון [...] ועתה הוא רוצה שאבוא לארץ-ישראל, שם יתקיף אותי על חטאי באמריקה – שוב, במקום שבו לא

פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ, וכן גירסה של ה-C.I.D. על דיווחיו של
שיין בירושלים מ־6.10.1943, P.R.O., F.O.921/60,
174. ישיבת הנהלת הסוכנות, 26.10.1943, עמ' 5, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות,
אצ"מ.

175. שם, עמ' 7.

יהיה נוכח אף אחד מאמריקה שיוכל ליטול חלק בדיון. כנגד זאת תבע וייצמן את בואה של משלחת מוסמכת מארץ־ישראל ללונדון, יחד עם משלחת מארצות־הברית, כדי לתת לו גיבוי בדיונים הצפויים עם הבריטים. אם לא יזכה לגיבוי כזה, הודיע, יסיק את המסקנות, כלומר יתפטר.¹⁷⁶

על רקע מה שנראה בזמנו כשעת הכרעה מתקרבת, פרץ אפוא משבר מחודש, והפעם חריף מקודמיו, בהנהגה הציונית. שררה הכרה, כללית כמעט, כי משבר מעין זה הוא מותרות שאין התנועה יכולה להרשות לעצמה בשעה זו, שבה עשוי מחד גיסא המאבק כנגד ממשלת הספר הלבן להגיע לשיאו, ומאידך גיסא, עומדת ליפול החלטה מדינית בריטית גורלית לעתיד ארץ־ישראל והציונות. סילוקו של וייצמן, כפי שהשתמע מעמדתו של בן־גוריון, לא בא בחשבון בשל המאבק המדיני הצפוי סביב ההחלטה שתקבל בלונדון. פרישתו של בן־גוריון נראתה כהרת־סכנות ליכולת עמידתו של הישוב במאבק המקומי. אף לא אחד משני המנהיגים לא היה מוכן לזוז מעמדותיו והצמרת הציונית כולה בארץ ובלונדון היתה שקועה בסוף 1943 בניסיון למצוא מוצא מהמשבר שיאפשר דו־קיום בין וייצמן לבן־גוריון בהנהגת התנועה, מתוך הכרה שאין היא יכולה לוותר גם לא על אחד משניהם.

משלחת הפשרה מירושלים ללונדון

בסיכומה של התרוצצות ממושכת, קיבלה ארץ־ישראל הציונית בפועל את דרישתו של וייצמן.¹⁷⁷ הוסכם כי משלחת של הנהלת הסוכנות (שרתוק, הרב פישמן ושמורק) תצא ללונדון, כתביעתו של נשיא ההסתדרות הציונית, אם כי דרישתו לבואו של בן־גוריון עצמו לא נתקבלה.¹⁷⁸ המשלחת עזבה את הארץ בסוף ינואר 1944, ובבואה ללונדון במחצית פברואר החל דיון

176. וייצמן אל שרתוק, 17.11.1943, איגרות וייצמן, מהדורה אנגלית, כרך XXI, עמ' 97–100. המודיעין הבריטי בארץ הסיק מן המשבר המחודש, כי וייצמן נטש את תוכנית בילטמור לטובת מדיניות מתונה ואופורטוניסטית יותר (סקירת ה־D.S.O. במיפקדת הצבא בירושלים לדצמבר 1943, P.R.O., W.O.169/9029).

177. ראה על כך בדיונים של מוסדות מפא"י בסוף 1943, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל 23/43, וכן אצל י. גורני, שותפות ומאבק, תל־אביב תשל"ו, עמ' 136–159.

178. על דרישתו של וייצמן ראה מיברקו להנהלת הסוכנות מ־4.1.1944, אצ"מ S25/1678. עמיתיו בלונדון – ברודצקי, לוקר והגב' דגדזיל – דרשו לשתף את בן־גוריון בדיונים ובהחלטות העשויות להתקבל. ראה סיכום ישיבת הוועדה המדינית בלונדון, 30.12.1943, אצ"מ Z4/302/28. המודיעין הבריטי העריך, כי גורלו הפוליטי של בן־גוריון תלוי בתוצאותיה של השליחות (סקירת P.I.C.M.E. לינואר 1944, P.R.O., W.O.169/15698).

אינטנסיווי בן יומיים, שבו הוסכם כי מעתה ישרור בתנועה הציונית "משטר של אחריות קולקטיבית" (אם כי וייצמן עמד על דעתו שמשטר כזה היה קיים כל הזמן), ובסיומו יכולים היו השליחים מארץ-ישראל להבריק ארצה כי "נוצרו התנאים לשובו של בן-גוריון להנהלה".¹⁷⁹ כבר ב־27 בפברואר שב בן-גוריון להשתתף בישיבותיה. בשובו מצא כי המצב המדיני שונה לגמרי מן המצב שהיווה את הרקע להתפטרותו.

כבר בימים הראשונים לבואה של משלחת ההנהלה ללונדון התברר לחבריה כי בניגוד להרגשה בארץ ערב יציאתם, "שעת ההכרעה" אינה כה קרובה כפי שדימו בארץ-ישראל.¹⁸⁰ מדיווחו של וייצמן על שיחתו עם צ'רצ'יל באוקטובר 1943 התברר, כי ראש-הממשלה דיבר על פתרון הבעיה היהודית ובעיית ארץ-ישראל רק לאחר המלחמה, והבטיח כי יעמוד אז על משמר תביעותיהם של היהודים. הסתבר להם גם שבלונדון מדובר על חלוקה, אך לא כעל תוכנית לביצוע מידי, ושלא מובטח עדיין ביטולו של הספר הלבן, ובכלל – כי קצב ההתפתחויות איטי הרבה יותר מכפי שדימו בארץ.¹⁸¹ בלונדון סבלו הציונים מהיעדר מידע על כוונות הממשלה ותכניתיה, ואפילו ידידי הקרובים של וייצמן, כאמרי, סירבו להדליף לו על המתרחש בקבינט. המנהיגים הציוניים שהתכנסו בבירה הבריטית התקשו להחליט אם ללחוץ על הממשלה לגלות את קלפיה, או להמתין עד שתובא לפנייהם עמדה רשמית ומגובשת, ולהגיב באותו מועד. ועוד היו חוככים בדעתם כיצד יגיבו, אם בשיחות פרלימנטיות יועלה נושא החלוקה. וייצמן דרש שתינתן לו אפשרות לגלות גמישות, אולם אנשי ארץ-ישראל דחו בשלב זה בתוקף כל תגובה שתשמע ממנה נכונות להסכים לחלוקה. שאלה אחרת שנידונה היתה האם הגיעה השעה להגיש לממשלה הבריטית באופן פורמלי את הדרישות הציוניות לקראת ההסדר בתום המלחמה, וכיצד יש לנסח דרישות אלה.¹⁸²

179. על הדיונים בלונדון ראה סיכומי ישיבות הוועדה המדינית בלונדון ב־15.2.1944–14, אצ"מ Z4/302/28, וכן הדיווח של שרתוק בהנהלת הסוכנות עם שובו לארץ, 7.5.1944, עמ' 1–3, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ.
180. ראה, למשל, הדיון בוועדה המדינית של מפא"י ב־26.11.1944, ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל 26/44, ובמיוחד דבריהם של גולומב, בן-גוריון ושרתוק.
181. שרתוק אל "קפלן" (בשביל הנהלת הסוכנות), 15.2.1944, אצ"מ S25-1678; דיווחו של ג'וזף בישיבת הנהלת הסוכנות, 20.2.1944, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ; דו"ח שרתוק אל הנהלת הסוכנות על ביקורו בלונדון, 7.5.1944, עמ' 3–5, שם.
182. סיכומי ישיבות ההנהלה הציונית בלונדון, 16–18.2.1944, אצ"מ Z4/302/28. הדיונים וההתלבטויות בשאלה זו נמשכו חודשים רבים, ורק באוקטובר אותה שנה הוגש לממשלה מיסמך שפירט את התביעות הציוניות לקראת ההסדר שלאחר המלחמה (16.10.1944, אצ"מ S25/7679).

ללא אינפורמציה על עמדת הממשלה – וכפי שהדגישה הגברת דגדיל – ללא סיכוי להשיג אינפורמציה מהימנה, קשה היה להחליט בשאלות העקרוניות וארוכות-הטווח. בהיעדר אפשרות לסכם באלה, נמשכו הדיונים בשאלות קונקרטיות יותר; בעיית העליה לאחר תום תקופת חמש השנים של הספר הלבן (31 במארס 1944) ושאלת הכוח היהודי הלוחם.¹⁸³ יותר מזה חששו מפני צעד בריטי שישאיר את הספר הלבן בתוקפו, אך יאפשר את המשך העליה בשיעור של כ-25 אלף עולים לשנה, מה שיוציא את הרוח ממפרשי ההתנגדות הציונית לספר הלבן ויפגע בתמיכת דעת-הקהל.¹⁸⁴ למרות זאת המשיכה ההנהגה הציונית בשלב זה להצהיר על התנגדותה לחלוקה.

פעולות אצ"ל ולח"י

בינתיים חלה רגיעה ביחסים עם השלטונות בארץ. אולם לעומת זאת ניצבה לפני הסוכנות, והישוב המאורגן כולו, שאלת חידוש פעולותיהם של האצ"ל והלח"י נגד השלטון הבריטי בארץ. פעולות אלו חודשו דווקא כאשר נראה היה כי המאבק בספר הלבן מתחיל להניב פרי, אף שטרם גובשה לו אלטרנטיווה. לפיכך עוררו פעולות אלה חששות חמורים, בראש וראשונה מפני שאישורו בפועל את הערכות הפקידות והצבא בארץ ובקאהיר כי פניהם של היהודים למרד אנטי-בריטי, בשעה שהערכות אלו נתפסו על-ידי ההנהגה הציונית כתמרון השהיה מצד תומכי הספר הלבן במטרה למנוע הסתלקות הממשלה הבריטית ממנו. כל עוד לא הוכרע מאבק זה ולא גובשה האלטרנטיב ווה הבריטית, נחשבו מעשי האצ"ל כמסכנים את ביטולו הצפוי של הספר הלבן, ומחזקים את עמדתם של היסודות הבריטיים העויינים לציונות במזרח-התיכון.¹⁸⁵ נוסף על כך, התחדשה בראשית 1944 תנועת עליה (לגאלית) לארץ, והיתה דאגה בסוכנות שהפיגועים מסכנים את המשכה.¹⁸⁶ וייצמן חשש שהפעולות בארץ-ישראל ישפיעו על עמדתו האישית של צ'רצ'יל. ראש-הממשלה היה האישיות היחידה כמעט בצמרת הבריטית שהתייחסה לציונים באהדה. וייצמן, שהשליך את כל יתרו על עמדות אישיות

183. סיכום הישיבה ב-23.2.1944, שם.

184. דו"ח שרתוק בישיבת הנהלת הסוכנות, 7.5.1944, עמ' 8, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ.

185. סיכום ישיבת הוועדה המדינית בלונדון, 17.4.1944, אצ"מ Z4/302/28, במיוחד דברי לוקר והוויכוח בין וייצמן לרב פישמן.

186. שם, וכן ראה דברי דובקין בישיבת הנהלת הסוכנות, 20.2.1944, עמ' 3, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ. אחת הפעולות הראשונות כוונה נגד משרדי מחלקת העליה הממשלתית, ובתגובה השביתו הבריטים את פעולות המשרדים הללו.

ונטה להתעלם מניתוח מערכות ותהליכים, הסתמך בעיקר עליו. עתה נודע לו מלורד מלצ'ט כי צ'רצ'יל רוגז על הנעשה בארץ, ומאיים להסתלק בפומבי מתמיכתו בציונות. בשביל וייצמן היה זה הרס כל התקוות הציוניות.¹⁸⁷ צריך היה לדעתו להבהיר בהקדם להנהגה הבריטית כי מדובר בפעולות של קבוצת מיעוט, שהישוב מנער את חוצנו ממנה, על־מנת שלא יחשב הישוב כולו אחראי לפעולותיה. מאידך גיסא, צריך היה להחיש את ההחלטה על פתרון שאלת ארץ־ישראל, מכיוון שהקיפאון המדיני מסייע לארגונים הפורשים לרכוש תמיכה ואהדה בציבור, ובמיוחד בקרב הנוער, שסבלנותו פוקעת לנוכח המשך משטר הספר הלבן. חששות אלה של ההנהגה הציונית היו ידועים לבריטים; מרכז המודיעין הפוליטי שלהם דיווח:

יש כעת סיבה להאמין שהסוכנות היהודית אינה מעוניינת לכפות עימות לפני סיום המלחמה. נראה שהדבר מצביע על כך שהם החליטו לבחור את שאלת העליה כנושא העימות, והם חוששים שמא הפעולה הבלתי־חזויה של הקיצונים עשויה להחיש את המשבר ולגרום לו לפני הזמן שנבחר.

לדעת הבריטים קיוותה ההנהגה הציונית כי תוכל לזכות לאחר המלחמה בתמיכה רחבה של דעת־הקהל בעולם בשאלת העליה, על־ידי הצגתה כבעיה הומאניטרית, שהבריטים מתעלמים ממנה מתוך שיקולים אימפריאליסטיים. תמיכה כזו תהיה מוכנה להשלים אפילו עם שימוש בכוח. לעומת זאת, נסוגו הבריטים מהערכתם כי הסוכנות תנסה לתפוס בכוח את השלטון בארץ, לא כל שכן במהלך המלחמה, משום שבכך תדחה רבים מאלה העשויים לתמוך בה במאבק על העליה.¹⁸⁸

סמוך לחידוש פעולות האצ"ל החל הצבא הבריטי בארץ־ישראל מתארגן לקראת אפשרות של הידרדרות המצב הפנימי. רוב גייסות הקו הראשון שחנו בארץ, שהו בה זמנית לצורך אימוניהם. הם לא היו כפופים למפקדת הצבא בארץ אלא למפקדת המחנה ה־9 ולדיוויזיה היהודית ה־10, ולא נועדו לטיפול

187. סקירת וייצמן בישיבת הוועדה המדינית, 18.4.1944, אצ"מ Z4/302/28.

188. תזכיר של בריגדיר קוויליאם בשם "הערכת האפשרות שהיהודים בארץ־ישראל ישתמשו בכוח בשנת 1944 להשגת מטרותיהם הפוליטיות", P.R.O., 15.2.1944, W.O.201/2163. התזכיר עורר עניין רב במחלקת המודיעין במטה הכללי בלונדון, שכן היתה כאן תפנית משמעותית לעומת הערכות הקודמות, אולם השר־התושב, מיון, סירב עדיין להצטרף להערכה מחודשת זו. ראה התכתבות בין המודיעין בלונדון למודיעין ולאג"ם בקאהיר בראשית מארס 1944, P.R.O., W.O.208/1705.

בבעיות מקומיות. עיקר הגייסות, שהיו כפופים למיפקדה בירושלים, היו יחידות מינהלה ושירותים: סדנאות, מחסנים, קשר, תובלה וכיוצא באלה. יחידות חיל-המצב היו ארצישראליות או אפריקניות, בתוספת גדוד הודי שהיה מוצב בחיפה. היו גם יחידות רפואיות, A.T.S., מתנות-מעבר ופולוגות עבודה, וכן כמה יחידות נ"מ וארטילריית-חופים באיזור חיפה.¹⁸⁹ התסריט שאליו התכוננו הבריטים היה שונה מזה שהתרחש בפועל. הם היו מוטרדים בעיקר בגלל חשש של התנגשויות בין יהודים וערבים בירושלים ובתל-אביב – יפו, וכן מפני התנגשויות בין יחידות צבאיות יהודיות וערביות ומפני הפגנות רחוב של יהודים או ערבים בערים הגדולות. כדי לטפל בהתפתחויות מעין אלה אורגנו מבין אנשי יחידות המינהלה, הכפופות למרחבים השונים, צוותי כוננות לפיזור הפגנות ולהפרדה בין הניצים.¹⁹⁰ הערכות אלו הסתמכו בעיקר על נסיון המפקדים הבריטיים בארץ בתקופת המרד הערבי. בפברואר 1944 נערך במיפקדה בירושלים תרגיל, או "משחק מלחמה", שבא לבדוק פתרונות אפשריים למצבים שאותם חזו הבריטים. אחד הלקחים העיקריים שהופקו מהתרגיל היה כי הצבא צריך לעמוד על כך שפעולותיו לא יוגבלו על-ידי שיקולים מדיניים. מסקנה אחרת חייבה את השימוש בגז מדמיע. היחידות התחלפו לעיתים קרובות, ולפיכך צריך יהיה להכנין ולהכשירן למילוי משימות של בטחון-פנים בתנאי הארץ. כנושא בלתי-מוכר התגלה שיתוף-הפעולה עם חיל-האוויר בדיכוי מהומות. בעיית ההפעלה והשליטה על יחידות החונות בארץ שאינן כפופות למיפקדה המרחבית שלה היתה גם כן בעייה הטעונה טיפול.¹⁹¹

ההתפרצות בראשית 1944 נשאה אופי שונה לחלוטין. ראשיתה היתה בהפגנה שלא עלתה יפה של האצ"ל בירושלים; במהלכה נורו יריות בודדות לעבר השוטרים שבאו לפזרה. יומיים קודם סוכל נסיון חבלה בכנסיית סט. ג'ורג' בירושלים. כעבור שבוע, ב-12 בפברואר, חובלו משרדי מחלקת העליה הממשלתית בשלוש הערים הגדולות.¹⁹² בשבועות הבאים נורו ונהרגו (על ידי אנשי לח"י) שני שוטרים בריטיים בחיפה, ומכוניות משטרה עלו על

189. טבלת סדר הכוחות של המיפקדה בירושלים, ינואר 1944, P.R.O., W.O.169/15849

190. הוראה מיבצעית מס' 2 של מיפקדת איזור 21 (לוד), 10.1.1944, P.R.O., W.O.169/15934

191. דו"ח גנרל מק'קונל למיפקדת המזרח-התיכון על תרגיל "כורש", 21.2.1944, P.R.O., W.O.169/15849

192. מפקד הצבא בארץ-ישראל אל משרד-המלחמה, 8.2.1944, P.R.O., 15.2.1944; סקירת P.I.C.M.E. לפברואר 1944, P.R.O., F.O.371/40125, E953/71/17, W.O.169/15698

מוקשים שהופעלו מרחוק. משרדי מס־הכנסה בערים הגדולות חובלו.¹⁹³ במאסר החלו הבריטים בצעדי תגובה, והצליחו לאתר ולאסור כמה מחברי הארגונים הפורשים.¹⁹⁴

את הפעולות הראשונות נטה המודיעין הבריטי לייחס ללח"י; ואילו באשר לאצ"ל, היו בראשית 1944 מוטרדים יותר מהשמועות על איחוד בינו לבין ה"הגנה", בפיקודו העליון של גולומב. מקור השמועות היה ככל הנראה בידיעות שהגיעו אליהם על התארגנות הנפל של תנועת "עם לוחם" בסוף 1943.¹⁹⁵ הערכת המודיעין היתה כי הסוכנות, לא רק שאינה עומדת מאחורי פעולות הטרור, אלא אף תהיה מוכנה לסייע בהשלטת הסדר.¹⁹⁶ יחד עם זאת העריכו כי גל הפעולות יגבר לקראת ה־31 במאסר, בתום חמש שנות מיכסת העליה על־פי הספר הלבן.¹⁹⁷ ואכן שני הארגונים, אצ"ל ולח"י, ביצעו ב־23 במאסר פעולות שתהודתן עלתה על זו של קודמותיהן. אנשי לח"י התנקשו ברחובות תל־אביב בארבעה שוטרים בריטיים; בירושלים חדרו אנשי האצ"ל למטה המשטרה, הרגו קצין בולשת, והניחו מטעני־חבלה שגרמו לנזק ניכר. בחיפה נהרגו בהתקפה דומה שלושה שוטרים ונפצעו ארבעה. עוד חבלה בוצעה אותו ערב במטה המשטרה ביפו. בתגובה הוכרז עוצר־לילה למשך יותר משבוע על חיפה היהודית, ירושלים החדשה ותל־אביב. כוחות צבא מאולתרים הובאו לערים על־מנת לסייע למשטרה באכיפת העוצר.¹⁹⁸ יחידות בריטיות בארצות השכנות הועמדו בכוננות גבוהה למקרה שייקראו להתערב, ובתי־הדין הצבאיים הורשו לפסוק עונשי־מוות על עבירות בטחונות.¹⁹⁹

193. דו"חות מפקד הצבא בארץ מ־22.2.1944 ו־28.2.1944, P.R.O., F.O.371/40125
E95317/31; סקירת ה־D.S.O. במיפקדה בירושלים לפברואר 1944, P.R.O.,
W.O.169/15851

194. הנציב העליון אל שר־המושבות, 5.3.1944, ו־18.3.1944, P.R.O., F.O.371/
40125, E1353

195. סקירת ה־D.S.O. במיפקדה בירושלים לינואר 1944, P.R.O., W.O.169/15851
המקור היה דו"ח שהשיגו הבריטים על פגישה שהתקיימה בגבעת־חיים באמצע
דצמבר 1943 בין גולומב וסנה מצד ה"הגנה" לבין ב. לובוצקי (אליאב) ורוזנפלד (?)
מצד האצ"ל (כפי שסברו).

196. בריגדיר קוויליאם ל־D.M.I. בלונדון, 19.2.1944, P.R.O., F.O.921/153

197. סקירת ה־D.S.O. לפברואר 1944, P.R.O., W.O.169/15851

198. יומן המלחמה של איזור 21 (לוד), 23-31.3.1944, P.R.O., W.O.169/15934; דו"ח
מפקד משטרת מחוז לוד למפקח הכללי, 24.3.1944, וביולטין ה־C.I.D. ל־24.3.1944,

שם. מפקד הצבא בארץ למשרד־המלחמה, 24.3.1944, העתק ב־P.R.O., F.O.921/
E1751, 153. העוצר הוסר ב־7 באפריל.

199. יומן המלחמה של מיפקדת הצבא בארץ־ישראל, 24-25.3.1944, P.R.O., W.O.169/

תגובת הסוכנות לפעולות אצ"ל ולח"י

בהנהלת הסוכנות נשמעו תגובות נזעמות לפעולות הראשונות. הועלו תביעות להפסקה מוחלטת של שיתוף-הפעולה עם הרוויזיוניסטים במגבית ההתגייסות ובוועד ההצלה, אולם לא היתה הסכמה על כך. ג'וזף, סנטור, קפלן ודובקין תמכו בהצעה. גרינבוים הסתייג, וניסה למתוח קו מפריד בין לח"י ואצ"ל. בן-צבי טען כי "אין כל ספק ששתי הפירמות הרוויזיוניסטיות מזיקות. כל פעולותיהם הן בבחינת מעשה פשע, וזה גם מהצד הפוליטי, אם לא לדבר על הצד המוסרי-אתי." אולם לעצם העניין פיקפק ביעילות סילוקם ממגבית ההתגייסות, ושלל את סילוקם מוועד ההצלה, בשל המשמעות החמורה שתהיה לכך אם יפתחו בפעולות נפרדות של עזרה והצלה. בסופו של דבר סוכם לנסות להשפיע עליהם, בדרכי עקיפין ובאמצעות מתווכים, שיימנעו מפעולות.²⁰⁰ ההתלבטות נמשכה גם בישיבה הבאה, לאחר שבשבוע החולף בוצעו עוד פעולות. סנטור תבע למסור את המבצעים לממשלה: "עלינו להשתמש בכל הכוחות העומדים לרשותנו לדיכוי המעשים, אם על-ידי אמצעים עצמיים, או על-ידי מסירת האשמים לידי הממשלה. אם נשב בחיבוק-ידיים – דמנו בראשנו." היתה זו הפעם הראשונה שהועלתה התביעה, אשר מומשה אחר-כך ב"סזון", אולם בשלב זה לא עוררה הד. בן-גוריון חשש מפרובוקציה בריטית המסתתרת מאחורי פעולות הפורשים:

הוא אינו בטוח כלל שהמטרה אינה יודעת מי ומי הם העושים, ויתכן גם שהיא רואה אולי כמה ממעשיהם ברצון. מה איכפת להם אם יהרסו כמה בתים ממשלתיים: להיפך – זה מסייע לה, כי יש אפשרות לטלגרף ל"טיימס" על תעלולי היהודים וזה מגדיל את ההתנגדות אלינו. [...] על ד"ר סנטור גם לזכור כי מסירת אינפורמציה מצד אחד תביא איתה באופן הגיוני מסירת אינפורמציה מהצד השני, וזה יהפוך את הישוב בארץ למלשינים הדדיים.

בן-גוריון הציע לבודד את המבצעים, ולהקים מחיצה בינם לבין הישוב באמצעות מערכת הסברה אינטנסיבית. גרינבוים שלל אפילו פעולה זאת, ומשמעות הדבר נתפרשה שיש לעמוד מן הצד ולראות כיצד יפלו דבריהם.²⁰¹

15849. סיכום דיון בין גנרל מק-קונל למפקדי המחוזות ב-25.3.1944, P.R.O.,
W.O.169/15934

200. פרטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 20.2.1944, עמ' 2-5, אצ"מ. עוד קודם לכן גונו הפעולות בעיתונות, וכן פורסם בגנותן כרוז של הוועד הלאומי.

201. שם, 27.2.1944, עמ' 7-10.

אולם עד מהרה התברר כי אין הסוכנות יכולה לנקוט זמן רב בעמדה של שב ואל תעשה. שרתוק שלח מבריתניה מיברקים מדאגיים על ההשפעה המצטברת של כותרות העיתונים המכריזות על "פצצות בארץ-ישראל" בתודעת הציבור ובחוגי השלטון, דווקא בעת שמתנהלים מגעים מדיניים חשובים בלונדון. הוא תבע לנקוט פעולה להפסקת הפעילות הטרוריסטית ולצמצום הנוק שהיא גורמת לפעולה המדינית הציונית.²⁰² הבריטים עצמם תהו מה חלקה של ה"הגנה" בכל הפעילות הזאת, במיוחד לאור הערכותיהם כי ה"הגנה" והאצ"ל התאחדו חודשים מספר קודם לכן.²⁰³ בראשית אפריל, לאחר שהוסר העוצר מעל שלוש הערים, החליטה הנהלת הסוכנות לפתוח במסע-הסברה נרחב נגד האצ"ל והלח"י, במטרה לבדודם, אך להימנע מהסגרתם לשלטונות. עם זאת הוחלט להפעיל כוח כל אימת שינסו הפורשים לפעול בכוח בתוך הישוב (לשם שוד או סחיטה למימון פעולותיהם): "יש לדאוג למנוע בכוח יהודי ובאמצעים יהודיים את מעשי הכנופיות". לבירור נוסף נדחו השאלות אם יש להקים יחידה מיוחדת לשם פעולה נגדם, וכן שיתוף-הפעולה עם המשטרה או הצבא במקרים מיוחדים, ושאלת הרחקתם של הרוויזיוניסטים מוועד ההצלה.²⁰⁴ בינתיים נקט "השומר הצעיר" יוזמה והציע למשטרה, בתנאים מסויימים, למסור "אינפורמציה הנוגעת לזהותם של הטרוריסטים". המסירה הותנתה באישור מוסדות התנועה. אולם דווקא מלשין מאנשי הכספים הבולטים של האצ"ל, הוא שמסר למשטרה רשימה של ראשי הארגון, ומיד אחר-כך נעצרו 50 איש, ביניהם מפקדים.²⁰⁵ הרשימה שנמסרה היתה כמעט מלאה, אולם המשטרה לא הצליחה לעלות על עקבות רבים מהנזכרים בה וביניהם מ. בגין, י. מרידור, א. בן-אליעזר, ת. לנדאו, ש. כצנלסון (תמיר) ואחרים.²⁰⁶ בעקבות פרשת ההלשנה והמעצרים חלה הפסקה בת כמה שבועות בפעולות האצ"ל. בתקופה זו אירעו התנגשויות בין אנשי לח"י למשטרה שבהן סבלו שני הצדדים אבידות.²⁰⁷ פעולות האצ"ל חודשו

202. למשל, שרתוק אל ג'וזף, 6.3.1944, אצ"מ S25 1548.

203. סקירת ה-D.S.O. במפקדה בירושלים למארס 1944, P.R.O., W.O.169/15851.

204. פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 2.4.1944, החלטות, אצ"מ.

205. הנציב העליון אל שר-המושבות, 2.4.1944, E2141, P.R.O., F.O.921/153. על פרשת המלשין חילביץ ראה גם ספר תולדות ההגנה, כרך א', עמ' 524.

206. דו"ח מפקד ה-C.I.D. (גיילס) למזכיר הראשי על פרשת ההלשנה והמעצרים, 3.4.1944, העתק באצ"מ S25/252. לדו"ח מצורפות הרשימה שמסר חילביץ ורשימת העצורים בפועל.

207. דו"ח המפקד הצבאי בארץ-ישראל למשרד-המלחמה, P.R.O., F.O.921/11.4.1944.

P.R.O., F.O.921/153, 6.4.1944; הנציב העליון אל שר-המושבות, E2277

ב־17 במאי בהתקפה על תחנת השידור ברמאללה. בשאלה שיתוף־הפעולה פנתה הסוכנות למזכיר הראשי של ממשלת ארץ־ישראל ולראשי המשטרה, והציעה שיתוף פעולה נגד האצ״ל והלח״י בתנאים מסויימים: ב. ג'וזף הודיע כי הסוכנות נכונה לעצור את הטרוריסטים ולהחזיקם במקומות שונים על־פי בחירתה; היא מוכנה למסור למשטרה את שמותיהם, אך לא את מקום הימצאם; ואם בעקבות מסירה כזו ייעצר מישהו, תתחייב המשטרה לא לנקוט נגדו פעולה. ההצעות נדחו על־ידי הבריטים, אולם הובילו אותם למסקנה ש״הסוכנות מוכרחה לדעת את זהותם, ויתכן גם את מקומות מחבואם, של טרוריסטים חשובים״.²⁰⁸ בגלל דחיית הבריטים את תנאי הסוכנות להסגרת חברי האצ״ל והלח״י, נדחה ה״סוּזן״ בכמה חודשים. אולם גם בתקופה זו סייעה הסוכנות בידי השלטונות במניעת פעולות. ביוני 1944 הזהיר הש״י את המיפקדה הצבאית מפני התקפות על מטה המשטרה בירושלים ועל משכנו של בית־הדין הצבאי שהיה אמור לשבת בדינו של איש לח״י מ. שמואלביץ. בעקבות זה ננקטו צעדי ביטחון, שכתוצאה מהם בוטלו שני המיבצעים, ובירושלים נתפס מחבוא חומרי חבלה של האצ״ל.²⁰⁹

צעדי התגובה של הבריטים נגד המחתרנות

בחודשי הקיץ של 1944 פחת העניין הציבורי בישוב בפעולות הטרור, כיוון שעיקר תשומת־הלב הופנתה לשתי מערכות הבחירות שהעסיקו אותו, להסדרות ולאספת הנבחרים. אולם רגישותם של הבריטים למסע הפעולות של אצ״ל ולח״י גברה. בתחילה לא איתרו את האצ״ל כגורם פעיל בפעולות אלה, ולפיכך הפליגו בהערכתם את עוצמת לח״י, וזו הרקיעה בתוך שלושה שבועות מ־200–250 איש עד ל־2000.²¹⁰ את זיהוי פעולות האצ״ל קבעו

- E2238, 10.4.1944, P.R.O., F.O.921/153, E2254, סקירת ה־D.S.O. במיפקדה בירושלים לחודש מאי 1944, P.R.O., W.O.169/15851
208. בריגדיר קוויליאם ל־M.I.2 בלונדון, 8.5.1944, P.R.O., F.O.921/153. על הצעה דומה (שנדחתה) למיפקדת הצבא בארץ ראה דו״ח S.I.M.E. מס' 181, 11.5.1944, P.R.O., W.O.208/1562. על הצעות של וייצמן ברוח זו ראה שרתוק בישיבת הנהלת הסוכנות, 21.5.1944, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ״מ.
209. מק־מיכל אל שר־המושבות, 25.6.1944, E3805, P.R.O., F.O.371/40126. סקירת ה־D.S.O. ליוני 1944, P.R.O., W.O.169/15851. פעולה מצומצמת יותר בהיקפה בוצעה על־ידי האצ״ל בירושלים כעבור שלושה שבועות (יומן המלחמה של האג״ם במיפקדה בירושלים, 17.4.1944, P.R.O., W.O.169/15849).
210. ראה דו״חות S.I.M.E. מס' 171 ו־174, 1.3.1944 ו־21.3.1944, P.R.O., W.O.169/15849

הבריטים מאוחר יותר, רק לאחר שהופצו "כרוזי הכרזת המרד" של מיפקדת האצ"ל בעקבות כמה מפעולותיו. וגם לאחר זאת עדיין פיקפקו בכך, והמשיכו לחפש את האיחוד בינו לבין ה"הגנה". פגישות שנערכו על-מנת להזהיר את ראשי האצ"ל מתוצאות פעולותיהם פורשו על-ידי הבריטים כדיונים על איחוד בין שני הארגונים.²¹¹ רק כעבור חודשיים חזרו בהם מהערכתם, וראו את מקור כל השמועות על איחוד ארגוני המחתרת בתגובה הנועזת והמאור-חדת של הישוב לחיפוש ברמת-הכובש בנובמבר 1943. ברם, האדמיניסטרציה ציה בארץ לא האמינה מלכתחילה בדיווחי המודיעין הצבאי על האיחוד, וחשבה כי הידיעות שעליהן הסתמכו הודלפו בכוונה, כדי לרמוז לשלטונות על עוצמת ההתנגדות.²¹²

המיפקדה הבריטית התייחסה בשלב זה לפעולות האצ"ל והלח"י כאל מאורעות קלי-ערך. דאגתה היתה נתונה להתפרצות הגדולה, מצד הערבים והיהודים כאחד, אשר היתה צפויה לדעתה אחרי ההכרזה על מדיניות חדשה בארץ. הבעיה העיקרית בעיניה היתה עדיין ההתנגשויות הצפויות בין יהודים לערבים, כאשר על הצבא יוטל להשליט סדר ולכפות את תוכנית החלוקה על שני הצדדים, וביחוד על הקיצוניים שבכל צד.²¹³ מיפנה לחומרה ביחסם של הבריטים לפעולות אצ"ל ולח"י חל בקיץ 1944. הלח"י עבר עתה לנסיגות התנקשות באישים מרכזיים.²¹⁴ האות לכך ניתן בנסיון-הנפל להתנקש בחייו של הנציב העליון ב-8 באוגוסט 1944.²¹⁵ בעקבות התנקשות זו הכריז צ'רצ'יל בישיבת הקבינט כי: "יש להבהיר למנהיגים היהודיים האחראיים כי אנו מצפים מהם שינקטו בכל-הצעדים המעשיים שביכולתם על-מנת לסלק את הכנופיות האחראיות לזוועות כאלה."²¹⁶

211. כך, למשל, לגבי פגישת גולומב עם ראשי האצ"ל ב-19 באפריל 1944, ראה דו"ח S.I.M.E. מס' 183, מ-24.5.1944, שם.

212. תזכיר P.I.C.M.E. על הערכת אפשרות האיחוד בין ה"הגנה" לאצ"ל, 19.7.1944, P.R.O., W.O.169/15702

213. הנחיות לתרגיל "סקילה" (תרגיל קשר של מיפקדות, 16-25.7.1944 P.R.O., W.O.169/15849-50), מלמדות כי זו היתה ההערכה שגובשה בירושלים. מרבית האירועים בתרגיל נגעו למהומות והתנגשויות בין יהודים וערבים, ומיעוטם להתקפות על אובייקטים צבאיים וממשלתיים.

214. ראה מק-מייכל אל סטנלי, 28.7.1944, E4638, F.O.371/40126, P.R.O..

215. דו"ח על ההתנקשות בנציב העליון ב-8.8.1944 ותגובת השלטונות P.R.O., W.O.169/15934

216. סיכום ישיבת קבינט המלחמה ב-9.8.1944, 263, W.M. 104(44), P.R.O..

דוויזיית רגלים שלמה שהובאה למנוחה מאיטליה הועמדה בכוננות לרשות המפקדה הצבאית, לצורך טיפול בכעיות בטחון-פנים.²¹⁷ אולם המודיעין במטה הכללי בלונדון העריך כי כל עוד הסוכנות מתנגדת לטרור, ואינה מאפשרת להגנה ליטול בו חלק, אין הצדקה בנקיטת צעדים מיוחדים, לכד מהשלמתה של המשטרה המיוחדת. עם זאת העריכו אנשי המודיעין בלונדון, בהסתמך על אנשיהם במזרח-התיכון, כי הסוכנות לא תוכל לדבוק בגישה זו זמן רב, ועם סיום המלחמה תיאלץ לשנותה, אותה שעה תהפוך העליה לבעיה המרכזית, ובעניין זה אין הבדלי גישה בין ה"הגנה" לאצ"ל. זו תהיה גם שעתה הקשה של המדיניות הבריטית בארץ-ישראל, שכן בשאלת העליה נתמכת הסוכנות על-ידי קשת רחבה בדעת הקהל האמריקנית, משתי המפלגות, ועל-ידי מפלגת העבודה הבריטית. חולשה שיגלו השלטונות בארץ בשלב זה תביא לידי תזוזה, גם של ה"הגנה", לעבר הקו הקיצוני של הפורשים. תהליך כזה יגרור תגובות בארצות הערביות; וכל זה עלול להתרחש במועד קרוב למדי.²¹⁸

תגובת השלטונות בארץ נראתה מתונה מדי למוין, השר-התושב בקאהיר. הוא יחס את רכותם של צעדי הממשלה, לאחר נסיון ההתנקשות בנציב העליון, לרתיעתו של מק-מייכל, ערב סיימו את תפקידו, מנקיטת צעדים חריפים שיתפרשו כנקמנות אישית. לפיכך פנה אל סטנלי, והציע כמה הצעות שביקש לדון בהן עם לורד גורט, הנציב המיועד להחליף את מק-מייכל. הוא הציע להחמיר את הצנזורה על העיתונות בארץ, ורמז כי בנסיבות הקיימות אין אדווין סמואל (בנו של לורד הרברט סמואל, הנציב העליון הראשון), שאך זה נתמנה לצנזור, האיש המתאים לתפקיד. הוא תבע להחריף את העונשים המשפטיים והאדמיניסטרטיביים המוטלים על אנשי המחתרת הנתפסים, והזהיר כי תגובה מתונה מדי עשויה לרפות את ידי השוטרים היהודים, ולעורר את השוטרים הבריטים לחוסר משמעת ולתגובות אלימות. בעיקר הזהיר מפני תוצאות החולשה, או מה שיתפרש כחולשה בריטית, במדינות הערביות, שבהן ממילא צפויות לבריטים צרות לאחר המלחמה.²¹⁹

217. מפקדת המזרח-התיכון למיפקדת הצבא בארץ-ישראל, P.R.O., 5.8.1944

W.O.169/15659

218. תזכיר של M.I.2, 14.8.1944, וראש המודיעין לראש המיבצעים, 15.8.1944

P.R.O., W.O.208/1705, minutes

219. מוין אל סטנלי, 16.8.1944, P.R.O., F.O.371/40126, E4638

הנציב, ומוין חזר בו (סטנלי אל מוין, 23.8.1944, שם: מוין אל סטנלי, 26.8.1944,

שם).

שבועיים לאחר נסיון ההתנקשות במק־מייכל, שב האצ"ל ותקף תחנות משטרה, הפעם באיזור תל־אביב. הצבא הגיב ביתר חריפות, אולם עדיין נמנע מלהפעיל כוחות־שדה. החיילים שסייעו למשטרה באכיפת העוצר ופיטרלו ברחובות תל־אביב היו חיילי סדנאות הרכבת מיפו, ואנשי סגל של מחנה מעבר, שהיוו את קבוצות הכוננות לבטחון־פנים של המפקדה המרח־בית. אנשי גדוד הסיור של הדיוויזיה ה־5 הוחזקו עדיין בעתודה.²²⁰

הצבא לא ראה בפעולות שביצעו האצ"ל והלח"י בעייה צבאית רצינית. גם השפעתן המדינית על הבריטים היתה אפסית עד כה ולא היה בהן כדי להזיזם מהחלטתם לדחות את ביצוע השינוי במדיניותם בארץ עד לאחר סיום המלחמה עם גרמניה, או להניעם לפרסם את מדיניותם לפני המועד שקבעו. במוקד הדיונים בלונדון, בין ההנהגה הציונית לממשלה הבריטית, עמדו בחודשים אלה שאלות הצלחה של יהדות הונגריה, הקמת החטיבה היהודית הלוחמת, וניצול יתרת מיכסת הסרטיפיקטים. בארץ היה הישוב עסוק בבחירות, והנהגתו היתה שקועה בתכנון הקליטה ההמונית של עולים וחיילים משוחררים לאחר המלחמה. להנהגת הישוב, כמו לבריטים, היה ברור עתה ששעת ההכרעה לא תבוא לפני הניצחון באירופה. יחד עם זאת, דבקה בה תדמית של חוסר־מעש והפופולריות של האצ"ל והלח"י בישוב גברה בשל עצם פעילותם, ללא קשר במשמעותה הצבאית או השפעתה המדינית.

לאחר שמק־מייכל עזב את הארץ שלח ממלא־מקומו, המזכיר הראשי שאן, דיון־וחשבון קודר ללונדון. הוא תיאר את הפופולריות הגוברת של ארגוני המחתרת הפעילים, שאותה יחס למנטליות של הישוב, ולכן אף צָפָה את המשכה בעתיד אם לא יינקטו צעדים תקיפים נגדם. בתור צעדים מידיים הציע לשר־המושבות ליזום מערכה עיתונאית בבריטניה ובארצות־הברית נגד הטרור בארץ־ישראל, שכן היהודים מחשיבים מאוד את דעת־הקהל בשתי המעצמות האנגלו־סאקסיות. הוא עמד על ההבחנה המקובלת בישוב בין השלטונות הצבאיים, ה"ידידותיים" לו, לבין השלטונות האזרחיים ה"עויי־נים" אותו, והציע לפרסם הכרזה משותפת לצבא ולאדמיניסטרציה האזרחית כנגד הטרור, שתבהיר לישוב שבעניין זה מאוחדים השלטונות בדעתם התקיפה כי יש לחסל את התופעה ויהי מה. אולם את הפתרון האמיתי ראה בהכרזה על מדיניות ברורה בארץ־ישראל, שתשים קץ למצב של אי־ודאות,

220. דו"ח מיפקדת מחוז 21 על האירועים בתל־אביב בליל 22-23 באוגוסט 1944, P.R.O., W.O.169/15934; יומן המלחמה של האג"ם במיפקדת הצבא בירושלים,

P.R.O., W.O.169/15850, 20-24.8.1944

שהוא בגדר הזמנה ללחץ על בריטניה, בתקווה להשפיע על מדיניותה.²²¹ העמימות האופפת את המדיניות הבריטית לטווח רחוק בארץ-ישראל הטרידה, על רקע התפשטות פעולות המחתרת, גם את ראשי הצבא. הערכות המודיעין על הידרדרות מצב הביטחון הפנימי בארץ והציפיות להחמרתו ככל שתתקרב המלחמה לסופה הביאו, סמוך לנסיון ההתנקשות במק-מייכל, למחשבות מחודשות על תגבורו של חיל-המצב.²²² באותו זמן נכנסו להילוך גבוה מהלכי התכנון בכל הנוגע לפריסתו של הצבא הבריטי בתום המלחמה עם גרמניה. גנרל פייג'ט, מפקד הכוחות במזרח-התיכון, שהחליף בראשית 1944 את וילסון, נדרש למסור לוועדת ראשי המטות את הערכת הכוחות שיידרשו לו לעתיד הקרוב ולעת תום המלחמה. אולם, הערכה זו היתה תלויה בין השאר בשאלה מה תהא מדיניותה של בריטניה בארץ-ישראל, ועל כך לא היו בידי ראשי המטות נתונים מתאימים. הם רק קיוו, כי כל החלטה שתתקבל על מדיניות לטווח רחוק תותיר בידיהם די זמן להתאים לה את ההיערכות הצבאית.²²³

בתוך כך החרפו השלטונות את מאבקם בארגוני המחתרת. בתחילת ספטמבר ערך הצבא מצוד יזום ראשון אחר חברי הארגונים באיזור פתח-תקווה. (עד כה בוצעו רק פעולות תגובה להתקפותיהם), שבמהלכו אותרו ונעצרו כמה עשרות מאנשיהם. במיבצע זה הופעלו לראשונה יחידות קור-ראשון מן הדיוויזיה ה-5.²²⁴ האצ"ל השיב בסוף אותו חודש בהתקפות על תחנות המשטרה בבית-דגון ובגדרה.²²⁵ למחרת התנקשו אנשי לח"י בחייו של קצין הבולשת וילקין. פעולות אלה הדליקו אור אדום, הן אצל הבריטים והן בהנהגת הישוב, במיוחד לנוכח איומי אצ"ל ולח"י שבתגובה על הפעלת הצבא נגדם ישימו קץ להימנעותם מלפגוע במטרות צבאיות.²²⁶ הצבא הצטרף עתה להערכותיו של ממלא-מקום הנציב; במיוחד חשש מפני ניסיון לפרוץ בכוח למחנה המעצר בלטרון ולשחרר את חברי אצ"ל ולח"י העצורים שם. לפיכך המליצה מפקדת המזרח-התיכון, בעקבות המלצותיו של שאו, להרחיק את העצורים מהארץ.²²⁷ ההשפעה המצטברת של פעולות שני

221. המזכיר הראשי אל שר-המושבות, 2.10.1944, E6056, P.R.O., F.O.371/40127.

222. גנרל קנדי אל גנרל אלן ברוק, 17.8.1944, minutes, שם.

223. ראשי המטות אל גנרל פייג'ט, 26.8.1944, W.O.214/47, P.R.O..

224. דו"ח מפקד איזור לוד על מיבצע "הקטור", 5.9.1944, W.O.169/15934, P.R.O..

225. דו"ח מיפקדת איזור לוד על ההתקפות, 28.9.1944, שם.

226. סקירת ה-D.S.O. במיפקדה בירושלים לחודש ספטמבר 1944, W.O.169/15851, P.R.O..

227. המפקד הראשי במזרח-התיכון אל משרד-המלחמה, 3.10.1944, F.O.371/, P.R.O..

הארגונים החלה עתה, באוקטובר 1944, לתת אותותיה גם בלונדון, אולם המסקנות היו מנוגדות. משרד־המושבות ראה במצב הביטחון בארץ נימוק להחשת קבלת ההחלטה בדבר עתידה המדיני, ופרסומה אף לפני הניצחון הסופי על גרמניה.²²⁸ משרד־החוץ, לעומת זאת, העריך כי כל החלטה כזו רק תעניק תאוצה למסע הטרור, במטרה לשנות את תנאי החלוקה לטובת היהודים, ולפיכך יש לדחותה.²²⁹ מצודים כמו בפתח־תקווה נמשכו באיזור תל־אביב גם בחודש אוקטובר.²³⁰ בעקבותיהם גורשו מהארץ למזרח־אפריקה ב־16 באוקטובר כ־250 מעצורי האצ"ל.²³¹

רצח לורד מוין ותוצאותיו

בהנהלת הסוכנות תבע בן־גוריון להתייצב בגלוי נגד "הפורשים", שכן פעולותיהם "עלולות להרוס את תקוותנו האחרונה". על אף התנגדות גרינבוים והרב פישמן, החליטה ההנהלה להציע לוועד־הפועל הציוני להת־נער בפומבי מהמעשים וממבצעייהם; מאחורי הצעה זו אפשר היה לגלות על נקלה את הדאגה מהתגברות הפופולריות של ארגוני המחתרת בקרב הנוער בארץ, ומהפסיוויות האוהדת שמגלה הציבור כלפי מיבצעייהם.²³² שובם של שרתוק וגולומב מלונדון, לאחר השלמת המשא־ומתן על הקמת החי"ל, חיזק עוד יותר את עמדתם של הדורשים פעולה תקיפה מצד הישוב המאורגן נגד הפורשים, שתכלול את הפעלת ה"הגנה" נגדם.²³³ ההנהגה הציונית סבלה איפוא מחילוקי־דיעות בשאלת היחס לטרור, לצד חילוקי־הדיעות הנמשכים בשאלת היחס לחלוקת הארץ. בשאלה זו נעשתה עמדתה מתונה יותר, והוסכם שאין בינתיים להכריז בפומבי על התנגדות, אם כי זו בוטאה

40127, E6160

228. תזכיר של סטנלי קבינט על מצב הביטחון בארץ־ישראל, P.R.O., 7.10.1944, W.P.(44)559

229. תרשומות של הנקיי ושל בקסטר, P.R.O., F.O.371/40127, E6059,5-6.10.1944, minutes

230. מיפקדת המזרח־התיכון למשרד־המלחמה, P.R.O., W.O.169/15636, 11.10.1944; סקירת ה־D.S.O. לחודש אוקטובר 1944 (P.R.O., W.O.169/15851) מונה שישה מיבצעים כאלה.

231. פקודת מיבצע "כדור־שלג" (Snow-ball), 16.10.1944, ודו"ח על מהלך המיבצע מ־21.10.1944, P.R.O., W.O.169/15850

232. פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 1.10.1944, עמ' 2-7, אצ"מ. סקירת P.I.C.M.E. למחצית הראשונה של אוקטובר 1944, P.R.O., W.O.169/15703

233. סקירה דרישבונית של P.I.C.M.E., P.R.O., W.O.169/15703, 14.11.1944

בתקיפות בשיחות פרטיות.²³⁴ וייצמן עמד לבוא לארץ-ישראל בניסיון להרגיע את הרוחות בארץ ובלונדון. ערב צאתו נפגש עם ראש ועדת הקבינט, מוריסון, שלא גילה לו דבר על הוועדה ועל תפקידו. מוריסון דיווח לצ'רצ'יל שווייצמן הקשיח את עמדתו נגד החלוקה, ואילו הוא עצמו, מבלי לגלות יותר מדי את קלפיו, הסביר לו את השיקולים הבריטיים בעדה.²³⁵ למחרת נפגש וייצמן עם צ'רצ'יל, שסיפר לו רשמית על קיום הוועדה, אולם סירב לעיין במפות שנועדו להסביר את טיעונו של וייצמן נגד החלוקה.²³⁶ ב־6 בנובמבר 1944 הגיע המאבק בין ארגוני המחתרת והשלטונות לשיא חדש, עם רצח השר-התושב לורד מוין, בקאהיר, על-ידי שני אנשי לח"י. התגובה הבריטית היתה הפעם חריפה יותר. סטנלי הזעיק אליו את וייצמן. הוא שקל תגובה חריפה, שעיקרה מיבצע מקיף של חיפושי נשק, והודעה על הפסקת העליה, ועם זאת דחיית כל החלטה על מדיניות חדשה בארץ-ישראל. בטרם יגיש את המלצותיו לקבינט ביקש ללמוד את דעתו של גורט. הוא הבהיר לנציב כי

צעדים שיינקטו חייבים להיות מידיים, ויש לעשות כל מאמץ שייראו דרמטיים בעיני הציבור. עלינו לשקול את ההשפעה לא רק בארץ-ישראל אלא על המזרח-התיכון ועל העולם כולו. נדרשת הצגה מהממת למען האינטרסים של היוקרה הבריטית. תנועת גייסות הביקף מרשים תהיה ודאי אחת הדרכים הטובות ביותר להשיג זאת.²³⁷

גורט היה שקול יותר, ולאחר התייעצות עם מפקדי הצבא הציע להימנע מהכרזה על הפסקת העליה ומיבצע חיפוש נשק מקיף, שהמפקדים חששו לבצעו, בהיעדר חומר מודיעיני מספיק כדי להבטיח את הצלחתו; לדעתם גם נזקקו לעוד דיוויזיה שלא היתה בנמצא. תוצאות הכרזה על הפסקת העליה נראו לפייג'ט חמורות פחות, אולם גם הן היו מטילות עול נוסף ופוגעות במאמץ המלחמתי.²³⁸ למחרת הרצח קרא אליו הנציב העליון את שרתוק,

234. פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 29.10.1944, עמ' 3–5, אצ"מ.

235. ה. מוריסון אל צ'רצ'יל על שיחתו עם וייצמן, 3.11.1944, P.R.O., PREM 4/52/3. גירסתו של וייצמן על השיחה בדיווחו לוועדה המדינית היתה שונה: "מוריסון אמר שהוא שונא את רעיון החלוקה, אבל קיימת בעיה." (אצ"מ I 4/10379 Z4).

236. סיכום ישיבת הוועדה המדינית בלונדון, 6.11.1944, אצ"מ I 4/10379 Z4, מארטין אל גייטר, 4.11.1944, P.R.O., PREM 4/52/3. דו"ח וייצמן בישיבת הנהלת הסוכנות, 19.11.1944, עמ' 2–4, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, אצ"מ.

237. סטנלי אל גורט, 8.11.1944, העתק ב־W.O.208/1706, P.R.O..

238. פייג'ט אל משרד-המלחמה, 11.11.1944, שם.

והזהירו מפני חומרת המצב. הוא תבע שיתוף-פעולה, מצד הסוכנות ומצד העיתונות, בסיוע מעשי למלחמה בטרור ובהקעת המבצעים בדעת-הקהל הישובית. הסוכנות נענתה לתביעתו של גורט, פירסמה הודעת גינוי, ובן-גוריון קרא במסיבת עיתונאים לעיתונות "לפנות לישוב בקריאה בדבר הגשת עזרה לשלטונות, כפי שהיה עושה זאת הציבור הבריטי באנגליה."²³⁹ כתוצאה מההחלטה לשתף-פעולה הודיעו גרינבוים ופישמן על התפטרותם מהנהלה.²⁴⁰ בתוך כך, בהיעדר יכולת מיידית להגיב כפי שהיה רוצה, הציע סטנלי לצ'רצ'יל לפרסם אזהרה פומבית חריפה לישוב, שתכלול איום בהפסקת העליה. הוא ביקש להחיש את פרסום האזהרה, ולפיכך ויתר על רעיון שהעלה גורט, לבקש מהנשיא רוזוולט לפרסם אזהרה מצידו, כדי לא להסתבך במשא-ומתן עם האמריקנים על הניסוח.²⁴¹ הקבינט אכן החליט לפרסם אזהרה כזו, אולם ברגע האחרון שינה צ'רצ'יל את הניסוח והשמיט ממנה את האיום בהפסקת העליה בנימוק שהוא ילכד את היהודים נגד בריטניה במקום שיתלכדו נגד הטרוריסטים. תחת זאת הצהיר בפרלמנט כי באם לא יושם קץ לטרור, יאלצו גם יידיי היהודים, כמוהו למשל, לבדוק את עמדתם מחדש.²⁴² גם בנוסח מרוכך זה עורר הנאום חרדות בקרב הציונים, והביא לזמן-מה להנמכת הטון של פעילותם בבריטניה.²⁴³ בכאן ארצה דיבר וייצמן על "האסון אשר קרה לנו".²⁴⁴ ואכן, נראה היה כי הבריטים עומדים לנקוט צעדים חמורים. ועדת ההגנה של המזרח-התיכון, שכללה את מפקדי שלוש הזרועות, התכנסה בעקבות הרצח והמליצה על נקיטת צעדים חריפים. לאחר שבתגובה ראשונה חששו הגנרלים מצעדים דרסטיים, שינו את דעתם בלחץ הדיפלומטים במזרח-התיכון. העמדה שגיבשו הללו בקאהיר שבועיים לאחר הרצח הזהירה, שתגובה בריטית מתונה עשויה להתפרש כחולשה, ולערער את מעמדה של בריטניה ברחבי המזרח-התיכון. הם פסלו את הצעות שיתוף-הפעולה מצד הסוכנות בנימוק שדבר זה יעניק לסוכנות מעמד כמעט שווה לזה של הממשלה בשמירה על החוק והסדר. לפיכך טענו שיש לתבוע מהסוכנות שיתוף-פעולה ללא תנאי במאבק נגד האצ"ל והלח"י. הם תבעו עוד לנקוט מיד בשתי פעולות: א. לפרוק את הנשק מארגוני המחתרת

239. פרוטוקולים של שתי ישיבות הנהלת הסוכנות, 7.11.1944, אצ"מ.

240. פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 12.11.1944, שם.

241. סטנלי אל גורט, 10.11.1944, P.R.O., W.O.208/1706.

242. Hansard, *Parliamentary Debates, House of Commons*, 17.11.1944.

243. ראה פרוטוקול ישיבת המשרד הציוני בלונדון, 20.11.1944, אצ"מ Z4/10379 I.

244. פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 19.11.1944, עמ' 7-6, אצ"מ.

בארץ-ישראל, לרבות ה"הגנה"; ב. להשעות את העליה. כמו כן דרשו לעכב כל החלטה בדבר המדיניות העתידה בארץ-ישראל עד לחיסולו של הטרור. ברור היה להם כי ביצוע מהלכים אלה יחייב ריכוז כוחות ניכרים בארץ-ישראל, שיוכל להיעשות רק על חשבון כוחות מזירות הלחימה האחרות, אולם הם טענו כי מוטלים על הכף מעמדה של בריטניה והאינטרסים שלה במזרח-התיכון, וזה מצדיק אפילו פגיעה במאמץ המלחמתי.²⁴⁵ הנציב העליון הצטרף עתה אף הוא לדרישה לבצע חיפושי נשק מקיפים.²⁴⁶ הקיצוני מכולם היה השגריר הבריטי במצרים, לורד קילרן.²⁴⁷ מפקדי הזרועות במזרח-התיכון הציגו את המחיר הצבאי של מיבצע כזה: אוניית מערכת אחת בחיפה וסיירת אחת ביפו לשם הפגנת כוח; שתי דיוויזיות רגלים בריטיות, שאחת מהן, ה-5, תעוכב לשם כך בארץ-ישראל ולא תצא כמתוכנן לחזית איטליה, ואילו הרביעית, שהחמישית נועדה להחליפה, תוצא כמתוכנן מהחזית ותיר-שלח לארץ; כוחות שריון קטנים יותר יוחזקו בעתודה בסוריה ולבנון; חיל-האוויר יצטרך להקצות שתי טייסות מפציצי-קרב וטייסת אחת של מטוסי-סיור ותצפית, יחידת שיתוף-פעולה קרקע-אוויר, ואת הסגל הקרקעי להחזקתן.²⁴⁸ ראשי המטות עמדו על כך שחיפושי הנשק לא ייעשו לחצאין. המיבצע חייב להיות מקיף, ולכן שיעור הכוחות שיטלו בו חלק חייב להיות כה גדול. לעומת זאת, היתה דעתם שהפסקת העליה תעלה במחיר צבאי נמוך יותר, שכן לפחות בשלב ראשון אין לצפות להתנגשויות צבאיות. שיעור הכוח האווירי יישאר זהה; כיבשה הסתפקו בדיוויזיה אחת, בתנאי ששניה תוכל להצטרף אליה לאחר התראה קצרה; בים, דרשו עשרה כלי-שיט קלים (קורבטות) במקום הפגנת-הכוח של האוניות הכבדות. כמו כן ציפו ראשי המטות לשביתות במפעלים המשרתים את הצבא, והדבר חייב לדעתם משלוח יחידות מינהלה שיקבלו על עצמן עבודות שנעשו עד כה בידי אזרחים.²⁴⁹ עוד המליצו: להרחיק מהאיזור לפני התחלת המיבצע, את מה שנשאר מהיחידות העבריות ולהחליפן ביחידות בריטיות.²⁵⁰

245. משרד השר-התושב בקאהיר אל משרד-החוץ, 19.11.1944, P.R.O., F.O.921/154.

246. גורט אל סטנלי, 21.11.1944, W.O.208/1706, P.R.O..

247. לורד קילרן אל משרד-החוץ, 23.11.1944, שם.

248. כבר ב-9 בנובמבר קיבלה מפקדת חיל התעופה בארץ התרעה להתכונן לקחת חלק בפעולות נגד ארגוני המחתר. העתק ההוראה באצ"מ S25/9886.

249. המפקדים הראשיים במזרח-התיכון אל ראשי המטות, 27.11.1944, P.R.O., W.O.216/176.

250. גנרל פייג'ט אל משרד-המלחמה ואל מפקדת בעלות-הברית בים התיכון, 28.11.1944, שם.

המשמעות העיקרית נודעה להוצאת דיוויזיה מחזית איטליה. גנרל הרדינג, ראש מטהו של פילדמרשל אלכסנדר, מיהר להציג לפניו משמעות זאת והשפעתה האפשרית על דחיית מועד האופנסיווה המתוכננת של בעלות-הברית באיטליה באביב.²⁵¹ אלכסנדר העריך שאם הפעולות יתנהלו במהירות, לא תהיה לכך השפעה על המצב בחזית איטליה. לפיכך פנה לאייזנהאור, המפקד העליון של בעלות-הברית באירופה, והמליץ לבצע את חיפושי הנשק במהירות ובהחלטה נחושה, כך שיהיה סיפק בידי הכוחות לחזור לאיטליה עד לאביב לשם חידוש המיתקפה.²⁵²

אולם בתוך כך המליצו ראשי המטות לפני הקבינט שלא להיענות לתביעה מקאהיר ולא לנקוט מייד צעדים דרסטיים.²⁵³ במקום זאת הציעו לסמוך על שיתוף-הפעולה הצפוי עתה מצד הסוכנות במאבק נגד האצ"ל (ה"סוזן") ולהסתייע בה כדי לעצור את המנהיגות הרוויזיוניסטית ואת מפקדי הארגונים הפורשים. אם יבוצעו פעולות טרור נוספות, הציעו לעצור גם את ראשי ה"הגנה". הם הציעו לדחות למועד מאוחר ככל האפשר מיבצעים מקיפים, שיחייבו משלוח תגבורות על חשבון הכוחות באירופה, והחזקתם בארץ-ישראל לזמן בלתי-ידוע. לדעתם, לא תשפיע הדחיה על הקושי הכרוך במיבצע כזה.²⁵⁴ הקבינט קיבל את המלצת המטה הכללי.²⁵⁵ ככל הנראה היתה בכך גם ידו של צ'רצ'יל, שהציע לחבריו להמתין ולראות מה תהיה השפעת ביקורו של וייצמן בארץ-ישראל על המצב ועל מידת שיתוף-הפעולה של הסוכנות עם השלטונות במאבק כנגד האצ"ל והלח"י. יחד עם זאת הטיל הקבינט על הצבא לבדוק את האפשרות לתגבר את חיל-המצב בארץ, כהפגנת-כוח שתחזק את מעמד ממשלת המנדט. צ'רצ'יל התנגד, בטענה שהבעיות בארץ-ישראל הן משטריות ולא צבאיות. ראשי המטות שללו צעד כזה, בנימוק שלא ניתן לעשותו מבלי לפגוע בפעולות המלחמתיות.²⁵⁶ בארץ סיפר גורט לווייצמן על הצעדים הדרסטיים שמתכננים השלטונות. איש שיחו הודה שציפה אולי להפסקת העליה, אולם הידיעה על המיבצע הצבאי המתוכנן נגד הישוב היכתה אותו בתדהמה. (כאמור, לא אושרה התוכנית על

251. הרדינג אל אלכסנדר, P.R.O., W.O.214/47, 30.11.1944

252. אלכסנדר אל אייזנהאור, 30.11.1944, שם.

253. תזכיר לקבינט מאת המטה הכללי, P.R.O., W.P.(44)678, 23.11.1944

254. תקציר של המטה הכללי בשביל שר-המלחמה, P.R.O., W.O.32/, 24.11.1944

10260

255. סיכום ישיבת קבינט המלחמה, P.R.O., W.M.155(44), 24.11.1944

256. דו"ח ראשי המטות לקבינט, 28.11.1944, וא. בריג'ס אל צ'רצ'יל, 29.11.1944

P.R.O., PREM 4/52/5

ידי הממשלה בלונדון, אך זאת לא גילה גורט לוויצמן). לדברי גורט, אמר לו וייצמן כי עתה "הוא פותח את העיתון בבוקר בחרדה שמא ימצא ידיעה על מעשה זוועה חדש. הוא הבטיח לי כי הם עושים כל שביכולתם על־מנת לבער את הטרוריסטים".²⁵⁷ באמצעות הנציב, העביר וייצמן איגרת אישית לצ'ר־צ'יל:

אני מכיר לך תודה מעומק לבי על ההתחשבות שגילית בענייננו, ועל התייחסותך האישית אלי. אני מכיר במלוא חומרתו של המצב. שיתוף־הפעולה שלנו עם השלטונות בסילוק הטרוריוזם מתקדם באופן משביע רצון. חמש־מאות שמות של חשודים כבר סופקו למשטרה. כתוצאה מכך כבר נעצרו יותר מ־250 מהם [...] אנו יכולים רק לעשות כמיטב יכולתנו. [...] הטלת עונשים מטעם הממשלה על הישוב כולו, במיוחד בעניין העליה ובמיוחד כשיום־יום מגיעות ידיעות על הטבח הנמשך של יהודים באירופה הכבושה ועל סבלם בחלקיה המשוחררים, תביא רק להשפעה הרת־אסון על רגשותיהם של היהודים, תקשה עוד יותר על המערכה האנטי־טרוריסטית, ובאופן כללי תגרום לנזק שלא ניתן לתקנו. אני סמוך ובטוח שתעריך נכונה את מורכבותו של המצב, ותבטיח לעמיתך כי הוא מטופל כהלכה ככל שהדבר נוגע לנו, וכי אנו מקווים ומתפללים שלא יקרה דבר שעוד יחמיר אותו.²⁵⁸

את החלטת הקבינט שלא לבצע חיפוש נשק שיטתי בארץ פירש סטנלי כאישור לביצוע חיפושים מקומיים, והורה לנציב העליון לפעול ברוח זו. אולם לאור נסיון החיפוש ברמת־הכובש והנכונות ב"הגנה" להתנגד בכוח לחיפושים כאלה בעתיד, המודיעין הצבאי העריך כי סיכויי ההצלחה מועטים, וכי אין ללמוד עליהם מהצלחת המצודים שנערכו בספטמבר ואוקטובר על אנשי אצ"ל. אז עמדה ה"הגנה" מן הצד, שכן מדובר היה ב"פורשים", ואילו עתה אפשר לצפות להתנגדות נמרצת.²⁵⁹

מכל הצעדים שאת ביצועם תבעה קאהיר מלונדון בעקבות רצח מוין,

257. גורט אל סטנלי, 7.12.1944, העתק ב־P.R.O., PREM 4/52/3. פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 10.12.1944, עמ' 1–2, אצ"מ.

258. וייצמן אל צ'רצ'יל, 7.12.1944, איגרות וייצמן, מהדורה אנגלית, כרך XXI, עמ' 251–252. צ'רצ'יל הורה להפיץ את מיברקו של וייצמן בין חברי קבינט המלחמה ושרים אחרים הנוגעים בדבר, אך לפי עצת משרד־המושבות נשאר המיברק ללא מענה. (צ'רצ'יל אל מארטין, 18.12.1944, מארטין אל גייטר, 23.12.1944, וגייטר אל מארטין, 30.12.1944), P.R.O., PREM 4/52/3.

259. תזכיר של M.I.2, סוף נובמבר 1944, W.O.208/1706, P.R.O.

התממש אחד בלבד. קביעת הפתרון המדיני לטווח רחוק לשאלת ארץ-ישראל נדחתה פעם נוספת. כזכור, המליצה ועדת השרים שמונתה על-ידי הקבינט ביולי 1943 על פתרון של חלוקה. המלצותיה הוגשו בינואר 1944, אולם הוחלט לדחות את הגשתן עד לסיום המלחמה באירופה. הדחייה איפשרה למתנגדיה הלא-מעטים של התוכנית – בצבא, במשרד-החוץ ובין הנציגים הבריטיים במזרח-התיכון – לנסות ולנצל את פסק הזמן לשם סיכול ההמלצה. משרד-החוץ לחץ כל העת להסתלקות מהתוכנית. לעומת זאת, תמך בה משרד-המושבות. בהשפעת הידרדרות המצב בארץ-ישראל סטנלי אף ניסה להשפיע על הקדמת פרסומה של התוכנית, ולא להמתין עד לגמר המלחמה.²⁶⁰ לקראת סיום כהונתו בארץ הצטרף גם מק-מייכל למצדדי החלוקה.²⁶¹ מיון, שירש בינואר 1944 את קייסי כשר-תושב בקאהיר, נמנה אף הוא על תומכיה, אולם בדיוני מועצת המלחמה של המזרח-התיכון, שכניס בראשית אפריל 1944 לדיון בתוכנית, התגלו חילוקי-דיעות בינו ומק-מייכל מצד אחד, לבין השגרירים והמפקדים הצבאיים, שהתנגדו לחלוקה, מן הצד האחר.²⁶² כל אותה עת ביררו המשרדים השונים את דרכי הביצוע המעשיות של תוכנית החלוקה החדשה ומשמעויותיהן, ואגב כך גיבשו את עמדותיהם. תומכי החלוקה והשואפים לזרזה נימקו את עמדתם בהתקדמות הרוסית המהירה, שמשחררת קיבוצים יהודיים גדולים בבאלקאן, העשויים ליצור לחץ לעליה לארץ-ישראל, וטענו שמוטב להכריז על פתרון בטרם יגיעו הדברים לכלל התנגשות על רקע העליה. מחלקת המודיעין הצבאית התריעה על כך כבר באפריל 1944, וציינה שבגלל האפשרות לחידוש העליה הבלתי-לגאלית, כתוצאה מההתקדמות הרוסית, ייתכן וצריך יהיה להכריז על חלוקה מוקדם יותר מהמתוכנן.²⁶³

החלטת בעלות-הברית בקיץ 1944, לתת מקלט לפליטים יהודיים שיצליחו לצאת מהונגריה, החריפה את הבעיה עוד יותר, ובאוגוסט החליט הקבינט לחדש את הדיון בשאלת ארץ-ישראל.²⁶⁴ בספטמבר חידשה איפוא ועדת

260. סטנלי אל אידן, 25.5.1944, P.R.O., F.O.371/40136, ותזכירו של סטנלי לקבינט מ-7.10.1944, P.R.O., W.P.(44)559.

261. ראה ג. כהן, "הרולד מק-מייכל ושאלת עתיד ארץ-ישראל", המזרח החדש, כ"ה (1975).

262. מיון אל אידן, 9.5.1944, ופרוטוקול דיוני המועצה ב-6/7.4.1944, המצורף למכתב, P.R.O., F.O.371/40135.

263. תזכיר של M.I.2 ל-D.M.I., 10.4.1944, P.R.O., W.O.208/1705, minutes.

264. סיכום ישיבת הקבינט ב-9.8.1944, P.R.O., W.M.104(44), וכן ראה תזכיר M.I.2 מ-14.8.1944, P.R.O., W.O.208/1705.

השרים את דיוניה, ובאוקטובר הגישה דין-וחשבון מתוקן, שנשאר נאמן עדיין לעקרון החלוקה בפתרון שאלת ארץ-ישראל. משרד-החוץ המשיך להתנגד גם לתוכנית המתקנת, וצ'רצ'יל, שכבר החליט לקיים בחירות מיד בסיום המלחמה, העדיף לדחות את ההכרעה עד לאחריהן, והודיע על כך לווייצמן בפגישתם ב־4 בנובמבר.²⁶⁵ וייצמן, אשר מאז יולי 1943 המתין בלונדון בציפייה להחלטה בריטית, התאכזב מרה. ההשפעה של דחיית הפתרון על מעמדו בישוב ועל מאבקו עם בן-גוריון היתה ברורה לו. בלית ברירה החליט לצאת לארץ-ישראל גם מבלי שיהא בידיו הישג מדיני כלשהו. בדיעבד הפכה נסיעתו לשליחות של הצלה, כתוצאה מהתפתחות המאורעות לאחר רצח מוין. נראה שהרצח חיזק את דעתו של צ'רצ'יל לדחות את ההכרעה בשאלת ארץ-ישראל, שכן באיזון הכוחות העדין שבין מצדדי החלוקה למתנגדיה היתה תמיכתו של מוין בעלת-משמעות רבה, בעיקר בשל היותו "שר בשטח". יורשו, אדוארד גריג, שלל את החלוקה ויתכן שגם בשל כך נוח היה לצ'רצ'יל לדחות את ההכרעה.

במחיר ה"סוזן" ניצל הישוב מ"שבת שחורה" בשלהי 1944. לתוצאה זו הובילו בוודאות מירבית פעולות האצ"ל והלח"י ב־1944. הן לא פגעו בפגיעה רצינית בבריטים, אך הצדיקו בדיעבד את ההערכות של אנשיהם במזרח-התיכון, שהזהירו מאז תחילת 1943 מפני "מרד יהודי" בארץ-ישראל. לא היה חסר הרבה שיכריעו את הכף בלונדון בעד עשיית סדר בריטי בארץ כרצונם, המבוסס על שיקולים אימפריאליסטיים ומנותק מן האופי המיוחד של בעיות ארץ-ישראל, שלו היו שרי הממשלה בלונדון רגישים יותר משליחיהם במזרח-התיכון. באיזון העדין שבין המחפשים פתרון שיספק את הציונים לבין השוללים אותו, אשר מאז החלטת ועדת הקבינט נטה לטובת הראשונים, חיזקו פעולות הפורשים את עמדת לורד קילרן וראשי הצבא במזרח-התיכון, ודרכם את אידן וראשי המטות בלונדון. התוצאה היתה יכולה להיות חמורה, ונמנעה באופן פרדוכסלי הודות לכך שה"הגנה" לא פעלה, ולכן לא חשפה את עוצמתה האמיתית, שהיתה קטנה בהרבה משהעריכו הבריטים. כוחה האמיתי של ה"הגנה" היה – כפי שהתברר מן ההתרוצצות בצד הבריטי בנובמבר-דצמבר 1944 – באי-פעולתה. חוסר מעש זה גרם לכך שהבריטים ייחסו לה איום פוטנציאלי ממשי, שיופעל אם יחריפו את צעדיהם כלפי הישוב. דווקא מה שהיה נושא עיקרי לביקורת וללגלוג מצד הפורשים התגלה כמקור כוחו

265. דו"חות וייצמן על פגישתו עם צ'רצ'יל, לוועדה המדינית בלונדון, 6.11.1944, אצ"מ Z4/10379, ולהנהלת הסוכנות בירושלים, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 19.11.1944, עמ' 5–2, אצ"מ.

של הישוב בשעה קשה. יעד אחר של ביקורתם תרם אף הוא את תרומתו לדחיית "השבת השחורה" בשנה ומחצה: מדיניותו הפייסנית של וייצמן ומעמדו המיוחד בעיני הבריטים. ככל הנראה נמנע צעד בריטי דרסטי לא במעט הודות למערכת היחסים המיוחדת שבין וייצמן לצ'רצ'יל.

השפעתו של מיבצע כזה, לוא נערך בסתיו 1944, היתה ודאי הרסנית יותר, מבחינתו של הישוב, מאשר ביוני 1946. המלחמה עדיין היתה בעיצומה והמעצורים לשימוש בכוח היו קטנים הרבה יותר. גיא־ההריגה טרם נתגלה, והשפעת השואה על דעת־הקהל העולמית היתה עדיין בראשיתה. ארצות־הברית טרם גיבשה עמדה, ומכל מקום רוזוולט היה פחות נוח להיענות ללחצים יהודיים מאשר יורשו. המבצע נועד ככל הנראה להיות חריף, שכן הבריטים השתדלו להסתיר את פרטיו ככל האפשר מעמיתיהם האמריקניים במטות המשותפים.²⁶⁶ מעל לכל, יכולתו של הישוב לספוג מכה כזאת בסוף 1944 היתה קטנה בהרבה מאשר ב־1946, ובמידה פחותה עוד יותר היה מסוגל אז להתאושש ממנה ולהמשיך במאבקו.

266. ראה על כך חליפת המיברקים בין פייג'ט לוויילסון, 19-20.11.1944, P.R.O., W.O.214/47